

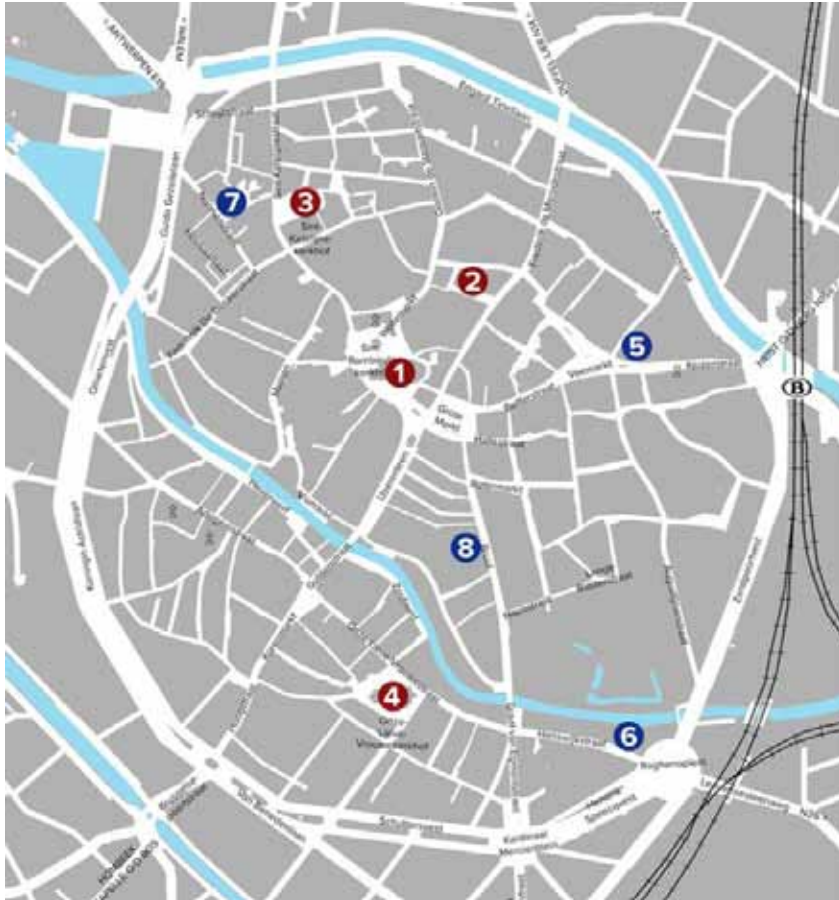

Beleids- en ontsluitingsplan
voor het ensemble van de historische kerken
van de Mechelse binnenstad.
Torens aan de Dijle

INHOUD

Inleiding	5	1.8	Vrijwilligerswerking, samenwerking en lidmaatschappen	55	
Hoofdstuk 1	Het voorwerp van ontsluiting	8	II.	De betrokken stedelijke diensten	56
I.	De acht historische kerken: het voorwerp van ontsluiting	8	Hoofdstuk 4	Analyse en visie	61
1.	Voorgeschiedenis: restauratie van de structuur en interieurafwerking van de gebouwen	8	I.	De waarden in kaart brengen	61
2.	De kerken: hun geschiedenis, erfgoed en recente restauratiewerken	9	Hoofdstuk 5	het ontsluitingsplan voor de acht historische kerken	69
2.1	Sint-Petrus-en-Pauluskerk	9	I.	De vijf doelstellingen	69
2.2	Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkkerk (Hanswijkbasiliek)	13	1.	Het waardevolle historische erfgoed van het ensemble historische kerken behouden (restaureren en onderhouden), beheren en ontsluiten	69
2.3	Sint-Alexius-en-Catharinakerk (Begijnhofkerk)	16	1.1	Plan van aanpak om de acht historische kerken te behouden en 'in ere te herstellen'	69
2.4	Sint-Jan-Baptist-en-Evangelistkerk (Sint-Janskerk)	20	1.2	Het restauratieplan	70
2.5	Sint-Catharinakerk (Sint-Kathelijnekerk)	24	2.	De betrokkenheid van alle belanghebbenden vergroten om het draagvlak te versterken	75
2.6	Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk	27	2.1	De visie van de kerkelijke overheid	75
2.7	Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk	31	2.2	De wijken bevragen om betekenissen in kaart te brengen	75
2.8	Sint-Romboutskathedraal	34	2.3	Andere belanghebbenden bevragen	75
II.	De huidige ontsluiting	40	2.4	Communicatie en ambassadeurschap	76
1.	Gebruik, nevenbestemming en ontsluiting	40	3.	De kerken en hun kunstpatrimonium beter toegankelijk en beleefbaar maken voor een breed publiek	77
2.	Toeristische troeven	41	3.1	Integratie in het Museumtraject	77
Hoofdstuk 2	De beleidskaders	44	3.2	Organisatie van de onthaalfunctie	77
I.	De betrokken partijen	44	3.3	Het kerkelijk erfgoed toegankelijker maken	77
1.	De stedelijke overheid	44	3.4	Toeristische ontsluiting	78
2.	De kerkelijke (bisschoppelijke) overheid	45	3.5	Erfgoedroute Mechelen	79
3.	De eigenaars en/of beheerders van de kerken	46	4.	De kennis van het religieuze erfgoed verruimen en delen	80
4.	De Vlaamse overheid	47	4.1	Onderzoeksprojecten aantrekken	80
II.	Beleid en regelgeving	48	5.	De kwaliteits- en respectvolle beleving van het erfgoed vergroten	81
Hoofdstuk 3	De stakeholders	51	5.1	Culturele activiteiten met respect voor de integriteit van het gebouw	81
I.	De kerkbeheerders	51	II.	Implementatie	83
1.1	Ziel	51	Fase 1	Concretisering van het beleids- en ontsluitingsplan	83
1.2	Infrastructuur	51	Fase 2:	Uitvoering van de acties 2013 (na de goedkeuring van fase 1)	83
1.3	Erfgoed	52			
1.4	Eredienst	53			
1.5	Openstelling - bezoekers - toeristen	53			
1.6	Communicatie en promotie	54			
1.7	Van medegebruik tot herbestemming	54			

Verspreid over de Mechelse binnenstad liggen vier gotische en vier barokke kerken.

Gotische:

- ❶ Sint-Romboutskathedraal
- ❷ Sint-Jan-Baptist-en-Evangelistkerk
- ❸ Sint-Catharinakerk
- ❹ Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk

Barokke:

- ❺ Sint-Petrus-en-Pauluskerk
- ❻ Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkkerk
- ❼ Sint-Alexius-en-Catharinakerk
- ❽ Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk

Inleiding

I. Aanleiding en context

In de Meerjarige subsidiëringsovereenkomst voor de verdere restauratie van het ensemble van de historische kerken in de binnenstad van Mechelen van 20 december 2011 werd het uitwerken van een beleids- en ontsluitingsplan als één van de voorwaarden opgenomen. Bij de ondertekening van de overeenkomst benadrukte Vlaams minister van Onroerend Erfgoed Geert Bourgeois: *'De stad engageert zich om nu verder te werken aan de verdere ontsluiting van dit erfgoed, specifiek gericht op de dagtoerist en de verblijfstoerist'*.

Deze voorwaarde sluit bijna naadloos aan bij de missie van de stad Mechelen, die luidt: de historische, economische en culturele troeven vormen de fundamente van een inspirerende, solidaire en duurzame leefomgeving.

De Mechelse binnenstad onderscheidt zich van andere middelgrote centrumsteden door haar nog gave middeleeuwse stadsstructuur en haar uitzonderlijk bouwkundig erfgoed. De acht historische kerken in de binnenstad – de grootste concentratie in Vlaanderen – maken hier inherent deel van uit en spelen een bijzonder belangrijke rol in de identiteit en de aantrekkingskracht van de stad.

Ze bevinden zich op loopafstand van elkaar en worden toeristisch als één ensemble gepromoot onder de naam 'Torens aan de Dijle'. Ze staan dagelijks (in de namiddag behalve op woensdag) open voor Mechelaars en toeristen. De vier gotische en vier barokke kerken zijn gebouwd tussen de 13de en de 17de eeuw, waarin de architecten Keldermans en Lucas Faydherbe een grote inbreng hadden. Stuk voor stuk zijn het architecturale parels, zowel hun exterieur als hun interieur. Aan de buitenkant stralen ze de warme kleur van de Vlaamse zandige kalksteen uit; binnen bewaren ze oude afwerkingslagen en muurschilderingen. Bovendien bieden ze onderdak aan een ontzettend rijk kunstpatrimonium, waaronder twee altaarstukken van Pieter Paul Rubens. Hun rijkelijke barokke beeldhouwwerk van hoge kwaliteit omvat altaren, preekstoelen, biechtstoelen, kerkmeesterbanken ..., uitgevoerd door beeldhouwer-architect Lucas Faydherbe en zijn leerlingen. Zo openbaren deze monumentale gebouwen zich als stenen

kunstschrijnen in de stad, maar echter niet als gecreëerde musea. De gebouwen blijven kerken met een heel eigen, intieme sfeer en vormen ankerplaatsen en rustpunten, ook voor niet-gelovigen.

Voor de acht kerken zijn er restauratiewerken aan de gang, gepland of onlangs uitgevoerd. De provincie Antwerpen treedt op als opdrachtgever voor de metropolitane kerkfabriek Sint-Rombout. De buitenrestauratie van de kathedraal vordert gestaag en voor de verdere aanpak van het interieur wordt een masterplan opgemaakt. De jezuïetenorde zorgt voor de eigen kerk Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaal, waarvan interieur en exterieur gerestaureerd zijn, op de voorgrond na. Het dossier voor de dringende orgelrestauratie werd bij de Vlaamse overheid ingediend. Om organisatorische redenen treedt de Stad op als opdrachtgever voor de zes andere kerkfabrieken. Wegens het cultuurhistorische belang en de toeristische aantrekkingskracht van dit ensemble 'Open Kerken' wil de Stad de grote restauratiewerken aan deze monumenten in een versneld en gecontroleerd tempo afwerken. Het gaat om vijf binnenrestauraties en één buitenrestauratie.

Het grote toeristische potentieel van deze 'Open Kerken' en het mooie resultaat van de restauratiewerken aan de buitengevels van Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk en de Sint-Jan-Baptist-en-Evangelistkerk stimuleren de Stad om haar inspanningen voor het kerkelijk patrimonium continu voort te zetten, gekoppeld aan een strikte budgettering en uitvoeringstermijn, in overleg met en met steun van de Vlaamse overheid. Dat moet een grote restauratieve inhaalbeweging op middellange termijn mogelijk maken, zodat de Mechelse topkerken en daarmee ook de Mechelse binnenstad opnieuw de uitstraling en aantrekkingskracht krijgen die ze absoluut verdienen.

De goede samenwerkingsverbanden tussen het Stadsbestuur, de eigenaars-beheerders van de kerken, de Monumenten- en Cultureel-Erfgoedverantwoordelijken, de vzw Torens aan de Dijle, de dienst Toerisme, de culturele organisaties, Monumentenwacht, het Agentschap Onroerend erfgoed ... garanderen dat het globale plan een zeer brede steun geniet.

De restauratiekosten werden op basis van de gedetailleerde ramingen vertaald in een financieel meerjarenplan en zullen opgenomen worden in de meerjarenbegroting van de Stad. Daarnaast blijft de Stad, in overleg met de kerkfabrieken, de noodzakelijke onderhoudswerken verzekeren op basis van de periodieke rapporten van Monumentenwacht.

Tijdens de vorige Mechelse coalitie (2007-2012) is de initiërende en adviserende taak van de stedelijke dienst Monumentenzorg uitgebreid met het integrale beheer van de restauratieprojecten aan de beschermde kerken. Dit 'complete' monumentenbeleid binnen één dienst is innovatief voor een Vlaamse gemeente. Het heeft geleid tot een meer wetenschappelijke aanpak, waarbij uitgebreide vooronderzoeken een belangrijke rol spelen in de bepaling van de uiteindelijke restauratieopties.

II. Het planningsproces

Voor het uitwerken van dit ontsluitingsplan werd onder de leiding van de afdeling erfgoedontwikkeling een dienstoverschrijdende stedelijke projectwerkgroep (task force) in het leven geroepen met de verantwoordelijken van de betrokken diensten binnen het departement Culturele zaken en het departement Stedelijke ontwikkeling. Deze projectwerkgroep is als volgt samengesteld:

- Frank Nobels, Schepen van Cultuur, Kunstonderwijs en Toerisme

Departement Culturele zaken

- Heidi De Nijn, Departementshoofd – Departement Culturele zaken

Afdeling Erfgoedontwikkeling

- Anouk Stulens, Afdelingshoofd

Stedelijke Musea Mechelen

- Bart Stroobants, Hoofdconservator wd. – Secretaris-coördinator Torens aan de Dijle vzw
- Alexandra Pauwels, Conservator – Stedelijke Musea Mechelen

Dienst Erfgoedcel

- Sigrid Bosmans, Diensthoofd
- Marijke Wienen, Projectcoördinator
- Greet Voorhoof, Consulente

Afdeling Toerisme en Uit

- Tina Vanhoye, Afdelingshoofd

Departement Stedelijke ontwikkeling

Dienst Monumentenzorg

- Michèle Eeman, Diensthoofd
- Marc Debatty, Architect-expert

Deze projectwerkgroep kwam in 2012 samen op 2/02, 3/05, 24/08, 4/09, 14/09 en 28/09, al dan niet met een volledige samenstelling. De werkgroep boog zich over de methodiek, de visie en de doelstellingen van het ontsluitingsplan. De leden leverden bijdragen en voorstellen aan voor het ontsluitingsplan en bepaalden de wijze van betrokkenheid van externen. Zo werd gekozen voor face-to-face interviews met verschillende kerkbeheerders. Er werd een vragenlijst opgemaakt, gebaseerd op een eerdere bevraging door het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur, en tussen 11/09 en 10/10 vonden de interviews plaats.

Intussen werd eveneens een beperkt literatuuronderzoek gevoerd.

Bij de voorbereiding van dit ontsluitingsplan zijn ook heel wat externe partners betrokken. Daartoe werden twee denkdagen georganiseerd. Deze hadden plaats op 29 september 2012 en op 27 november 2012. De externe deskundigen werden uitgenodigd om hun visie over de ontsluiting van dit Mechelse kerkelijke erfgoed aan elkaar te toetsen en bij te dragen aan de concrete invulling van het ontsluitingsplan. Hun input werd in de mate van het haalbare geïntegreerd in dit ontsluitingsplan.

Externe deskundigen

- Prof. Dr. Thomas Coomans de Brachène
Hoofddocent – Departement Architectuur, Stedenbouw en Ruimtelijke Ordening KU Leuven – RLICC
- Christian Devos
Directeur – Onze-Lieve-Vrouwekathedraal Antwerpen
- Prof. Dr. Marc Jacobs
Directeur – Faro, Vlaams steunpunt voor Cultureel Erfgoed
- Jan Jaspers
Directeur – Departement Onroerend Kerkelijk Erfgoed CRKC
- Madeleine Manderyck
Erfgoedconsulent – Agentschap Onroerend Erfgoed
- Marc Mees
Wetenschappelijk assistent – Dienst Erfgoed Provincie Antwerpen

- Veerle Meul
Adviseur interieur – Monumentenwacht Vlaanderen vzw
- Julie Rutgeerts
Diensthoofd Productmanagement – Toerisme Vlaanderen
- Donald Verlinden
Secretaris Cultuurraad Mechelen
- Jan Arnalsteen
Federatiepastoor

Na afloop van de twee denkdagen werd het finale ontwerp van het ontsluitingsplan opgemaakt en voorgelegd aan de projectwerkgroep voor bijkomende opmerkingen en aanvullingen. Het document werd begin 2013 afgewerkt en op 25 januari ter goedkeuring voorgelegd aan het College van Burgemeester en Schepenen.

Vanaf februari 2013 zal de projectwerkgroep initiatieven nemen om de vooropgestelde acties uit te voeren of verder te concretiseren in een meerjarenactieplan.

Hoofdstuk 1

Het voorwerp van ontsluiting

I.

De acht historische kerken: het voorwerp van ontsluiting

1.

Voorgeschiedenis: restauratie van de structuur en interieurfwerking van de gebouwen

In de jaren 1980 is de Stad begonnen met het bouwheerschap over te nemen van de kerkfabrieken en met restauratiedossiers voor de daken en de gevels. Dertig jaar later zijn de resultaten daarvan goed zichtbaar: het exterieur van de kerken is goeddeels gerestaureerd en vooral interieurrestauraties zijn een prioriteit geworden. Een grote uitzondering hierop vormt de begijnhofkerk, waar alleen (een deel van) de voorgevel gerestaureerd is en de overige gevels zich in een bijzonder zorgwekkende toestand bevinden.

De sterk verwaarloosde aanblik van enkele kerkinterieurs staat de volle appreciatie van hun waarde en rijkdom in de weg. Alleen de aandachtige toeschouwer ziet doorheen de vervuilde en afbladderende verflagen de zorg en het vakmanschap waarmee hun aankleding tot stand is gekomen. Ook hun technische uitrusting is in de meeste gevallen niet meer aangepast aan de huidige bouwfysische en esthetische eisen. In een aantal kerken is de elektrische installatie zo verouderd dat er een wezenlijk risico op calamiteiten bestaat. De huidige installaties zijn naar vermogen in ieder geval niet geschikt voor grotere culturele evenementen. De verwarmingsinstallaties zijn voorzien op het comfort van de kerkgebruiker. De ervaring leert echter dat het binnenklimaat dat ze genereren niet altijd perfect te controleren is en in elk geval nefast is voor het houtsnijwerk en de orgels.¹

¹ Voor een uitgebreid toestandrapport wordt verwezen naar de inspectierapporten (bouwkunde en interieur) van Monumentenwacht.

2.

De kerken: hun geschiedenis, erfgoed en recente restauratiewerken²

2.1

Sint-Petrus-en-Pauluskerk

a. Een korte presentatie

In één woord: gaaf

De kerkgangers kregen rond 1700 nagenoeg hetzelfde kerkinterieur te zien als vandaag. Ondanks een radicale ommezwaai is er maar weinig veranderd: dit is nog altijd de devotie- en pelgrimskerk die de jezuiteten hebben ontworpen, ook al doet ze al sinds 1778 dienst als parochiekerk. Haar gave karakter maakt haar uniek in de Zuidelijke Nederlanden.

Het centrale thema van het kerkmeubilair en de kunstwerken is de missioneeringsgedachte: het is goed en nodig dat de hele wereld christen wordt. Dat blijkt al in de gevel, waar boven de twee zijpoorten een Indische man en vrouw voorgesteld worden als indianen, zoals toen nog gebruikelijk was.

Het begin: Antwerps geld voor een Mechelse kerk

1670. In Antwerpen bestaan er al een tijdje plannen voor een tweede jezuitetenkerk in de stad, maar die stuiten op weerstand. Andere kloosters en kerken beschouwen de bouw van nóg een kerk als concurrentie, onder meer voor de inkomsten die pelgrims binnenbrengen.

Mechelen, vlakbij Antwerpen, biedt een 'oplossing'. Sinds 1611 hebben de jezuiteten hier hun Mechelse vestiging, waar een bloeiende verering ontstaat van de relieken van de jezuitetenheilige Franciscus Xaverius. Na zijn heiligverklaring in 1622 wordt de jezuitetenkapel op de grond van de vroegere keukens van het paleis van Margareta van York aan de Keizerstraat, snel te klein voor de toevloed van bedevaarders.

De Antwerpse familie Losson financiert de bouw van de nieuwe kerk in Mechelen. De jezuitetenpater Antoon Losson ontwerpt het plan gebaseerd op dat van de leperse jezuitetenkerk. Hij wordt daarin bijgestaan door Willem Hesius (1601-1690), ook een jezuiet en een bekend architect.

² Als bron kan onder meer volgende publicatie worden vermeld: PATRICK DE RYNCK, *De acht historische kerken van Mechelen. Een wandelgids*, uitg. Torens aan de Dijle, Mechelen, 2009.

Biografie van de kerk

- 8 augustus 1694: de nieuwe kerk wordt plechtig ingewijd. De bouw is dan al enkele jaren voltooid.
- 6 mei 1778: de jezuïetenkerk wordt een parochiekerk. Na de opheffing van de jezuïetenorde in 1773 staat ze een tijd leeg, terwijl aan de overkant van de straat de middeleeuwse Sint-Pieterskerk staat te verkommeren en de toestand er ronduit gevaarlijk wordt. De parochie verzoekt keizerin Maria-Theresia daarom of ze de ex-jezuïetenkerk als parochiekerk mag gebruiken. Dat mag, en op 6 mei 1778 vindt de zogeheten 'translatie' plaats: de patroonheiligen Petrus en Paulus steken als het ware de straat over. Vandaar de officiële lange naam van de kerk: De kerk van de heiligen Petrus en Paulus op visitatie bij de heiligen Ignatius van Loyola en Franciscus Xaverius. De oude kerk wordt afgebroken. Het jezuïeteninterieur wordt links en rechts aangepast aan de nieuwe functie (intrede van de heiligen Petrus en Paulus in het iconografisch programma).
- In de Franse tijd (ca. 1800) blijft het gebouw gespaard van vernielingen of verkoop omdat het als 'heidense' Temple de la Loi wordt gebruikt.
- De 19de en 20ste eeuw tot vandaag: de kerk doet dienst als parochiekerk.

Centraal: Franciscus Xaverius

Franciscus Xaverius (1506-1552) was een Spaanse landgenoot, tijdgenoot en vriend van Ignatius van Loyola, de stichter van de jezuïetenorde. Zij leefden in de roerige tijd van hervormers als Luther en Calvijn, maar ook van de ontdekking van de Nieuwe Wereld en de oprichting van Portugese en Spaanse kolonies in Oost en West. In de strijd tegen de hervormers én bij de missie in de Nieuwe Wereld speelden de jezuïeten een hoofdrol. Ignatius stuurde Franciscus als allereerste jezuïet naar het Verre Oosten: India, de Molukken, Japan ... Franciscus stierf daar op zijn 46ste aan uitputting.

Het interieur

Het interieur van de kerk is homogeen en evenwichtig. Het voldoet in alle opzichten aan het beeld van een klassieke barokkerk. Hoog oprijzende zuilen en rijk stucwerk wekken een imposant ruimtegevoel op. Het gevoel van eenheid, evenwicht en rust wordt versterkt door de houten biechtstoelen en lambriserings

die het schip volledig omgeven. Ook de monumentale schilderijenreeks boven de biechtstoelen versterkt de uniformiteit van het kerkgebouw.

De middenbeuk wordt afgesloten door een ondiep koor – jezuïeten kenden geen koorgebed en hadden dan ook geen nood aan een groot koor met aangepast gestoelte – waarvan de achterwand volledig in functie staat van het vrij bescheiden hoofdaltaar. De beide zijbeuken worden afgesloten door een apsis, elk met een kleiner altaar.

Het hoofdaltaar

Ook de decoratie van het hoogaltaar staat in het teken van de missie. Onder God (mét wereldbol) zweeft de Heilige Franciscus Xaverius op de wolken, met een lichtspel achter zijn hoofd. Helemaal onderaan ligt de Heilige in een soort graftombe. De tafel van het altaar wordt 'gedragen' door een zwarte, wat oosters aandoende figuur.

- Opmerkelijk zijn de vier grote medaillons aan de wanden met daaronder elke keer wapens. Ze verbeelden de vier toen bekende werelddelen: Amerika (linksboven), Afrika (linksonder), Europa (rechtsboven) en Azië (rechtsonder).
- Links en rechts van het tabernakel leidt een engel een kind naar de eucharistie: links is het kind met pluimen uitgedost (Amerika), rechts is het haast kaal en draagt het een kromzwaard; volgens de 17de-eeuwse beeldvorming zijn dat de kenmerken van een Aziaat. De Antwerpse edelsmid Lambert Van Rijswijck (1822-1894) vervaardigt rond 1870 nieuwe deuren voor het tabernakel met een voorstelling van de parochieheiligen Petrus en Paulus.

Het hoogaltaar is aangepast aan de functie van deze pelgrimskerk. Een trap leidde de bezoekers naar een plek achter het altaar, waar ze de reliek van Franciscus Xaverius konden aanraken. Ze verlieten de kerk via de zijdeuren. Ze hoefden de eucharistie dus niet bij te wonen. In de 18de eeuw kwamen veel mensen hier binnen, gingen biechten en raakten pas daarna de reliek aan.

De communiebank

Tien taferelen brengen de taken van de missionaris in beeld. In het eerste (links) draagt hij een klein indiaantje op zijn rug, een symbool van zijn opoffering. In het tweede zien we symbolen van de pelgrim: een buidel, een staf met kalebas, een hoed. Missionarissen reizen als pelgrims de wereld rond, is de achterliggende gedachte. De medaillons tussen de taferelen stellen 'heidenen' of 'wilden' voor,

ondanks de 'Europese' gelaatstreken van de figuren.

De auteur van dit werk is de Antwerpse beeldhouwer Hendrik-Frans Verbruggen (1654-1724).

De preekstoel

De preekstoel, eveneens een werk van Hendrik-Frans Verbruggen, is de plaats waar het geloof werd verkondigd, wat de hoofdtaak was van een missionaris. Net als in de rest van het interieur is ook hier het missiethema volop aanwezig:

- de voet is een wereldbol die op kruipdieren rust;
- op de bol zitten de vier toen bekende werelddelen, in de gedaante van personen en kenmerkende dieren
 - Amerika, de indiaan, schildpad en slang
 - Europa, de jonge vrouw met de hoorn des overvloeds, een scepter, een boek en een hinde
 - Azië, de vrouw met een tulband en de luipaard
 - Afrika, de zwarte bedekt met olifantenhuid, en de krokodil;
- de kuip zelf is versierd met de symbolen van de vier evangelisten, de eerste verkondigers van de Blijde Boodschap;
- op de kuip dragen engelen de portretten van enkele belangrijke jezuïetenheiligen die het geloof hebben verkondigd: de patroon van de kerk, Franciscus Xaverius, en omdat de kerk ook de bidplaats was van het aanpalende jezuïetencollege, de 'jeugdheiligen' Aloysius van Gonzaga en Stanislas Kostka;
- op de trapleuning wordt de strijd voorgesteld tussen de kwalijke driften van de mens (de gulzige aap die in een appel bijt) en zijn hoogwaardige geestelijke bezigheden (het palet en de penselen, en de papier- of perkamentrol met daarop een tekening).

Bij de trap staan Petrus (met de sleutel van de hemel in zijn hand) en Paulus (met het zwaard). Deze beelden zijn na de Franse Revolutie toegevoegd, toen de kerk niet langer jezuïetenkerk was, maar parochiekerk.

De schilderijenreeks: Leven en wonderen van Sint-Franciscus Xaverius

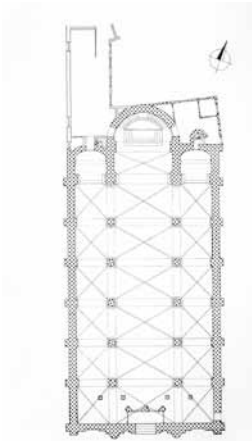
Een reeks van tien erg omvangrijke doeken – allemaal 350 bij 475 cm groot – is gewijd aan het missionarisleven van Franciscus Xaverius, die bij leven ook wonderen heeft verricht. In 1798 werden de doeken van de muren gehaald en later werden ze in een verkeerde volgorde teruggehangen.

De reeks dateert uit het einde van de 17de eeuw. Theodoor Boeyermans (1620-1678) is de bekendste van de schilders die eraan meewerkten. Andere kunstenaars waren Jan Erasmus Quellin (1634-1715), Jan Michiel Coxcie (1650-1720) en Lucas Franchys de jonge (1616-1681). Deze doeken danken hun kunsthistorisch belang veeleer aan het feit dat de volledige cyclus bewaard werd dan aan de kunstschilders zelf.

Biechtstoelen

De kerk telt maar liefst 14 biechtstoelen. Een stadslegende verklaart dit door de ligging vlakbij de kerk van de Veemarkt, een plek waar volop gelogen en bedrogen werd. Maar de echte verklaring is dat dit een pelgrimskerk was. Wie de relieken van Franciscus Xaverius wou aanraken (sinds de afschaffing van de jezuïeten in 1773 bevinden die zich in de Sint-Romboutskathedraal), moest 'vrij van zonde' zijn. De biecht was voor jezuïeten ook een bijzonder belangrijk sacrament: zij streefden voortdurend naar zelfdiscipline en zuivering.

De Mechelse beeldhouwer Nicolaas Van der Veken, misschien wel de beste leerling van Lucas Faydherbe, realiseerde dit ensemble aan het einde van de 17de eeuw. Het beeldenprogramma staat volledig in het teken van boete doen, zonde en berouw, deugd en ondeugd ...

Betekenis

Hoewel de Sint-Petrus-en-Pauluskerk geen topwerken van bekende barokkünstenaars bevat, is het gave interieur uniek in de Lage Landen. Op enkele kleine zaken na overleefde het immers de Franse Revolutie. Het interieur is dan ook het enige dat nog authentiek is uit de tijd van de jezuiteten. De monumentale reeks biechtstoelen getuigt van de rijkelijke beeldhouwtraditie in Mechelen.

b. Restauratiewerken

In 2007 liet de Stad uitgebreide onderhoudswerken uitvoeren aan het exterieur. De dakbedekking en de goten werden hersteld en het houten schrijnwerk werd geschilderd. De stabiliteit van de gewelven werd gecontroleerd tijdens een uitvoerige meetcampagne.

Muren en gewelven

Het interieur oogt verwaarloosd. Vervuilde en afbladderende verflagen staan de volle appreciatie van het barokke gesamtkunstwerk in de weg. Deze toestand is te wijten aan een gebrek aan onderhoud – de laatste grote schildercampagne dateert van (vermoedelijk) het midden van de 20ste eeuw – en het gebruik van niet-compatibele lijmverf tijdens de twee laatste schilderbeurten. Het in 1992 uitgevoerde en in 2008 herhaalde materiaaltechnisch onderzoek leert dat de drager van de afwerkklagen zich in een redelijk goede staat bevindt. Dit neemt niet weg dat er in 2007 een baksteen uit het gewelf naar beneden gevallen is.

Glasramen

De glasramen bevinden zich nog in redelijk goede staat, maar hebben wel nood aan onderhoud. Dat omvat: het glas plaatselijk vervangen en volledig reiniging, de raambruggen schilderen, windroeden plaatselijk vervangen, dagkanten voegen en condensgoten plaatsen en aanpassen.

Technieken

In het begin van de jaren 1980 werden de technische installaties van de kerk vernieuwd. Er zijn voornamelijk problemen met de verlichting en de verwarming.

- De huidige verlichting is bijzonder krachtig en duidelijk louter functioneel geïnspireerd. De armaturen en het licht dat ze uitstralen zijn niet aangepast aan het historisch waardevolle interieur of geschikt voor bijvoorbeeld concerten in de kerk.
- De vloerverwarmingsinstallatie is aan onderhoud toe (lekkende aansluitingen) en de regeling moet uitgebreid en bijgesteld worden om de nefaste gevolgen in te dijken van de bijzonder droge atmosfeer die ze creëert in de kerk.

Rapporten Monumentenwacht

Bouwkundige inspectie: A-45/10018/2008/B

Interieurinspectie: A-45/10018/2002/I

2.2

Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkkerk (Hanswijkbasiliek)

a. Een korte presentatie

In één woord: uniek

In de architectuurgeschiedenis is de Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkkerk uniek: in de Nederlanden is er geen tweede kerkgebouw te vinden met een combinatie van een centraalbouw en een langs- of basilicale bouw. Ongetwijfeld is deze merkwaardige architectuur geïnspireerd op de devotiepraktijk in de kerk: vóór de jaarlijkse processie moesten gelovigen in een rondgang rond het Mariabeeld kunnen lopen, en daarvoor stond het beeld midden in de rotonde onder de koepel, op de ingelegde marmeren figuur die een ster vormt.

Dat dit een bedevaartkerk is, blijkt ook aan de buitenzijde. Drie deuren verzekerden een vlotte circulatie: de pelgrims kwamen binnen langs de middendeur, zoals het hoorde, en verlieten de kerk links en rechts.

Het begin: een problematische start

Op 10 mei 1663 legt aartsbisschop Andreas Cruesen de eerste steen van de huidige kerk, die pas in 1687 wordt ingewijd. Ze is dan al negen jaar voltooid en vervangt het vorige kerkje uit 1647 dat door de toeloop van bedevaarders te klein was geworden. De bouwmeester van dit voor Mechelen prestigieuze project is de vermaarde architect-beeldhouwer Lucas Faydherbe (1617-1697).

Nog tijdens de bouw rijzen er financiële problemen. Naast conflicten tussen de opdrachtgever en de bouwmeester doen er zich ook technische moeilijkheden voor, te wijten aan de sterk afhellende, drassige bouwgrond vlakbij de Dijle. De volledige kerk wordt daarom onderkelderd en tegen het water wordt een muur opgetrokken. Toch ontstaan er al stabiliteitsproblemen nog vóór de koepel wordt gebouwd. Die worden verholpen met (onzichtbaar gemaakte) ijzeren ringen en beugels aan en tussen de zuilen.

Biografie van de kerk

Het verhaal van de kerk begint lang vóór 1663.

- 988 (volgens een latere overlevering): een schip loopt op onverklaarbare wijze vast op de Dijle. Het vaartuig vlot trekken lukt niet tot de lading, mét daarbij een Mariabeeld, aan land wordt gebracht. Hieruit leidt men Maria's wens af dat haar beeld in Hanswijk zou blijven, toen nog een buitenwijk van Mechelen. Het beeld wordt naar een kapel gebracht die toegewijd was aan de heiligen Lambertus en Catharina. Er ontstaat een Mariadevotie en in 1381 start op die plaats de bouw van een nieuwe kapel.
- 1288: de erediensden in de pas opgerichte parochie van Hanswijk worden toevertrouwd aan de dalscholieren van Zoutleeuw, een zijtak van de cisterciënzers. Ze hebben er een klooster, dat later mee zal verhuizen.
- 1546-1578: de ontploffing van de Zandpoort, de slag tussen de troepen van Alva en die van Oranje en de Staatse gouverneur van Mechelen herleiden het klooster en de kerk tot een ruïne. Er wordt een nieuwe kerk gebouwd (1647), voor het eerst binnen de muren van Mechelen.
- 1663-1687: de huidige kerk wordt gebouwd. Maar de tweede verdieping van de buitengevel in een neobarokke stijl (boven het middenportaal) wordt pas in 1854 voltooid.
- . Op 6 oktober 1987, bij het begin van de millenniumviering van de verering van Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijk (988-1988), wordt de driehonderd jaar oude kerk door paus Johannes Paulus II tot 'kleine basiliek' (basilica minor) verheven.

Centraal: Maria

De kerk is als het ware rond het mirakelbeeld van Maria gebouwd. Na Scherpenheuvel (1610) waren in onze streken kerken met een centrale koepel 'in' als er zich een mirakelbeeld van Maria bevond.

Dat Maria de centrale figuur is, blijkt al boven het portaal buiten, waar een beeld staat van Onze-Lieve-Vrouw Onbevlekt Ontvangen met kind.

Het huidige houten Mariamirakelbeeld binnen – in de geest van ontwerper Faydherbe moet dat in het hoofdaltaar staan – dateert van ca. 1550-1570. Maria én Jezus werden in 1876 gekroond door aartsbisschop Deschamps in opdracht van

paus Pius IX, wat als een gunst mag worden beschouwd. Ze draagt een scepter en de huidige kleren van het nog gotisch aandoende beeld – dat wellicht geïnspireerd is op het oudere beeld – dateren van 1888, toen de 900ste verjaardag van het mirakel met een jubelfeest werd gevierd.

Het interieur

De decoratie van het kerkinterieur staat volledig in het teken van de Mariaverering.

De stucreliefs

Opmerkelijk zijn twee stucreliefs onderaan in de koepel, het werk van bouwmeester Lucas Faydherbe: De aanbidding van de herders en De kruisdraging (1675-1677). Faydherbe stopt de invloed van zijn leermeester Rubens niet weg, zoals blijkt uit het tafereel van de aanbidding. De twee reliëfs passen thematisch perfect in een kerk waarin Maria centraal staat: het eerste tafereel behoort tot de 'zeven vreugden' van Maria, het tweede is een van haar 'zeven smarten'.

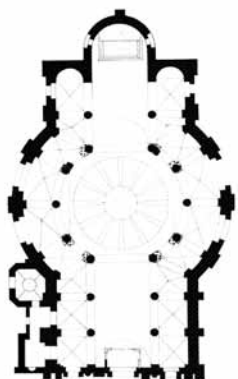
De personages van deze bijzonder geprononceerde reliëfs begeven zich als het ware in de richting van het hoofdaltaar. Dat is het centrum van de kerk en in dit geval dus van de bijbehorende Mariaverering.

Volgens het contract moesten de reliëfs in steen worden uitgevoerd, maar dat is niet gebeurd. Het echte materiaal werd pas ontdekt toen de reliëfs tijdens de Tweede Wereldoorlog beschadigd werden en er uit een afgebroken arm... een been stak. Zo'n bot was een traditioneel procedé om fragiel gips te versterken. Dit vormt het (late) bewijs dat Faydherbe bedrog heeft gepleegd, ongetwijfeld omdat gips goedkoper was, maar ook omdat het lichtere materiaal de stabiliteit ten goede kwam. Bovendien boden de alternatieven voor beenderen nog grote nadelen: een metalen pin zou roesten en hout zou uitzetten.

De preekstoel

Het tafereel dat op de eiken preekstoel wordt uitgebeeld, is in essentie een Mariaverhaal. We zien God die de wanhopige Eva na de zondeval uit het Aards Paradijs verdrijft. Zij heeft net, verleid door de slang, van de verboden vrucht geproefd. De Schepper wijst met zijn rechterhand naar Maria met het kind Jezus. Zij is de 'nieuwe Eva', de moeder van Hem die de mensheid van Eva's erfzonde komt verlossen. De tekst op de banderol zegt: "En zij [=Maria] zal uw kop [d.w.z. die van de slang] verpletteren."

De twee bomen zijn de boom van goed en kwaad (een appelboom), en de boom des levens (een vijgenboom). Tussen de takken drijven wolken en op het klankbord van de preekstoel wordt Maria's tenhemelopneming voorgesteld. Mechelaar Theodoor Verhaegen (1700-1759) is de maker van deze naturalistische preekstoel uit 1746. Het is een voorbeeld van een erg laatbarokke preekstoel.

Betekenis

De Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkkerk is een van de belangrijkste realisaties van Lucas Faydherbe. Het originele bouwconcept getuigt van zijn inventieve geest. Als mariaal bedevaartsoord is de kerk een van de meest gefrequenteerde godshuizen in Mechelen. Het miraculeuze Mariabeeld wordt nog elk jaar megedragen in de Hanswijkprocessie.

b. Restauratie

Exterieur

De gevelrestauratie dateert van de late jaren 1970. Van de voorgevel vallen er intussen regelmatig – en zeker na vorstperiodes – kleine brokstukken naar beneden. De inspectie en het onderhoud van de voorgevel zijn mee op te nemen in het grote interieurdossier. In 2002-2003 werd de bedaking volledig vernieuwd.

Interieur

Het interieur oogt verwaarloosd en grauw. Deze aanblik doet grote afbreuk aan het gewaagde ontwerp van beeldhouwer-architect Lucas Faydherbe. De vooronderzoeken naar het interieur zijn intussen afgerond en het dossier voor de restauratie van de binnenschil wordt begin 2013 aanbesteed.

Glasramen

De glasramen zijn dringend aan restauratie toe. Regenwater stroomt langs de ramen van de monumentale koepel de kerk binnen. Na een grondig onderzoek naar hun oorspronkelijke vormgeving werd in 2008 een restauratiepremediosier ingediend bij de Vlaamse overheid. Het dossier gaat, samen met dat van de binnenrestauratie, begin 2013 in aanbesteding.

Technieken

In het begin van de jaren 2000 werd een nieuwe basisverlichting geïnstalleerd. De elektrische installatie en de verwarming moeten in de context van een globale interieurrestauratie herbekeken/vernieuwd worden. De studie en het dossier voor een nieuwe verwarmingsinstallatie die geen gevaar inhoudt voor de instandhouding van het meubilair, zijn afgerond. Voor de nieuwe verlichting van de crypte werd rekening gehouden met een flexibel gebruik van de ruimte en de geschiktheid ervan voor tentoonstellingen van kunstvoorwerpen. Ook dit dossier gaat begin 2013 mee in aanbesteding.

Rapporten Monumentenwacht

Bouwkundige inspectie: A-45/10088/2004/B en A-45/10088/2011WB

Interieurinspectie: A-45/10088/2004/I

2.3

Sint-Alexius-en-Catharinakerk (Begijnhofkerk)

a. Een korte presentatie

In één woord: vrouwelijk

Een begijnhof was een vrouwengemeenschap waar de devotie sterk gericht was op vrouwelijke heiligen. Dat blijkt uit de beeldtaal van de decoratie in begijnhofkerken, zoals in Mechelen.

De officiële naam van de Mechelse begijnhofkerk is trouwens 'Sint-Alexius-en-Catharinakerk'. Catharina is een geliefde begijnenheilige. Volgens het verhaal kreeg zij in een droom van het Jezuskind een huwelijksring over haar vinger geschoven. Dat heet het 'mystiek huwelijk': ook begijnen waren 'bruiden' van Christus. De Heilige Alexius komt voor in de naam van de kerk omdat het begijnhof gebouwd is op grond die de alexianen geschonken hadden. Alexius is ook in het interieur vertegenwoordigd. De kerk was niet bedoeld als parochiekerk en hangt nog altijd af van de Sint-Katelijneparochie.

Het begin: gerenommeerde bouwmeesters

1629. De jezuïet Pieter Huysens (1577-1637) tekent plannen voor de bouw van een barokke kerk in het Mechelse begijnhof. De eigenlijke 'uitvoerende' bouwmeester wordt de Brusselaar Jacques Francart (1583-1651), hofarchitect van de aarts-hertogen Albrecht en Isabella. Hij creëert de typische barokke voorgevel naar Italiaans voorbeeld. Er is nog een derde naam verbonden aan de Begijnhofkerk: de jonge Mechelaar Lucas Faydherbe (1617-1697), die mee het interieur decoreert. In die periode zijn er in Mechelen tal van begijnen – rond 1600 wordt hun aantal op duizend geschat – en het begijnhof beschikt over veel kapitaal dankzij de intrede van bemiddelde vrouwen met hun 'bruidsschat'. Die rijkdom verklaart waarom de bouwvrouwen een beroep kunnen doen op vrij gerenommeerde architecten, beeldhouwers en schilders. Op Pasen 1638 wordt de kerk in gebruik genomen en op 15 september 1647 gewijd.

Biografie van het begijnhof en de kerk

- Eerste helft 13de eeuw: in en rond de huidige Begijnenstraat ontstaat het Mechelse begijnhof. Begijnen leggen geen kloostergeloften af, wel tijdelijke geloften die gelden zolang zij in het begijnhof wonen, maar leiden 'samen in afzondering' een godvruchtig leven. De meer bemiddelde begijnen bewonen een eigen huis, armere vrouwen leven samen in 'conventen'.
- 1259 (er zijn bronnen die 1249 vermelden): de begijnen krijgen toestemming om hun hof buiten de toenmalige stadsmuren te vestigen. In 1286 wordt dat een autonome parochie.
- ca. 1580: tijdens de godsdiensttroebelen wordt het begijnhof deels platgebrand en geplunderd, waarna de begijnen op de vlucht slaan. Ze keren korte tijd nadien terug en bouwen een nieuw hof binnen de stadsmuren, eerst aan de Keizerstraat, later rond de Nonnenstraat. In 1596 wordt een voorlopige kerk ingewijd.
- 1629: de barokke kerk wordt gebouwd en in 1647 gewijd.
- Kort voor en na 1800: in de Franse tijd wordt de kerk eerst verkocht, maar al snel wordt ze aan de begijnen teruggeschonken.
- 19de eeuw en later: het begijnhof kwijnt stilaan weg en op 22 augustus 1993 overlijdt Melanie Van Campenhout, de laatste begijn. In het begin van de 20ste eeuw krijgt het kerkinterieur zijn huidige kleuren: lichtblauw, roze, turkoois, beige.
- 1998: het Mechelse begijnhof, intussen omgevormd tot een moderne woonwijk, wordt samen met twaalf andere Vlaamse begijnhoven uitgeroepen tot Unesco-Werelderfgoed.

Centraal: vrouwelijke (en mannelijke) heiligen

- Maria: verspreid over de west- en oostwand hangt een cyclus van zeven Mariaschilderijen uit ca. 1643, toen de kerk pas gebouwd was. Ze zijn wellicht van een lokale schilder en hun artistieke kwaliteit is beperkt. 'Zeven' is een veel voorkomend getal bij Maria. Het staat hier voor de zeven 'vreugden van Maria', de gelukkige momenten uit haar leven. Het laatste tafereel hoort echter niet thuis in het klassieke rijtje: het stelt immers niet de kroning, maar de tenhemelopneming van Maria voor.

- Begga leefde in de 7de eeuw en was de dochter van Pepijn I van Landen, een voorouder van Karel de Grote. Na de dood van haar man stichtte ze een klooster in Andenne, waar ze ook zeven kerken liet bouwen. Begga heeft niets te maken met de begijnenbeweging, die veel later ontstond. Alleen haar naam is schijnbaar verwant met de woorden 'begijn' en 'beggaard' (een mannelijke begijn). Toch werd ze vaak beschouwd als de stichteres van de beweging en wordt ze voorgesteld als begijn en beschermvrouw van begijnen. (Jan Verhoeven [ca. 1600-na 1676], De heilige Begga als beschermvrouw van begijnen en begaarden).
- Maria Magdalena was voor begijnen een rolmodel: de zondige, sterfelijke vrouw gaf haar leven een nieuwe wending en stond heel dichtbij Christus. (Jan Cossiers [1600-1671], Maria Magdalena zalft de voeten van Christus).
- Ursula is in wel meer begijnhofkerken aanwezig. Deze Britse koningsdochter wou alleen trouwen als haar toekomstige zich eerst bekeerde en als zij eerst een pelgrimstocht naar Rome mocht maken. Op de terugweg vielen Ursula en haar 'elfduizend' maagden bij Keulen in handen van de Hunnen die de stad belegerden, en werden ze gemarteld en met pijlen doorzeefd.
- Alexius (5de eeuw), de tweede patroonheilige van de kerk, was de zoon van een rijke Romeinse edelman en moest tegen zijn zin trouwen. Al enkele uren na het huwelijk verliet hij zijn huis en ging in het Heilig Land als kluizenaar leven. Zeventien jaar later keerde hij ziek naar Rome terug. Zijn ouders herkenden hem niet en namen hem als bedelaar in hun huis op. Daar leefde Alexius nog eens zeventien jaar ... onder de keldertrap. (Gilles Smeyers [1634-1710], Het huwelijk van de heilige Alexius, ca. 1680-1700).
- Rombout of Rumoldus is de patroonheilige van Mechelen. Vandaar zijn aanwezigheid, ook in deze 'vrouwelijke' kerk. (Twee doeken van de Antwerpenaar Theodoor Boeyermans [1620-1678], De moord op de heilige Rumoldus en Graaf Ado vindt het lijk van de vermoorde Rumoldus).
- Antonius leefde in de derde en vierde eeuw als kluizenaar. Hij predikte met veel vuur dat gelovigen niet mochten toegeven aan aardse bekoringen. Latere schilders beeldden hem af te midden van allerlei creaturen die hem proberen te verleiden om overvloedig te drinken en te eten, te roken, te vrijen ... Kortom: alles te doen wat niet mag. Begijnen deelden zijn zorg. (Jan Cossiers, De bekoring van Sint-Antonius).
- Damianus' stoffelijk overschot wordt bewaard in een reliekschrijn.

Het interieur

De schilderijencollectie

De Mechelse begijnen bestelden rond 1650, toen hun kerk was voltooid, schilderijen bij gereputeerde kunstenaars uit de Zuidelijke Nederlanden. Velen van hen werkten in de stijl van Rubens en Van Dyck, die respectievelijk in 1640 en 1641 waren gestorven en ook in Mechelen actief waren geweest. De collectie van ongeveer vijftig schilderijen uit de 17de eeuw (die trouwens niet allemaal voor de Begijnhofkerk gemaakt waren) bleef vrijwel volledig bewaard. Naast de werken die al op andere plaatsen vernoemd werden, vermelden we nog:

- de Antwerpenaar Jan Cossiers: elf doeken, waarvan drie in het ribgewelf van het koor die Christus' kruisiging op de berg Golgotha voorstellen;
- de Brusselaar Theodoor van Loon (1619-1678): twee doeken in het koor: links *De aanbidding der wijzen* en rechts *De ontmoeting van Maria en Elisabeth*.
- Gaspar De Crayer (1584-1669), een van de meer bekende schilders. Zijn Hemelvaart van Christus was geen bestelling van de begijnen. Het werk is, zoals meer schilderijen aan de westwand, afkomstig uit de norbertijnerabdij van Grimbergen. Het werd na de opheffing van de abdij in de Franse tijd aangekocht.
- De Antwerpse schilder Jan Erasmus Quellinus (1634-1715), die een drieluik schonk waarin de Milanese Heilige Carolus Borromeus centraal staat, een belangrijke figuur tijdens de Contrareformatie. De schenking was de bruidsschat voor zijn dochter die op het Mechelse begijnhof kwam wonen. Ook de schilder zelf verbleef daar de laatste drie jaren van zijn leven.

Het hoofdaltaar

Het hoofdaltaar bevat twee schilderijen uit 1672, maar we zien er maar een. Dat komt omdat de doeken ruggelings tegen elkaar zijn geplaatst en om hun lengteas kunnen draaien. In principe is vanaf 15 augustus *De Tenhemelopneming van Maria* te zien, een barok werk van de Mechelaar Lucas II Franchoys (1616-1681). Vanaf eind november zien we normaal een werk van de Antwerpse schilder Theodoor Boeyermans (1620-1678), *De geestelijke trouw van de heilige Catharina*. Ook de Heilige Alexius is erop afgebeeld, samen met de Heilige Catharina de patroonheiligen van de kerk.

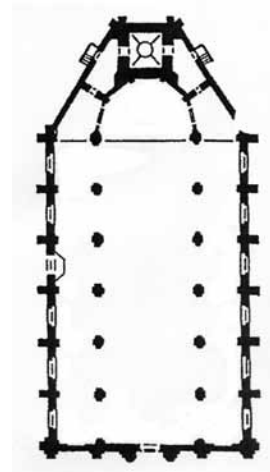
De verering van Maria was tijdens de Contrareformatie, toen de kerk werd gebouwd, een wapen in de strijd tegen de protestanten en werd dan ook intens gepromoot. Vandaar de nadrukkelijke aanwezigheid van de Heilige Maagd, met bijvoorbeeld haar tenhemelopneming, in de toenmalige kerken.

Het altaar van Damianus

In de Begijnhofkerk bevindt zich in een reliekschrijn het stoffelijk overschot van de Heilige Jacobus Damianus, bisschop van Keulen aartsbisschop van Antiochië. Daarrond ontstond een bijzondere verering. Damianus' verhaal is nauw verbonden met dat van de Heilige Ursula. Op haar terugweg uit Rome vielen zij en haar gevolg van <elfduizend> maagden bij Keulen in handen van de Hunnen die de stad belegerden, en werden ze gemarteld en met pijlen doorzeefd. Damianus zou hun namen genoteerd hebben en vervolgens zelf omgebracht zijn.

Ursula en Damianus zijn ook elders in de kerk aanwezig:

- Jan Cossiers schilderde voor de Begijnhofkerk het grote doek *De heilige Ursula en haar gezellen*.
- De Mechelaar Gilles Smeyers (1694-1771) is de schilder van *De heilige Damianus met de heilige Ursula en haar gezellen* uit 1695. Het werk is ingrijpend gerestaureerd en overschilderd.

Betekenis

De Begijnhofkerk vormt het centrum van het Mechelse Groot-Begijnhof, door Unesco erkend als Werelderfgoed. Dit begijnhof was ooit een van de grootste van de Zuidelijke Nederlanden en is ook vandaag een zeer dynamische stadswijk met diverse activiteiten in en rond de kerk. De Begijnhofkerk getuigt van dat grootse verleden, niet alleen door haar architecturale monumentaliteit, maar ook door het rijke kunstpatrimonium waarmee het interieur gestoffeerd is. Dit kunstpatrimonium vormt een mooi voorbeeld van de begijneniconografie.

b. Restauratie

Exterieur

Sinds het midden van de jaren 1980 staan er stellingen rond de kerk om vallend puin op te vangen. Na 25 jaar bleken deze stellingen zelf aan restauratie toe en werden ze in 2011-2012 opgelapt. De natuurstenen parementen en de glasramen vormen een groot probleem. Gelukkig werd het dak in de jaren 1990 vernieuwd. Van het uit 1998 daterende restauratiedossier voor het exterieur werd alleen de eerste van de vier voorziene fasen gedeeltelijk uitgevoerd. Deze eerste fase, de restauratie van de voorgevel, leerde dat het dossier niet voldeed om de restauratie op een technisch, financieel en restauratie-filosofisch correcte wijze af te ronden. In 2012 werd een nieuwe ontwerper aangesteld voor de buitenrestauratie. Dit moet begin 2013 resulteren in een omvattend restauratiedossier.

Met kleinere onderhoudsdossiers tracht de Stad de hoogste nood te lenigen tot de buitenrestauratie weer opstart.

Interieur

De polychrome schildering uit 1910 is plaatselijk door waterinfiltraties aangetast en oogt vervuild. Verder historisch en materiaaltechnisch onderzoek is nodig om de waarde en de bewaringstoestand van deze schildering en haar drager exacter in te schatten. Deze onderzoeken worden momenteel voorbereid.

Technieken

De elektrische installatie en de verlichting zijn sterk verouderd en zijn dringend aan vervanging toe. Deze werken worden mee opgenomen in het interieurdossier.

Rapporten Monumentenwacht

Bouwkundige inspectie: A-45/10462/2009/B

Interieurinspectie: A-45/10462/2002/I

2.4

Sint-Jan-Baptist-en-Evangelistkerk (Sint-Janskerk)

a. Een korte presentatie

In één woord: de rijkste

Het interieur van de Sint-Janskerk is rijk. Dat komt onder meer omdat leden van de Grote Raad hier naar de eucharistie kwamen. Er was kapitaal in de parochie, waar ook het paleis van Margareta van York deel van uitmaakte. De Grote Raad was in de 15de eeuw het hoogste rechtscollege in de Nederlanden – vanaf 1582 alleen nog in de Zuidelijke Nederlanden – en bleef bestaan tot aan de Franse Revolutie. De bevoegdheden verschilden van periode tot periode en waren afhankelijk van het landsdeel, maar de Raad was vooral een hogere rechtbank. De raadsleden werden benoemd door de vorst en waren universitair geschoold in de rechten. Sommige raadsleden wilden hun voorname status ook in hun parochiekerk tot uiting laten komen.

De beeldbepalende elementen van het interieur maken deel uit van één concept dat in de 18de eeuw uitgevoerd werd in opdracht van de oratorianen. Het interieur moest de christocentrische ideologie uitstralen van deze congregatie van seculiere priesters, die zich als ‘opvolgers van Christus’ geroepen voelden om ‘het Woord’ te verkondigen. De oratoren hadden sinds 1630 de leiding over de Latijnse school en de bediening van de Sint-Jansparochie. Zij vormden destijds de tegenpool en evenknie van de jezuiëten.

Het begin: de kerk opnieuw inwijden

1585. De Sint-Janskerk is in vrij slechte staat. Veertig jaar eerder liep het gebouw al grote schade op bij de ontploffing van de Zandpoort (1546), twintig jaar eerder plunderden de ‘geuzen’ de Mechelse kerken, in 1572 vielen de soldaten van Alva binnen en onder het korte calvinistische bewind (1580-1585) gebruikten de ‘Staatse soldaten’ de kerk als kazerne en paardenstal. In 1585 wordt ze opnieuw ingewijd en begint de trage herinrichting, die duurt tot aan de Franse Revolutie. Het oudere gotische karakter van het gebouw zelf blijft bewaard, maar het interieur is op en top barok. Twee monumentale wandschilderingen, recent herontdekt, getuigen van het middeleeuwse interieur.

Biografie van de kerk

Het verhaal van de kerk begint lang vóór 1585.

- 1255-1272: de kapel van Sint-Jan de Doper wordt verheven tot parochiekerk.
- 1483: Hendrik de Berghes (?-1502), bisschop van Kamerijk, wijdt het nieuwe gebouw in. De eeuw en de decennia voordien is de bestaande kapel uitgebreid tot een volwaardige, sobere gotische kerk. Dat is het gebouw vandaag nog altijd.
- 1585: de kerk wordt opnieuw ingewijd en geleidelijk heringericht.
- 1645: de parochiekerk wordt ingelijfd bij het belendende klooster van de oratorianen. Voortaan verzorgen deze broeders de diensten. Tot 1784 worden mensen begraven op het omliggende kerkhof.
- De Franse tijd: in de jaren 1790 worden kunstwerken vernield en wordt het gebouw (mét inboedel) verkocht. Een parochiaan slaagt erin het geheel aan te kopen en schenkt het terug aan de parochie. Sinds 1803 doet de kerk opnieuw dienst als parochiekerk.

Centraal: de «Mechelse school»

De kerk biedt een indrukwekkende staalkaart van Mechelse barokkunstenaars uit de 17de, 18de en 19de eeuw, zowel in de beelden en de schilderijen als in het meubilair. Alle belangrijke Mechelse meesters zijn vertegenwoordigd: Lucas I (1574-1643) en Lucas II Franchoys, Gillis Smeyers, Jan Verhoeven en Charles Wauters (1808-1869) bij de schilders, Lucas Faydherbe, Nikolaas Van der Veken, Theodoor Verhaegen (1700-1759), Pieter Valckx (1734-1783) en Joseph Tuerlinckx (1783-1855) bij de beeldhouwers.

Het interieur

Het hoogaltaar met het werk van Pieter Paul Rubens, De aanbidding van de wijzen, 1617

Niet toevallig op de belangrijkste plek in de kerk – het hoogaltaar – hangt een groot drieluik van de Antwerpenaar Rubens dat nu verwerkt is in het 18de-eeuwse portiekaltaar. Enkele koorramen werden in de 18de eeuw grotendeels dichtgemetseld, waardoor de originele belichting is verdwenen.

De aanbidding van het pasgeboren kind Jezus door de ‘wijzen’ komt veel voor op altaarstukken. Dat Jezus mens is geworden om de mensheid te redden, is een centraal thema in de eucharistie

De thema’s van de twee zijluiken – links de doop van Christus door Johannes de Doper en rechts Johannes de Evangelist op Patmos – hebben alles te maken met de patroonheiligen van de kerk. Zij zijn in het gebouw nog op enkele andere plaatsen aanwezig.

Het contract voor dit werk is bewaard en bepaalt dat het schilderij van de meester zelf moet zijn. Rubens is het bij de aflevering zelf komen retoucheren.

Nicolaas van der Veken (1637-1709), twee biechtstoelen, 1692 en 1703

In 1692 en in 1703 maakte Nicolaas van der Veken voor deze kerk twee biechtstoelen die rechttegenover elkaar staan. Het oudste exemplaar (links) vertoont een merkwaardige putto met een weegschaal boven de zitplaats van de priester: van hem werd in de biecht immers een ‘afgewogen’ oordeel verwacht. Op de zijwanden prijken bustes van de heiligen Franciscus van Sales en Carolus Borromeus. Merkwaardig is dat zij vooral door de jezuiteten vereerd werden. De oratorianen, die de Sint-Janskerk sinds 1645 bedienden, waren hun rechtstreekse concurrenten. De biechtstoel uit 1703 (rechts) vertoont op de zijwanden bustes van de heiligen Nicolaas en Barbara, die in de kerk speciaal werden vereerd. Barbara had er een eigen altaar, waarvan de elementen vandaag over het gebouw zijn verspreid.

Theodoor Verhaegen (1700-1759), preekstoel, 1736-1741

De preekstoel van de Mechelaar Theodoor Verhaegen is een prachtig barok kerkmeubel in een klassieke beeldtaal: onder de kuip staat Christus als goede herder, een bekend beeld in het christendom: ook parochiepriesters moeten goede herders zijn voor hun parochianen. De drie mannen rond Christus staan symbool voor de drie leeftijden van de mens. Anders gezegd: iederéén moet Christus volgen. Ook van Theodoor Verhaegen is een van de kerkmeesterbanken (1729-1730), opvallende zitplaatsen waar de ‘kerkmeesters’ de eucharistie bijwoonden. De centrale figuren zijn de twee patroonheiligen van de kerk, Johannes de Doper (aan het prediken) en Johannes de Evangelist (aan het schrijven). Vooral de ontroofding van de eerste, bijna levensgroot voorgesteld, maakt indruk.

Pieter Valckx (1734-1785), orgelkast, ca. 1760-1770

De jongste vertegenwoordiger van de Mechelse school was een leerling van Theodoor Verhaegen. Verhaegen maakte zelf nog het ontwerp voor de orgelkast, maar Pieter Valckx realiseerde het meubel na de dood van zijn leraar. Helemaal bovenaan in het medaillon in reliëf is koning David te zien. Hij zou een virtuoos harpelaar zijn geweest en wordt daarom vaak voorgesteld in een muzikale context.

Gillis Smeyers (1635-1710), De Heilige Drievuldigheid en de christene slaven, 1687

Diverse Vlaamse steden, waaronder Diest, Leuven, Lier en Mechelen, hadden tot ver in de 18de eeuw een broederschap van de Allerheiligste Drievuldigheid van de Verlossing der Gevangene Christene Slaven. De broederschap zamelde gelden in om in het Midden-Oosten, vooral in het Ottomaanse rijk, gevangengenomen christenen vrij te kopen. Over dit thema maakte Gillis Smeyers een cyclus van vier schilderijen voor de Sint-Janskerk. Op dit doek treedt Maria op als voorspreekster van de christenslaven, die rechtsboven worden gemarteld. Linksonder zijn de menselijke driften allegorisch voorgesteld.

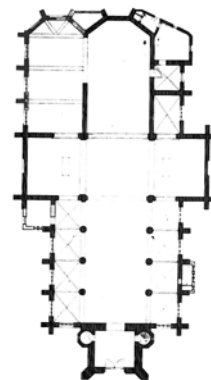
Sporen van de Grote Raad

. De Sacramentskapel: het lijkt alsof de kerk twee koren heeft, maar wat we links van het 'echte' koor zien, is een kapel die in 1548 letterlijk werd aangebouwd op kosten van de voorzitter van de Grote Raad, Lambert de Briaerde. De kapel is even groot als het koor en bevat de grafsteen van de opdrachtgever en zijn vrouw, Marguerite Micault. . Rubens' leerling en Mechelaar Lucas Faydherbe (1617-1697) maakte in 1676 een reliekkast voor Johannes de Doper, in opdracht van Marguerite de Vendeville, een lid van een juristenfamilie die veel leden van de Grote Raad leverde. Twee jaar eerder maakte Faydherbe ook al de reliekkast van het Heilig Kruis. De twee hebben onderaan elk een familie-epitaaf.

Sint-Joris en Sint-Christoffel: middeleeuwse schatten

In 2008 ontdekte het Vlaams Instituut voor Onroerend Erfgoed (VIOE) de 14de-eeuwse muurschilderingen op de eerste verdieping van de toren van de Sint-Janskerk. Het gaat niet om fragmenten, maar om twee grote kunstwerken die Sint-Christoffel en Sint-Joris voorstellen. Sint-Joris is traditiegetrouw afgebeeld in zijn strijd met de draak. Het paard is prachtig uitgedost en de rijke mouwen van zijn rode brokaatmantel wapperen achter hem aan. De muurschildering van

de Heilige Christoffel toont – zoals de legende vertelt – een kluizenaar, het Jezuskind met een kleine wereldbol in de hand en de Heilige die teder zijn voet vasthoudt.

Betekenis

De Sint-Jan-Baptist-en-Evangelistkerk oogt aan de buitenzijde misschien wat klein en sober, het interieur is des te rijker en omvat een grote schat aan religieuze kunst. Veel van die kunstwerken zijn van Mechelse makelij en getuigen van het talent dat in deze stad aanwezig was. Toch is de absolute blikvanger, die in de Michelin-reisgids met stip aangeduid staat, van de Antwerpse grootmeester Pieter Paul Rubens. Een verborgen parel zijn de twee recent ontdekte en monumentale wandschilderingen uit de 14de eeuw.

b. restauratie

Het exterieur

De bedaking werd in de jaren 1990 gerestaureerd. De restauratie van gevels en glasramen werd in oktober 2011 voltooid.

Het interieur

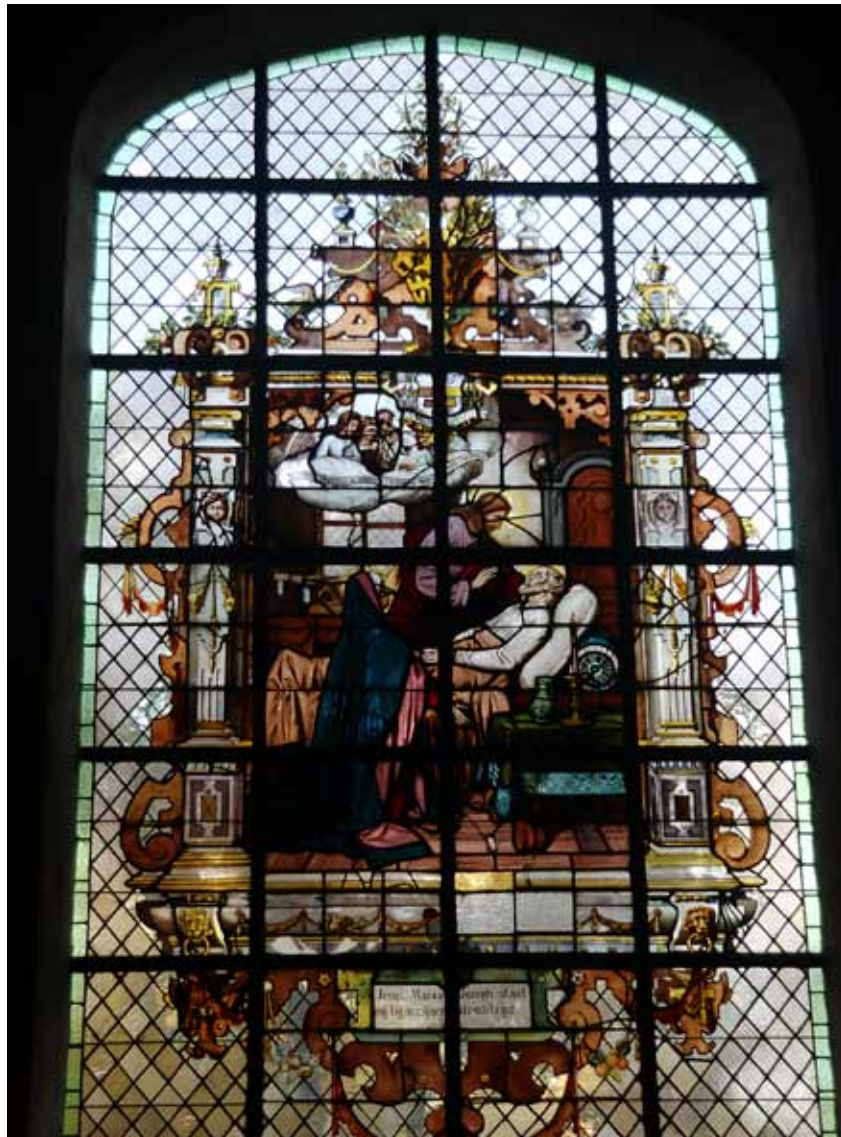
De oorspronkelijk gotische kerk kreeg in het begin van de 18de eeuw een barokke aankleding. Muren en gewelven ogen erg vervuild. Onderaan de muren zijn er problemen van opstijgend vocht, bovenaan zijn de gevolgen zichtbaar van vroegere insijpelingen via goten en dak. De bewaringstoestand van het ingebrachte stucgewelf stelt plaatselijk problemen. Delen van de kroonlijst werden in het begin van de jaren 2000 preventief verwijderd. Recent werd er een vangnet aangebracht om vallend stucwerk op te vangen.

Het historisch-archivalische onderzoek naar de interieuraankleding is afgerond. Aan de hand van het materiaaltechnisch onderzoek, ingepland voor begin 2013, zal de bewaringstoestand van het pleister- en stucwerk nauwkeuriger bepaald worden en zullen de uiteindelijke restauratieopties vastgelegd kunnen worden. De dakstructuur, die verzwakt werd toen het stucplafond er werd ingebracht, heeft in een meer recent verleden sterk te lijden gehad onder waterinfiltraties. De restauratie ervan werd deels mee opgenomen in het lopende exterieurdossier, maar moet verder geïntegreerd worden in het interieurdossier. De voorbije tien jaar werd een groot deel van het meubilair (schilderijen, preekstoel, orgelbuffet ...) al gerestaureerd in opdracht van de kerkfabriek. Uitzonderlijke middeleeuwse muurschilderingen in de toren, die onlangs bij de start van de buitenrestauratie werden ontdekt, zijn al volledig gerestaureerd door het VIOE en kunnen bezocht worden onder begeleiding van deskundige gidsen.

Rapporten Monumentenwacht

Bouwkundige inspectie: A-45/10678/2007/B

Interieurinspectie: A-45/10678/2002/I

2.5

Sint-Catharinakerk (Sint-Kathelijnekerk)

a. Een korte presentatie

In één woord: volks

De Sint-Catharinakerk, ook Sint-Kathelijnekerk genoemd, staat in een buurt waar historisch vooral een armer deel van de Mechelse bevolking woonde. Dat is ook aan de kerk zelf te zien: je vindt in het interieur niet de grote namen (hoewel Lucas Faydherbe de hand had in een van de altaren) en ook het gebouw vertoont tekenen van spaarzaamheid: het is vrij bescheiden van omvang, 'klassiek' van bouw en een groot deel van de gewelven is opgetrokken uit hout, niet uit steen. In de kerk worden populaire heiligen vereerd: naast Catharina, die er haar naam aan gaf, zijn dat onder meer Antonius en Bernadette Soubirous. Bij de intieme en gemoedelijke sfeer past de opvallende aanwezigheid van de Heilige Familie: Jozef, Maria en het kind Jezus. Zoals in veel Vlaamse kerken overspant het geheel van kunst- en devotievoorwerpen een periode van enkele eeuwen: er zijn objecten uit de barokke 17de en 18de eeuw en uit de neogotische 19de en vroeg-20ste eeuw. Zij getuigen van diverse episodes uit de biografie van de kerk en de parochie.

Het begin: een gotische kerk

Na zeven jaar bouwen wordt de nieuwe kerk ingewijd in 1343. Ze is opgetrokken in de gotische stijl van die tijd. De huidige kerk vervangt een oudere kapel, die in 1279-1285 vergroot en vernieuwd werd, en in 1305 verheven werd tot parochiekerk, die óók al aan de Heilige Catharina was gewijd. Wie voor de voorgevel (aan de westkant) staat, ziet links een uitstulping die asymmetrie teweegbrengt: de 14de-eeuwse doopkapel.

Het inwijdingsjaar 1343 komt een jaar na de grote Mechelse stadsbrand van 1342. De bronnen geven aan dat de toenmalige Sint-Romboutskerk zo beschadigd was dat het kapittel de eredienst jarenlang in de naburige Sint-Catharinakerk heeft moeten houden.

Biografie van de kerk

- na 1451: onder meer dankzij giften voor het jubeljaar 1450 – de Kerk houdt om de halve eeuw een jubeljaar – wordt de kerk uitgebreid met het koor en de kruisbeuk. Hierdoor komt de toren op zijn huidige plaats te staan, op de kruising van schip en dwarsschip. Een zichtbare herinnering aan deze verbouwing is het schild boven het centrale venster van de voorgevel: dat verwijst naar paus Nicolaas V (1447-1455).
- de jaren 1570-1580: in dit woelige decennium van godsdiensttroebelen wordt de kerk eerst door Spaanse soldaten geplunderd en vervolgens onder het korte protestantse bewind als paardenstal gebruikt. Zij wordt op 29 juli 1585 heringewijd.
- 1643: precies driehonderd jaar na de inwijding van de kerk wordt de Sint-Jozefskapel aangebouwd. Er volgen nog meer aanpassingen in barokstijl.
- ca. 1800, de Franse tijd: de kerk ontsnapt op het nippertje aan de sloop: ze wordt verkocht, maar de afbraak gaat niet door omdat de totale koopsom niet wordt betaald. Na de Franse tijd vinden er opnieuw erediensten plaats.
- 19de eeuw: de Sint-Antoniuskapel wordt aangebouwd (1834) en aan het eind van de eeuw vindt een restauratiecampagne plaats. Barokke veranderingen worden ongedaan gemaakt.

Centraal: Catharina

Verwijzingen naar Catharina zijn legio in de kerk: een figuur op het koorgestoelte en een 16de-eeuws beeld in de Sint-Jozefskapel. Maar ook het roosvenster in de voorgevel en de twaalf roosvensters in de middenbeuk verwijzen naar haar. Ze herinneren immers aan Catharina's marteltuig, het wiel.

Interieur

De preekstoel en het koorgestoelte

De preekstoel (1774) is een werk van de Mechelaar Pieter Valckx (1734-1783) naar een ontwerp van Theodoor Verhaegen (1700-1759). De Heilige Familie zoekt er beschutting onder een rieten afdak, in de ruïnes van een tempel. Jezus zit op de aardbol tussen Jozef en Maria, en houdt een kruis in de armen. Tussen de boomtakken die het klankbord vormen, zweven engelen en wol-

ken. Het waren engelen die bij Christus' geboorte de Blijde Boodschap rondbazuïnden. Ook van op de preekstoel werd de Blijde Boodschap verkondigd. Het houtwerk in het gestoelte van het koor (1776) is eveneens van de hand van Pieter Valckx. De hoofdfiguur daar is Catharina, die op het linkerpaneel het Jezuskind aangereikt krijgt van Maria, een scène die we van andere heiligen kennen en die bekendstaat als 'het mystiek huwelijk', in dit geval van Catharina. Rechts is Catharina in debat met de vijftig filosofen en dragen engelen haar ont-hoofde lichaam.

Sint-Jozefskapel (1643)

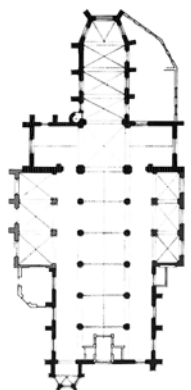
- In de Sint-Jozefskapel met een stenen gewelf valt meteen het lindehouten beeld van de Heilige Catharina op, vermoedelijk van de hand van beeldsnijder Thomas Hazart (late 16de eeuw). De kleuren zijn nog deels origineel. Catharina houdt een boek vast en had in haar rechterhand ooit een zwaard.
- Het barokke altaar van wit en zwart marmer uit ca. 1650 – met twee opmerkelijke gedraaide zuilen – is van Lucas Faydherbe (1617-1697). Het is het oudste altaar dat we van hem kennen. Het oorspronkelijke schilderij van Jacob Jordaens is vervangen door een 19de-eeuwse Vlucht naar Egypte van Jos Paelinckx (1781-1839). In dat verhaal speelt Jozef een centrale rol, een van de zeldzame keren in het evangelie.
- Bij het beeld van de Heilige Jozef (anoniem, ca. 1700) hoorde het Jezuskind. Een stuk van zijn kinderhandje is nog te zien in de hand van Jozef.

De biechtstoelen

De vier biechtstoelen in de kerk zijn alle van de Mechelse beeldhouwer Nicolaas Van der Veken (1637-1709), een leerling van Lucas Faydherbe. Hun symbooltaal is veelal klassiek: het gaat over zonden en de verlossing daarvan. Het beeldhouwwerk van de biechtstoelen zou gerecupereerd zijn van het gestoelte aan de voorste pilaren (soort kerkmeesterbanken?), dat in 1817 tot biechtstoel omgebouwd zou zijn. Nicolaas Van der Veken maakte ook het houten beeld van de Heilige Familie (1659). Hoofd en handen van het beeld zijn polychroom en fijn afgewerkt, in tegenstelling tot de vrij ruw bewerkte lichamen. Het was de bedoeling dat de figuren aangekleed werden.

De Lourdesgrot

In 1858 verscheen in een grot in Lourdes de Heilige Maagd aan de toen 14-jarige Bernadette Soubirous. Korte tijd nadien werden in Vlaanderen tientallen surrogatgrotten opgetrokken, in de openlucht en in kerken. De clerus stimuleerde de Mariadevotie sterk, onder meer met het dogma van de Onbevleete Ontvangenis uit 1854: Maria was vrij van de erfzonde en was zonder geslachtelijke betrekkingen geconcipieerd. De volkse devotie rond de Heilige Maagd, die in de 19de eeuw vooral 'verscheen' aan eenvoudige mensen (armen, kinderen, eenvoudigen van geest ...), werd ingezet in de strijd van de kerk tegen 'de moderne vooruitgang' en tegen het ongelooft. Deze grot werd ingezegend op 11 februari 1937.

Betekenis

De Sint-Catharinakerk is de eenvoudigste, maar meteen ook de meest menselijke van alle historische kerken in de Mechelse binnenstad. De beleving van de ruimte is van een heel andere schaal dan de meer imposante en rijk gedecoreerde 'collega's'. Door de ligging tussen het Grote en het Kleine Begijnhof kan deze kerk op mensenmaat toch op veel toeristische belangstelling rekenen.

b. Restauratie

Exterieur

De buitenrestauratie werd afgerond in de jaren 1990.

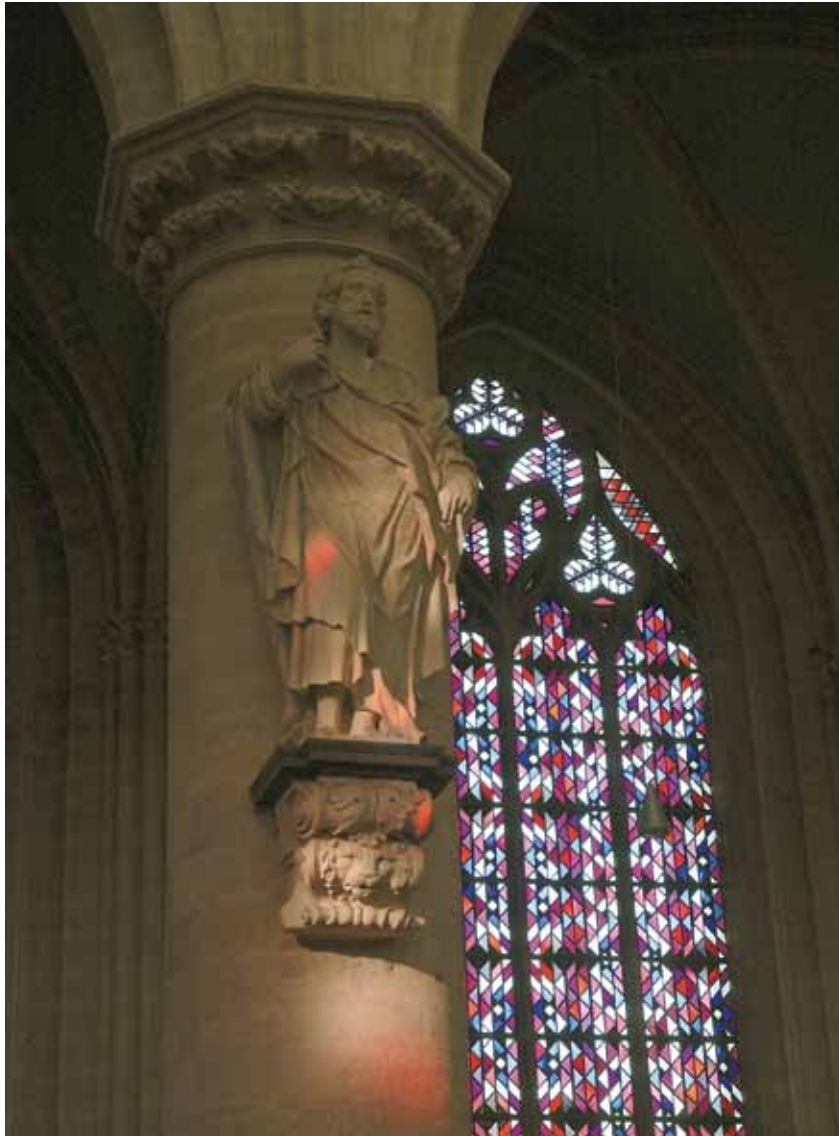
Interieur

Afbrokkelend pleisterwerk vestigde in 2009 de aandacht op de staat van het interieur en de noodzaak om ook hier een globaal interieurrestauratiedossier uit te werken. De problemen gaan terug op vroegere water- en zoutinfiltraties. Er doen zich ook problemen voor met opstijgend vocht. Tijdens een vorige restauratiecampagne werden natuurstenen zuilen, bogen, ribben en parementen gedecapeerd en met donkergrijs cement hervoegd, wat de kerk vandaag een weinig fraaie aanblik geeft. In september 2011 heeft de kerkfabriek de Stad officieel verzocht om het bouwheerschap voor de interieurrestauratie op zich te nemen. De Stad heeft vervolgens voorafgaande onderzoeken opgestart en een ontwerper aangesteld.

Rapporten Monumentenwacht

Bouwkundige inspectie: A-45/10595/2005/B

Interieurinspectie: A-45/10595/2002/I

2.6

Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk

a. Een korte presentatie

In één woord: verstoorde rijkdom

De Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk geeft bij het binnenkomen een bevreemdend gevoel. Ze is indrukwekkend door de gotische architectuur die naar de hemel reikt. Ze biedt een gevoel van licht en ruimtelijkheid, en de namiddag-zon creëert een prachtig lichtspel dankzij de (moderne) glasramen.

Dat ruimtegevoel wordt in de hand gewerkt door de 'leegte', en die heeft alles te maken met wat in de 20ste eeuw is gebeurd: vernielingen tijdens de oorlogen, het verdwijnen van veel kunstvoorwerpen, verplaatsingen binnen de kerk zelf met het oog op de nieuwe liturgie ... Om de rijkdom van deze kerk te 'lezen' is dan ook heel wat verbeelding nodig.

Het begin: een lange bouw

Eind 14de eeuw. Na de verzelfstandiging van de parochie van Onze-Lieve-Vrouw van de Dijle in 1255 was eerst een kleine kerk gebouwd. Nu wordt het huidige gebouw opgestart, een onderbroken proces dat pas ver in de 16de eeuw tot een eind zal komen. Uit de vroegste bouwfase dateren vandaag nog de beneden-verdieping van de toren van natuursteen (de huidige ingang) en de gevels van de zijbeuken. In de 15de eeuw volgt een nieuwe bouwcampagne van ongeveer dertig jaar. Uit die periode dateren de eerste en tweede verdieping van de toren, de middenbeuk en de zijbeuken.

Biografie van de kerk

- 14de en 15de eeuw: de huidige kerk wordt gebouwd, een proces dat pas ver in de 16de eeuw voltooid zal zijn.
- 1548-1572: de dwarsbeuk wordt aan beide kanten afgewerkt en de toren krijgt een derde verdieping. Ook het koor komt tot stand, met de kooromgang en negen kapellen, een teken van de rijkdom en de ambities van de kerk. Behalve Sint-Rombouts heeft immers geen enkele andere Mechelse kerk een kooromgang. De kapellen worden tot na de Franse Revolutie onder meer door de kapi-

taalkrachtige ambachten ingericht én met prachtige omheiningen (altaartuinen) en communiebanken afgescheiden. Er zijn er vandaag nog zeven te zien.

- 1572 en 1580: zoals de meeste Mechelse kerken wordt ook deze kerk twee keer geplunderd: eerst door de Spaanse soldaten van Alva, vervolgens door de Engelsen. Een groot deel van het oude kunstbezit gaat in deze beeldenstormen verloren. De kerk wordt tegen het eind van de eeuw hersteld en afgewerkt.
- 1635-1652: de kooromgang en de middenbeuk worden overwelfd. Onder leiding van Jean Fracart (1582-1651; zie ook Begijnhofkerk) wordt het hoogkoor afgewerkt. Het resultaat is een volop Brabants-gotische kerk – een feestelijk spel van ruimte, licht en verticalisme – met een hoogkoor met barokke trekjes.
- de 20ste eeuw: de kerk lijdt zwaar tijdens de wereldoorlogen en ondergaat vervolgens twee restauratiecampagnes. Er komen onder meer nieuwe glasramen naar kleurige, middeleeuwse trant. Veel kunstbezit verdwijnt uit de kerk en andere voorwerpen worden verplaatst, zonder veel oog voor de oorspronkelijke samenhang. Dit alles is bepalend voor de huidige beleving van een bezoek aan de Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk.

Centraal: de eucharistie

Patroonheiligen van de kerk zijn Maria en de Heilige Blasius: hun beelden staan bij het hoofdaltaar. Maar in dat hoofdaltaar, de belangrijkste plek in een kerk, staat het sacrament van de eucharistie centraal. Brood en wijn veranderen daarbij in het lichaam en bloed van Christus, die vervolgens door de gelovigen worden genuttigd. Het sacrament is een herdenking van het Laatste Avondmaal en van Jezus' dood en verrijzenis:

- de prachtige sacramentstoren van witte steen (1903; Benoit van Uytvanck [1857-1927]) doet dienst als tabernakel of bergplaats voor gewijde hosties;
- het barokke hoogaltaar (1690) heeft bovenaan een beeld van de Kerk voorgesteld als een vrouw met in één hand de kelk en een hostie;
- de pelikaan is een bekend symbool: de vogel voedt zijn jongen met zijn eigen bloed, zoals Christus zijn leven gaf om de mensen te redden;
- op het schilderij Het Laatste Avondmaal (1689) Jan Erasmus Quellinus (1634-1715) doet Italiaanse architectuur dienst als achtergrond;
- de landschapsschilder Cornelis Huysmans (1648-1727) situeert het tafereel van

Christus en de Emmaüsgangers (1690) in een open paviljoen met een panoramische blik op de omringende natuur. Na Christus' dood en verrijzenis herkennen enkele leerlingen hem in het plaatsje Emmaüs dankzij het breken van het brood.

Interieur

Altaren en kapellen van de ambachten: de resterende getuigen

Ambachten waren tot aan de Franse Revolutie belangenverdedigers en deden dienst als een soort van sociale instelling. Zij waren met een eigen kapel of/ en altaar aanwezig in kerken. De Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk is in Mechelen dé kerk van de ambachten. Er was dus geld voorhanden.

De altaren bevonden zich tegen de pilaren van de middenbeuk, in de dwarsbeuk en in de kapellen van de kooromgang. Ze behoorden toe aan de schoenlappers en schoenmakers, de visverkopers, de kousenmakers, de wagenmakers, de hoveniers ... Veel getuigenissen zijn verdwenen. Nog te zien zijn:

- Van Huert, Drieluik van Sint-Victor, ca. 1622: dit werk van een verder onbekende schilder hing in de tweede kapel aan de rechterkant van de kooromgang, waar het molenaarsambacht zijn altaar had. De Heilige Victor is hun patroonheilige, omdat naar verluidt tijdens zijn marteling tussen molenstenen de stenen stuk-sprongen. Ook het 17de-eeuwse beeld vlakbij stelt Victor voor en komt uit dezelfde kapel.
- Michiel II Coxie, Sint-Antoniusdrieluik, 1607: dit triptiek is gemaakt in opdracht van de hoveniers voor hun altaar in de kerk. Zij rijfden veel opdrachten binnen in deze dunbebouwde parochie. Het paneel bevindt zich in wat sinds 1698 de kapel van hun ambacht was. De Heilige Antonius was de beschermheilige van de hoveniers omdat hij als kluizenaar 'in de natuur' (lees: de woestijn) leefde.
- Jean II de Saive (1571-1624), Sint-Catharinadrieluik, vóór 1624: Catharina van Alexandrië was een patroonheilige van de Mechelse schippers. Een voorbeeld van een 'verplaatsing' van een kunstwerk is de merkwaardige communiebank (1625) van de schipperskapel: die bevindt zich nu naast 'zijn' kapel, bij het altaar van de Heilige Barbara.
- Pieter Paul Rubens: zie verder.
- Niet alle kapellen in de kooromgang waren van de ambachten. De derde kapel

links bijvoorbeeld is gewijd aan de Heilige Anna, de beschermheilige van huismoeders, en de kapel recht achter het hoogaltaar is geschonken door een zekere Dismas de Briamont (1574-1652). Zijn grafsteen ligt voor het altaar. Mensen schonken een kapel om zich van een plaats in de hemel te verzekeren.

- In de kapel van de schippers bevindt zich een merkwaardige 16de-eeuwse muurschildering. Die 'vertelt' het evangelieverhaal van de verloren zoon. Je leest het van links naar rechts en bovenaan van rechts naar links. De schildering bevond zich elders en werd in de jaren 1960 van de vernieling gered door ze 'uit haar muur te halen' en te verplaatsen.

Pieter Paul Rubens (1577-1640), Drieluik van de visverkopers, 1618-1619

Een jaar na Rubens' drieluik in de Sint-Janskerk sluit ook het rijke ambacht van de visverkopers op 5 februari 1618 een contract met de schilder: hij zal een groot triptiek schilderen voor het altaar van hun kapel. Er is hier ongetwijfeld sprake van concurrentie. De Mechelse ambachten wilden ook laten zien waartoe ze in staat waren, net als de kerkmeesters van de welvarende Sint-Janskerk. In oktober 1617 was Rubens de plek al komen inspecteren. In augustus 1619 wordt het paneel uit Antwerpen naar Mechelen verscheept. De voorgestelde thema's staan los van elkaar en hebben allemaal met 'vis', een mirakel en de Bijbel te maken: op het middenpaneel zien we de wonderbare visvangst uit het evangelie, links vindt de apostel Petrus een munt in de bek van een vis waarmee Jezus belastingen zal betalen, en rechts zijn Tobias en de vis in een gevecht voorgesteld, een verhaal uit het Oude Testament.

- Rubens' drieluik hangt op de plaats waarvoor het is bestemd, maar de historische context is verdwenen. Van 1794 tot 1816 bevond het werk zich in Frankrijk. In 1816 werd het teruggegeven zonder de predella, het onderstuk met in dit geval drie kleine schilderijtjes. Twee daarvan bevinden zich vandaag in het Musée Lorrain in Nancy, het derde is eigendom van de Hermitage in Sint-Petersburg. Een ontwerpschilderij hangt in de National Gallery in Londen
- Op de plek van Rubens' werk zijn resten te zien van een wandschildering uit de late 16de eeuw met vis- en zeemotieven.

Onze-Lieve-Vrouw van de Scheve Lee

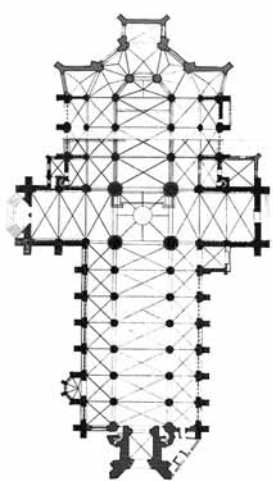
Eén Mariabeeld uit de 14de eeuw overleefde de 16de-eeuwse godsdiensttoebelen. Het is in Mechelen ook het enige vrijstaande beeld uit die periode. Het ontleent zijn (Mechelse) naam aan de typerende stand van Maria's heup. De polychromie werd in de jaren 1960 zo goed mogelijk gereconstrueerd.

Mariabeeld van Lucas Faydherbe

Tegen de zuilen van de middenbeuk staan levensgrote barokke beelden uit de 17de en 18de eeuw. Een daarvan is óók een Mariabeeld: Lucas Faydherbe (1617-1697) maakte het naar een tekening van Rubens. Faydherbe is ook in de vierde kapel links in de kooromgang present met een bas-reliëf: De kruisoprichting. Dat hing oorspronkelijk aan de buitenzijde van de toren. Nog een barok Mariabeeld van een andere Faydherbe, Antoon (ca. 1580-1653), staat in de kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Zeven Weeën. De kerk draagt niet toevallig 'Onze Lieve Vrouw' in haar naam: in de vroegere Dismaskapel achter het altaar bevindt zich nu de kapel van Onze-Lieve-Vrouw van Zon, met een vermoedelijk 15de-eeuws Mariabeeld. Aan deze twee kapellen was een broederschap verbonden.

Een klassieke preekstoel

De bekende Antwerpse beeldhouwer Willem Ignatius Kerrickx (1682-1745) maakte in 1718 deze preekstoel met een klassieke beeldtaal. Op een preekstoel legde de priester de Blijde Boodschap voor de gelovigen uit. De vier evangelisten verkondigden die boodschap: zij vormen samen de voet van de preekstoel, elk met hun symbool. De grote kerkvaders uit de oudheid legden de Blijde Boodschap uit. Ze zijn te zien in het klankbord boven: Ambrosius, Hiëronymus, Gregorius de Grote en Augustinus. Mozes, die van God de wetten van het Oude Verbond kreeg, en Johannes de Doper, die Christus' komst aankondigde, stutten de trapleuning. Op de kuip van de preekstoel prijken vier medaillons: op de deur de Heilige Jozef, en verder Christus en de patroonheiligen van de kerk: Onze-Lieve-Vrouw en Blasius.

Betekenis

De Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk is de tweede grootste in Mechelen. Haar majestueuze karakter staat in contrast met de lege indruk. Net dat bevreemdende verschil, het gevolg van de zware oorlogsschade, maakt de kerk zo bijzonder en bezorgt de bezoeker een ongelooflijke ruimte-ervaring, die versterkt wordt door het kleurrijke en steeds veranderende lichtspel via de brandglasramen. Ondanks de sobere indruk bezit de kerk nog steeds een zeer rijk kunstpatrimonium, waaronder het Drieluik van de visverkopers van Pieter Paul Rubens.

b. Restauratie

Op 28 februari 2010 werd de voltooiing van de buitenrestauratie plechtig ingehuldigd. Het interieur werd in de jaren 1960 grondig aangepakt. De restauratienood beperkt zich tot een aantal dringende onderhoudswerken (o.a. houtwormbestrijding), de reiniging en/of restauratie van het meubilair en de modernisering van de elektrische installatie. Kerkfabriek, Stad en Vlaamse overheid zoeken momenteel naar de meest geschikte manier om de problemen aan te pakken. Er is geen nood aan een groot restauratiedossier.

2.7

Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk

a. Een korte presentatie

In één woord: barok

Onmiddellijk na de voltooiing van deze kloosterkerk in 1670 werd het interieur rijkelijk aangekleed, vooral dankzij gelden van de abdij van Tongerlo. Dat gebeurde op relatief korte tijd, wat de eenheid van stijl ten goede kwam. Veel kunstwerken zijn intussen verdwenen en de kerk onderging ingrijpende veranderingen. Toch bleef haar 17de-eeuwse barokke karakter goed bewaard. Het meest in het oog springende kenmerk is de afwisseling tussen de witgeverfde muren en gewelven, en het zwart van de omlijstingen, pilasters en koepelribben. De vloer is wel recent aangelegd.

Het begin: een moeizame bouw

1662. De norbertinessen van Leliëndaal sluiten een contract af met de Mechelse bouwmeester-beeldhouwer Lucas Faydherbe (1617-1697): hij zal de plannen tekenen voor hun nieuwe kerk aan de Bruul en de leiding van de werken op zich nemen. Het is het begin van een moeizaam proces, zowel financieel als technisch: het contract wordt vier keer aangepast en in 1664 blijkt dat de voorgevel tien procent helt. Priorin Elisabeth van Beke eist de afbraak van de gevel en de bouw van een nieuwe. In 1670, vijf jaar later dan gepland, is de kerk eindelijk voltooid. Achteraf blijkt dat de bouwmeester het met een aantal afspraken niet al te nauw heeft genomen: zo beantwoordt de natuursteen niet aan de gevraagde kwaliteit en werd er beschilderd plaaster en hout gebruikt in plaats van steen.

Biografie van de kerk

- 1592: de norbertinessen van Leliëndaal, die door de godsdiensttroebelen hun klooster in Hombeek moeten verlaten, kopen aan de Bruul in Mechelen het refugium van de Antwerpse Sint-Michielsabdij. Ze passen de gebouwen aan en nemen er tien jaar en een aantal aanpassingswerken later hun intrek.
- 1617: de kloosterkapel wordt vergroot, maar al enkele decennia later wordt ze vervangen door de huidige kerk. De kapel stond rechts van de huidige kerk.

- 1662: de norbertinessen vertrouwen de bouw van hun nieuwe kerk toe aan Lucas Faydherbe
- 1783: Jozef II schaft het klooster van Leliëndaal af, waarna de kloosterlingen wegtrekken. Het kerkelijk zilverwerk wordt omgesmeed tot geldstukken en de meeste schilderijen worden verkocht. In de Franse tijd wordt het klooster eigendom van de Burgerlijke Gasthuizen en Godshuizen, en vanaf 1808 wonen er oude mensen en weeskinderen. Alle waardevolle kunstwerken, zoals de oorspronkelijke communiebank en de preekstoel, worden van de hand gedaan. Vele kwamen in de Sint-Romboutskathedraal en andere Mechelse kerken terecht, waar de meeste zich nog altijd bevinden.
- 19de eeuw: de kerk wordt eerst als magazijn en schrijnwerkerij ingericht, later als infirmerie voor de bejaarden. Vanaf 1834 wordt ze opnieuw voor de eredienst gebruikt door diverse onderwijsinstellingen.
- 1900-1901: de jezuïeten, die na hun opheffing in 1773 sinds 1868 terug in Mechelen zijn, kopen de kerk en het aanpalende gebouw links. Ze laten ingrijpende veranderingen uitvoeren. Uit deze tijd dateren de in de wanden ingewerkte biechtstoelen, met hun lambrisering en de daarin gegraveerde koperen kruisweg, en met erboven een reeks van acht schilderijen over het leven van Maria door schilder Jan Baptist Anthony (1857-1930).

Centraal: de jezuïeten

Merkwaardig genoeg spelen in deze voormalige norbertinessenkerk de beeldtaal en de ideologie van de jezuïeten de hoofdrol. De jezuïeten leverden inspiratie voor onder meer het beeld van Ignatius van Loyola in de voorgevel, het schilderij in het hoofdaltaar, de Lourdesgrot én de opvallende aanwezigheid van Maria in het algemeen: de Moeder Gods speelde een hoofdrol in de kunst van de jezuïeten. Niettemin bleef het globale barokke karakter van het interieur goed bewaard. Overigens was Onze-Lieve-Vrouw van meet af belangrijk in deze kerk: ook Norbertus had een bijzondere band met de Moeder Gods.

De straatgevel

De 17de-eeuwse straatgevel van blauwe hardsteen en witte natuursteen telde aanvankelijk drie bouwlagen, de bovenste in de vorm van een halsvormige top. Pal in het midden stond de Heilige Norbertus, de stichter van de norbertijner-

orde. In de nis daaronder was een gesculpteerde monstrans te zien, een vast attribuut van de heilige die ervoor bekendstond dat hij de leer van de eucharistie tegen kettters verdedigde.

In de eerste decennia van de 19de eeuw raakte de top van de gevel in slechte staat en werd hij afgebroken. Zo verdween de halsgevel. Van de beelden bleef niets bewaard. Wat we nu zien, is een 18de-eeuws beeld van Maria met kind en een beeld van de jezuïetenstichter en -heilige Ignatius van Loyola (1909). Langs twee kleine deurtjes links en rechts konden ook 'gewone' gelovigen de kloosterkerk betreden. Die was dus niet exclusief voorbehouden voor de norbertinessen. Tot het begin van de 20ste eeuw kwamen bezoekers meteen naast het hoofdaltaar binnen, wat hoogst ongevoel is.

Het interieur

Het hoofdaltaar

Het hoofdaltaar van bouwmeester Lucas Faydherbe is tien meter hoog. Alleen de onderbouw is uit marmer gehouwen. De rest is uit hout gesneden en met marmeritatie beschilderd. Het schilderij was aanvankelijk van Rubens' leerling Pieter Thijssens (1624-1677), maar werd in 1905 vervangen door een werk van Jan Willem Rosier (1858-1931). Maria wordt op het middenpaneel vereerd door de drie 'jeugdheiligen' van de jezuïeten: Stanislas Kostka, Jan Berchmans en Aloysius Gonzaga. Op de zijluiken zijn links de ordestichter Ignatius van Loyola afgebeeld, die de goedkeuring van de paus krijgt, en rechts zijn vriend, tijd- en landgenoot Franciscus Xaverius, die missioneerde in het Verre Oosten.

- Door de problemen met bouwmeester Faydherbe werd de houten bekroning van het altaar, de Tenhemelopneming van Maria, aan een befaamde collega-beeldhouwer toegewezen: Artus Quellinus de Jonge (1625-1700). Van hem is ook de witmarmeren communiebank, die zich nu in de Sint-Romboutskathedraal bevindt.
- In het voetstuk zijn lelies te zien: zij staan symbool voor de abdijs van Leliëndaal, de opdrachtgever van de kerk.
- De Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk is letterlijk een 'omgekeerde' kerk: toen de jezuïeten haar in het begin van de 20ste eeuw kochten van de Commissie van Openbare Onderstand, hebben ze het interieur 180 graden gedraaid.

Concreet werden het koor en het altaar met daarboven de koepel van de oostkant (de straatzijde) overgebracht naar de westkant. Omgekeerd verhuisde het doksaal, waar de zusters ooit de eucharistie volgden, naar de straatkant. Het hele interieur werd bij die gelegenheid ook opgefrist. De omkering vergemakkelijkte de psychologische toegang voor 'gewone' mensen: binnenkomen naast het altaar, zoals vroeger, was voor kerkgangers ongebruikelijk.

De bas-reliëfs

In de balustrade van het doksaal, dat zich sinds het begin van de 20ste eeuw aan de straatkant bevindt, zijn drie houten bas-reliëfs verwerkt uit de tijd vlak na de bouw van de kerk. Wie ze heeft gemaakt, weten we niet. Ze stellen scènes voor uit het leven van de Heilige Norbertus:

- Maria reikt Norbertus en zes andere monniken het Jezuskind aan om het te aanbidden;
- Norbertus heeft een visioen van een massa pelgrims;
- Norbertus sterft te midden van biddende religieuzen.

De drie bas-reliëfs werden rond 1810 verworven door de Sint-Romboutskathedraal maar ze kwamen al in de 19de eeuw terug. Er was intussen wel – een eeuw later – een vierde gemaakt, ten behoeve van de symmetrie in Sint-Rombouts. Dat stelt niet Norbertus, maar Rumoldus (of Rombout) voor. Het bevindt zich vandaag, ontdaan van de witte verf, onder het doksaal.

Een steen uit Lourdes

Buiten de eigenlijke kerkruimte lieten de jezuiteten tegen de zuidelijke gevel een kapel bouwen om er een Lourdesgrot onder te brengen. Zoals gebruikelijk bevat die een stuk steen van de 'echte' Lourdesgrot, waarbij de oorspronkelijke kracht van de mirakelplek letterlijk overgebracht werd naar de kopie. De jezuiteten onderhielden een uitgesproken Mariadevotie en hadden al een Lourdesgrot toen ze – tot 1901 – aan de Schuttersvest woonden. Vlaanderen telt talloze vergelijkbare Lourdesgrotten, met de bijbehorende ex voto's als dankbetuigingen voor een genezing of een andere gunst.

Betekenis

De grootste waarde van de Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk schuilt niet in de kunsthistorische waarde, maar in de unieke ligging in de drukste winkelstraat van Mechelen. Daar vormt ze een verborgen stilteplek die voor vele passanten een ware ontdekking vormt. Het sobere interieur ondersteunt dit stille karakter. De Lourdesgrot betekent voor velen een inspirerende plek, getuige de vele kaarsen die er constant branden.

2.8 Sint-Romboutskathedraal

a. Een korte presentatie

In twee woorden: de grootste en de mannelijkste

De kathedraal, die met haar stompe toren de Mechelse skyline beheerst, is gebouwd toen Mechelen nog niet de zetel van het aartsbisdom was. Toch was ze van in het begin groter en rijker dan de overige parochiekerken. Haar status en grootsheid zijn alleen maar versterkt sinds ze 'de kerk van de aartsbisschoppen' is; tegelijk is ze nog parochiekerk. Het huidige interieur dateert van na de 16de-eeuwse beeldenstormen en plunderingen. In het hele interieur en de beeldtaal staan mannen centraal: de Heilige Rumoldus zelf, de aartsbisschoppen, Christus, de patroonheiligen van ambachten en gilden, andere heiligen ... Maar ook Maria is nadrukkelijk present, zoals in alle kerken.

Het begin: 28 april 1312

28 april 1312: de kerk wordt ingewijd. Hoever het op dat moment met de bouw staat, is moeilijk te achterhalen, maar het gebouw moet gebruiksklaar zijn geweest. Wellicht was er een koor (misschien van de vroegere kerk) en vermoedelijk waren de kruisbeuk en een deel van het schip ook al opgetrokken. De oudste onderdelen van het huidige gebouw (ca. 1250-1270) zijn de kruisbeuk en de buitenmuren van het schip. De omvang van de kerk ligt rond 1270 dan ook min of meer vast. Het grondplan wordt uiteindelijk dat van een Franse gotische kerk: een koor met een kooromgang en zeven straalkapellen, een kruisbeuk, een driebeukig schip en een westtoren. De Mechelse hoofdkerk is nog niet heel grondig onderzocht, zodat haar 'voorgeschiedenis' nog wat hiaten vertoont.

Biografie van de kathedraal

- 992: op de plaats van de huidige kerk bevindt zich een kapittel gesticht door bisschop Notger van Luik. In 1135 krijgt dit kapittel het recht om sacramenten uit te reiken.

- 1227: de relieken van de Heilige Rombout worden van de Sint-Romboutskapel naar de kapittelkerk overgebracht. Die was toen ongetwijfeld al belangrijk.
- 13de eeuw en 1312: de kerk wordt geleidelijk gebouwd en wordt in 1312 gewijd.
- na 1342 tot 1451: het huidige koor wordt gebouwd.
- 1437: het schip is voltooid, mét de gewelven. De hele kerk is nu overwelfd.
- 22 mei 1452: de eerste steen wordt gelegd van het kroonstuk dat tot het einde van de bouwactiviteiten rond 1520 zowat alle aandacht opeist: de monumentale westtoren, die het symbool moet worden van Mechelens voorspoed. De financiële middelen komen onder meer van gelovigen die dankzij een pauselijke bul in Mechelen een aflat kunnen verdienen. Het ontwerp is van de familie Keldermans en de toren moet zowaar 167 meter hoog worden. Uiteindelijk wordt hij 'slechts' tot op een hoogte van 97 meter afgewerkt, mogelijk om financiële redenen.
- 1491: de ridders van het Gulden Vlies houden in de Sint-Rombouts hun kapittel (of vergadering) onder het voorzitterschap van de piepjonge Filips de Schone (1478-1506). De blaoenen of geschilderde paneeltjes met wapenschilden bevinden zich nog in de kathedraal, een van de weinige sporen van vóór de 16de eeuw.
- 1559: het aartsbisdom Mechelen wordt opgericht. Sint-Rombouts wordt als zetelkerk van de aartsbisschop een 'metropolitane kerk'.
- 1566-1585, de tijd van de godsdienstconflicten: het gotische kerkmeubilair – met meer dan veertig rijkversierde altaren – gaat verloren en zal gaandeweg worden vervangen door barokke altaren en meubels die de veranderende smaak en liturgie veruiterlijken.
- ca. 1800, de Franse tijd: de kathedraal blijft relatief goed gespaard.
- september 1914: de schade door beschietingen is behoorlijk groot. Nog tijdens de oorlog wordt de kathedraal hersteld. De meeste glasramen zijn 20ste-eeuws.

Centraal: de Heilige Rombout en de aartsbisschoppen

De Heilige Rombout

Rumoldus of Rombout, een Ierse monnik, kwam zoals veel tijdgenoten op het vasteland de heidenen bekeren, vooral in de omgeving van Mechelen, waar hij rond 775 zou zijn vermoord. Recent onderzoek van de stoffelijke resten in het schrijn van

de Mechelse patroonheilige wijst op de periode tussen 580 en 655. Al vroeg in de 13de eeuw werden de relieken naar de kapittelkerk op deze plek overgebracht. In 1303 dreigt de strijd voor meer zelfstandigheid tegen de hertog van Brabant slecht af te lopen voor Mechelen. Maar wanneer de Mechelaars met Rombouts kist langs de stadswal lopen, dringen ze de vijand terug. Althans voor een paar uur ... Dit miraculeuze gebeuren vormt het begin van de luisterrijke processie en de bijbehorende verering van de heilige.

In de kerk

- Het reliekschrijn met de stoffelijke resten van de heilige dateert uit 1825. Twee oudere exemplaren werden vernield tijdens de 16de-eeuwse godsdienstconflicten en in de Franse tijd. De deuren van het altaar voor het schrijn staan op grote feestdagen open.
- Het beeld van Sint-Rombout beheerst het barokaltaar. Het is 3,75 meter hoog en is van dé Mechelse barokke beeldhouwer Lucas Faydherbe.
- De legende van Sint-Rombout is het thema van 25 paneeltjes van topkwaliteit uit ca. 1500. Mogelijk zijn ze geschilderd in opdracht van Margareta van York. Ze vertellen het leven van de heilige en zijn mirakelen. Opmerkelijk zijn de voorstelling van het eigentijdse Rome (topografisch merkwaardig precies!) én diverse unieke stadsgezichten van Mechelen anno 1500. De hele cyclus is van groot kunsthistorisch belang.
- De heilige en gebeurtenissen uit zijn leven figureren in glasramen en op enkele schilderijen, onder meer een reeks van 14 grote doeken uit 1775, herinneringen aan de grootse viering ter gelegenheid van het (vermoedelijke) 1000-jarige overlijden van Sint-Rombout.

De aartsbisschoppen

- In de crypte onder het koor liggen vijftien aartsbisschoppen begraven.
- Elders in de kerk – in het koor, de kooromgang met de straalkapellen en de vier kapellen aan de noordkant van de kerk – zijn er epitafen of grafmonumenten.
- Als enige kreeg de charismatische kardinaal Mercier (+1926) in 1931 een eigen grafkapel, waar hij ook begraven ligt. Zijn status kreeg tijdens de Grote Oorlog (1914-1918) 'universele' proporties. Aan de noordelijke zijgevel hangt een bronzen reliëf, samen met een ter nagedachtenis van koning Albert I, die andere Belgische 'held' van de Eerste Wereldoorlog.

Interieur

Het koor

Het koor, een hoogstaand architectonisch ontwerp, is het 'prototype' van de Brabantse gotiek. Het vormt een homogene eenheid, hoewel het bouwproces de nodige tijd in beslag nam. Vermoedelijk is het begin te situeren na de grote Mechelse stadsbrand van mei 1342. De toenmalige kerk is zo beschadigd dat er zich een kans voordoet om een topbouwmeester in de arm te nemen voor een nieuw bouwwerk, vermoedelijk de Henegouwer Jan van Osy. De opdrachtgever, in de persoon van het kapittel, wenst een prestigieus kathedraalkoor met een kooromgang en zeven straalkapellen, wellicht naar het voorbeeld van de pas gebouwde kathedraal van Amiens. De straalkapellen worden vijftig jaar later voltooid; de gewelven van het koor pas in 1451. De subtiele, gedetailleerd uitgewerkte gotische architectuur van het koor inspireert de bouwmeesters van andere kerken, waaronder Sint-Michiël-en-Sint-Goedele in Brussel, sinds 1961 de tweede zetel van het aartsbisdom. Ook de bouwmeester van het koor van de Antwerpse kathedraal kent het Mechelse koor goed, maar hij gaat anders te werk. Een concurrentiestrijd?

De schilderijenschat, bestellingen van ambachten en gilden

De kathedraal bezit een merkwaardige collectie schilderijen van na de 16de-eeuwse godsdiensttroebelen. Ze werden besteld door de ambachten en gilden die hier een kapel en/of altaar hadden, maar ook door privépersonen. De meeste werken bleven in de kathedraal, maar zeker niet altijd in de ruimtes waarvoor ze waren bestemd. Die kregen immers vaak andere functies.

- Michiel I Coxcie (1499-1592), Sint-Sebastiaansdrieluik, 1586: in 1585 lopen de godsdienstconflicten op hun einde en wordt de oude orde hersteld. De boogschutters zijn de eersten die een altaarstuk bestellen voor hun kapel in de Sint-Rombouts. De patroonheilige van hun gilde is de Heilige Sebastiaan, die gemarteld werd met pijlen. Samen met Christus is hij het mannelijk naakt bij uitstek in de religieuze kunst. Op het linkerluik verschijnt Sebastiaan voor zijn rechter, in het midden wordt hij met pijlen beschoten en wanneer hij dat overleeft wordt hij rechts doodgeknuppeld.
- Dezelfde Coxcie schildert een jaar later voor de kruisbooggilde een drieluik over de Heilige Joris, hun patroonheilige. De opbouw lijkt sterk op dat van Sint-Sebastiaan.

- Voor de kapel van de kramers of kleinhandelaars maakt Jan I Snellinck (ca. 1544-1638) in 1601 het Verrijzenisdrieluik, en voor het altaar van de schermers schilderde Jean II de Saive (1571-1624) in 1604 het Triptiek van de Mechelse schermers, met taferelen waarin hun wapen, het zwaard, een hoofdrol speelt.
- Een bijzonder werk is de Sint-Lucatriptiek van Rubens' tijd- en stadsgenoot Abraham Janssen de Nuysen (ca. 1575-1632) uit ca. 1605. Het is gemaakt voor de Sint-Lucasgilde, de beroepsvereniging van schilders, beeldhouwers en andere kunstenaars.

Eén uiterst belangrijk werk bleef niet in de kathedraal: in de Franse tijd werd Rubens' Laatste Avondmaal eerst naar het Parijse Louvre gebracht, zoals veel kunstwerken uit ons land. Het belandde vervolgens deels in de Pinacoteca di Brera in Milaan en deels in het Musée des Beaux-Arts van Dijon. Het werk was gemaakt voor het altaar van de Broederschap van het Heilig Sacrament.

Beeldenrijkdom

De kathedraal is bijzonder rijk aan beeldhouwwerken, onder meer omdat de grafmonumenten van de aartsbisschoppen zich hier bevinden. Een selectie van de belangrijkste werken:

- Het praalgraf van aartsbisschop Andreas Cruesen (+1668) door Lucas Faydherbe. De vier aartsbisschoppelijke grafmonumenten in het koor zijn symmetrisch twee aan twee op elkaar afgestemd.
- In het hoofdaltaar: een beeld van de Heilige Rumoldus van maar liefst 3,75 meter hoog, het werk van Lucas Faydherbe.
- Christus op de koude steen (1688): de eenzame, meelijwekkende Jezus net voor zijn kruisiging, een werk van Nicolaas Van der Veken.
- Het marmeren, neoclassicistische grafmonument van aartsbisschop De Méan (+1831) in de Sacramentskapel, van de Luikenaar Louis Jehotte (1803-1884).
- Het porseleinen beeld van pater Damiaan: een laat-20ste-eeuws kunstwerk van Achilles Pauwels (1995). Het laat zien hoe het interieur van een kerk 'leeft' en verandert.

Van elders

In de kathedraal belandden in de 19de eeuw kunstwerken die elders thuishoorden. Ze kwamen vooral uit kloosters die in de Franse tijd gesloten en/of gesloopt waren en waarvan de inboedel openbaar werd verkocht. Enkele belangrijke schilderijen en beelden behoren tot deze permanente gasten:

- Antoon van Dyck (1599-1641), Christus aan het kruis, ca. 1630: dit werk komt uit de Mechelse Minderbroederskerk, waarvan het klooster in de Franse tijd werd afgeschaft. Het verband met de minderbroeders blijkt uit de nadruk die de schilder legt op de wonde in Christus' zijde: de ordestichter Sint-Franciscus van Assisi kreeg in 1224 de stigmata, de tekenen van Jezus' kruiswonden.
- Gaspar De Crayer (1582-1669), Maria met kind vereerd door heiligen, 1649: dit schilderij komt uit de Leuvense Augustijnenkerk.
- Erasmus II Quellinus (1607-1678), De aanbidding van de herders, 1669: een schilderij uit een niet nader bekend Antwerps klooster.
- Lucas Faydherbe, maker van de groep van De heilige Ignatius en de Maagd Maria met Jezuskind. Ignatius is de stichter van de jezuïetenorde. De beeldengroep is dan ook afkomstig uit de residentie van de jezuïeten in Mechelen, meer bepaald hun Mariakapel (de huidige foyer van de Stadsschouwburg).
- Jan Cossiers, De Heilige Rumoldus zegent Sint-Libertus: dit werk komt uit de nabije omgeving: de Sint-Romboutskapel die op het Sint-Romboutskerkhof stond en in de Franse tijd werd gesloopt.

Twee opmerkelijke kunstwerken komen uit de kerk van het norbertinessenklooster van Leliëndaal, dat ook in de Franse tijd werd gesloten:

- de eikenhouten preekstoel uit de jaren 1720 van Michiel I Vandervoort (1667-1737), met onderaan de Heilige Norbertus, stichter van de norbertijnen, die van zijn paard valt. Oorspronkelijk was de preekstoel achteraan vlak (omdat hij tegen een muur stond). De achterkant is dan ook een 19de-eeuwse toevoeging toen de preekstoel rond de zuil kwam te staan. De beeldtaal is klassiek: het Aards Paradijs met de vele dieren en diertjes, de zondeval van Eva, de verlossing. In de collectie van de Stedelijke Musea Mechelen bevinden zich twee ontwerpen in terracotta;
- de communiebank uit 1678 van Artus II Quellinus (1625-1715), dat uitzonderlijk van wit marmer is. Het motief van de eucharistie is er prominent aanwezig: de druiventrossen en maïskolven (toen werden daar de hosties van gemaakt) verwijzen naar de transfiguratie van wijn en brood in het bloed en het lichaam van Christus.

De hand van Franciscus Xaverius

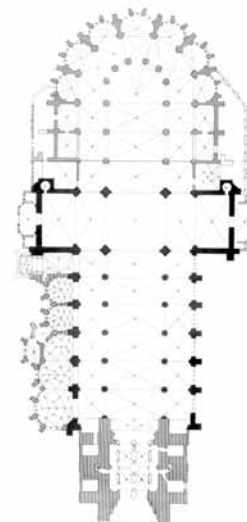
De heilige Franciscus Xaverius, de eerste jezuïetenmissionaris, is de centrale figuur in de Sint-Petrus-en-Pauluskerk. Zijn belangrijkste relikwie bevindt zich niet

meer in die kerk, maar in de kathedraal, en steekt in een houder in de vorm van een hand. Dit betekent niet dat die houder (een stuk van) Franciscus' hand bevat. Zo'n hand maakt een gebaar: hij toont iets, 'spreekt' of zegent. En door de relik in de hand krijgt dat gebaar een bijzondere kracht, alsof de heilige zelf spreekt, zegent ... De relik laadt het lichaamsdeel op met energie. Vandaag staan de reliekschrijnen en -kasten samen in één ruimte, terwijl ze vroeger over de kerk verspreid waren.

20ste-eeuws glas

De Sint-Romboutskathedraal bevat nogal wat kunstwerken uit de 19de en 20ste eeuw, waaronder de meeste glasramen. Niet toevallig zijn deze uiterst kwetsbare kunstwerken bij onlusten vaak het eerste slachtoffer:

- . de huidige glasramen in het koor zijn van 1930 en beelden onder meer de (mannelijke) patroonheiligen uit van de toenmalige Belgische bisdommen;
- . de glasramen achteraan in de kerk zijn van 1952, het jaar waarin de eerste-steenlegging van de toren werd herdacht (1452);
- . alle glasramen in de kapellen aan de noordkant zijn 20ste-eeuws;
- . in de noordelijke dwarsbeuk zijn de glasramen van de Mechelaar J. Fr. Pluys (1860) en in de zuidelijke dwarsbeuk van de Brusselaar G.L. Ladon (1935).

Betekenis

Van alle historische kerken in Mechelen is de Sint-Romboutskathedraal de grootste publiekstrekker. Zij speelt een belangrijke kerkelijke rol als hoofdkerk van het aartsbisdom Mechelen-Brussel. De grootsheid, de rijkdom aan kunstwerken en de metropolitane status zijn daar niet vreemd aan. De centrale ligging aansluitend op de Grote Markt, versterkt die aantrekking nog meer. De toren is bovendien een baken in het landschap en van ver buiten de stad zichtbaar. Sinds 2009 is de toren, erkend als Unesco-Werelderfgoed, toegankelijk voor individuele bezoekers, wat een nieuwe stimulans betekende voor een bezoek aan de kathedraal. De toren biedt bovendien een uniek uitzicht op de stad, haar kerken en haar wijde omgeving.

II. De huidige ontsluiting

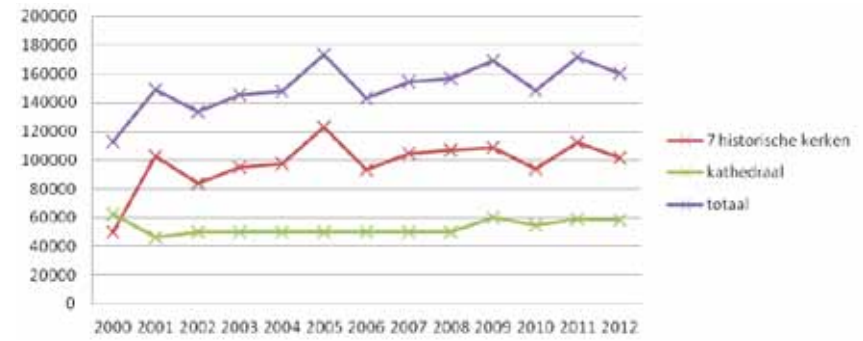
1. Gebruik, nevenbestemming en ontsluiting

De acht kerken zijn nog steeds in gebruik voor de eredienst (zie verder hoofdstuk 3). De intensiteit van de religieuze vieringen varieert sterk. Naast de traditionele gelovigen zijn ook de Assyrische christenen sterk vertegenwoordigd in Mechelen. Zij gebruiken de kerken vooral voor belangrijke feestdagen.

Het gebruik van de kerken reikt echter veel verder. De vzw Torens aan de Dijle zorgt er samen met de Stad Mechelen voor dat iedereen de kans krijgt om dit unieke patrimonium te bezoeken, te bewonderen en te beleven. De Metropolitan kerkfabriek staat zelf in voor de toegankelijkheid van de Sint-Romboutskathedraal, die de hele dag open is. Al tien jaar verzekert de vzw Torens aan de Dijle de dagelijkse openstelling van de zeven andere kerken: bezoekers hebben er elke namiddag gratis toegang. Tot eind 2012 was maandagnamiddag de enige sluitingsdag. Sinds 1 januari 2013 is die verschoven naar woensdagnamiddag, naar analogie van de openingstijden van de Stedelijke Musea Mechelen.

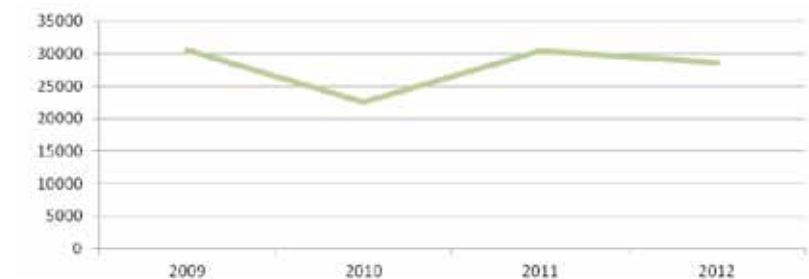
Het project van Torens aan de Dijle loopt nu al 10 jaar en de belangstelling houdt aan. De bezoekersaantallen bewijzen dit ruimschoots. Het aantal wordt bijgehouden door de medewerkers van Torens aan de Dijle, die tijdens de namiddagopening het onthaal verzorgen en toezicht houden in de kerken. Enkele kerken zijn echter ook op andere ogenblikken – zonder toezicht – toegankelijk. De cijfers zijn dan ook onvolledig. Voor de Kathedraal zijn niet voor elk jaar exacte cijfers beschikbaar. Gemakkelijkshalve werd rekening gehouden met een bezoekersaantal van 50.000 per jaar, wellicht een onderschatting. Deze bezoekersaantallen staan los van het bezoek aan de Sint-Romboutstoren, dat vanaf 2009 mogelijk is tegen betaling (zie verder). In jaren met grootste culturele evenementen, zoals «Stad in Vrouwenhanden» in 2005, ligt het bezoekersaantal beduidend hoger. Er werd toen ook een speciale historische vrouwenwandeling ingericht, die langs enkele van de historische kerken ging. Dat jaar bezochten minstens 173.000 mensen de acht historische kerken. In 2012 waren dat er 160.055.

Getelde bezoekers aan de historische kerken tussen 2000 en 2012.

In 2009 maakten de Stedelijke Musea Mechelen de Sint-Romboutstoren toegankelijk voor betalend bezoek. Tijdens de beklimming worden verschillende kamers bezocht: kraankamer, smidse, klokkenkamer, beiaardkamer en uurwerkkamer. Na de askelder bereiken de bezoekers boven op de toren de 'skywalk' waar ze via het glazen platform de ruime omgeving kunnen bewonderen. Sinds de opening bezochten al 112.116 mensen de toren, met een gemiddelde van 28.000 per jaar. Het lagere bezoekersaantal in 2010 is te wijten aan werkzaamheden waardoor de toren tijdelijk gesloten was. De torenwachter zorgt voor het dagelijkse onderhoud van de toren en het torenuurwerk.

Evolutie van het toerenbezoek 2009-2012

Handige panelen in de kerken met de belangrijkste informatie over elke kerk en haar kunstwerken maken de geïnteresseerde bezoekers wegwijs. Voor ruimere informatie wordt er een gedrukte gids in vijf talen te koop aangeboden. Kinderen kunnen de kerken ontdekken, onder andere via een <speel-en-doe>-parcours met de naam Kijkkerk. Zij worden aangezet om te kijken en te onderzoeken wat precies van elke kerk iets speciaals maakt.

Daarnaast vinden er regelmatig culturele evenementen in de kerken plaats zoals de jaarlijkse concerten van het Festival van Vlaanderen, de biënnale hedendaagse kunst door vzw Contour, de muzikale happening in de acht kerken 'Boventonen en donderklanken', de tentoonstelling 'Stedelijke Prijs Stadsverfraaiing' ... De kerken worden ook jaarlijks betrokken bij de Open Monumentendag, met de focus op bepaalde aspecten (volgens het thema) en speciale rondleidingen (vaak achter de schermen), die elk jaar opnieuw massale publieke belangstelling genieten.

Naast de religieuze, toeristische en culturele functies zijn de kerken rustpunten in de stad waar de gewone passant even kan ontsnappen aan de drukte van de straat. Of zoals stadsartiest Pat Donnez het verwoordde in zijn reflectie naar aanleiding van de inhuldiging van de buitenrestauratie van de Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk:

'Vrijplaatsen, waar je komt om je vrij te voelen. Ongebonden dus, opgenomen in de transcendente vrijheid van kunst, geschiedenis, liturgie, gebeden en gezangen, roomse zowel als ketterse. Pleisterplekken.'

2 Toeristische troeven

Mechelen vormt samen met Antwerpen, Brugge, Gent en Leuven een belangrijk Vlaams toeristisch product: de 'Vlaamse kunststeden'. Op het vlak van infrastructuur ondernam de Stad heel wat acties die het toerisme ondersteunen. Allereerst maakte de grote herwaardering van het openbare domein de stad aantrekkelijker. Daarnaast zorgde de ontsluiting van het (vooral bouwkundig) erfgoed voor extra aantrekkingspolen (stedelijke musea, historische kerken). Tot slot garandeerden toeristische hard- en software een betere opvang van bezoekers, zoals een toeristische bewegwijzering en de uitbouw van een bezoekerscentrum en UiT-Mechelen.

De kerken spelen een zeer belangrijke rol in de vele thematische wandelingen en rondleidingen die de dienst Toerisme organiseert. Een van de eerste pijlers voor de ontsluiting van de historische kerken is dan ook de toeristische promotie en de promotie van Mechelen als een van de Vlaamse kunststeden. Uit het Kunststedenonderzoek, in 2011 uitgevoerd door Toerisme Vlaanderen, is gebleken dat het verblijfstoerisme in Mechelen sinds 1994 een vrij continue groeicurve (met 300%) kent.³ In 2011 werden 180.000 individuele overnachtingen van verblijfstoeristen geteld, waarvan 116.000 recreatief. 64% van deze verblijfstoeristen komen naar Mechelen voor ontspanning en vakantie (in Brugge is dat 92%, in Antwerpen 55%). Mechelen trekt – nog meer dan de andere kunststeden – medioren (50-64 jaar) aan. Daarnaast is de leeftijdsgroep tussen 35-49 jaar goed vertegenwoordigd, voornamelijk met personen uit de hogere middenklasse en oudere koppels zonder kinderen.

Zeer opvallend is dat de stad bijna uitsluitend eerste bezoekers aantrekt. Ook de dagtoeristen komen uit dezelfde leeftijdscategorieën en de hogere middenklassen. De Mechelse dagtoeristen zijn maar in geringe mate herhaalbezoekers. Dagtoeristen komen vaker naar Mechelen voor de naam van de stad, het patrimonium en de nieuwe ervaring. Tijdens de relatief korte dagtrip (64% van de dagtrips duurt tussen 5 en 6 uur) scoren wandelen in de binnenstad, een bezoek aan de monumentale kerken en de kathedraal en begeleide stadswandelingen erg hoog in vergelijking met de andere kunststeden.

³ Kunststedenonderzoek 2011. Eindrapport augustus 2012, studie uitgevoerd door WES in opdracht van Toerisme Vlaanderen en de kunststeden Antwerpen, Gent, Brugge, Leuven en Mechelen.

Uit de studie van Toerisme Vlaanderen zijn onder andere de volgende uitdagingen aan het licht gekomen:

- de architectuur, het kunsthistorisch patrimonium en bezienswaardigheden behouden en nog versterken als belangrijk imago-element en motivatie voor een bezoek;
- meer aandacht voor cultuurbeleving;
- het product aantrekkelijker maken voor een jonger publiek en gezinnen met kinderen;
- een verrassingseffect uitspelen: 'Mechelen als nieuwe ervaring';
- de centrale ligging benadrukken om Vlaanderen te ontdekken;
- de bestedingen meer toespitsen op cultuurtoeristische sectoren zoals attracties/musea.

De erkenning van zowel het begijnhof met de begijnhofkerk als de toren van de kathedraal als Unesco-Werelderfgoed moet meer onder de aandacht gebracht worden. Een verbinding van dit onroerende erfgoed met het aanwezige culturele roerende en immateriële erfgoed kan een bijzondere toeristische meerwaarde genereren. De kerken en de toren van de kathedraal moeten op vaste tijdstippen toegankelijk blijven voor het publiek. Daarbij is een duidelijke, meertalige informatieverstrekking van wezenlijk belang. Dit kan op verschillende manieren. Zo bestaan er al een meertalige wandelpocket, kleine Nederlandstalige boekjes per kerk en een website. Een optimalisering is zeker wenselijk en dit kan via meer hedendaagse communicatiemiddelen zoals eenduidige signalisatie met QR-codes⁴ bij de voornaamste kunstvoorwerpen of op termijn met speciaal ontwikkelde applicaties voor mobiele telefoons of tablets.

Belangrijk bij de ontwikkeling van nieuwe ontsluitingsverhalen is een contextuele insteek. Door de geïntegreerde aanpak van de erfgoedspelers wordt het mogelijk om gelaagde informatie aan te bieden. De nieuwe technologie maakt het mogelijk om afhankelijk van de interesse van de bezoeker informatie en context aan te leveren.

⁴ QR = Quick Response, is een tweedimensionale streepjescode die snel decodeerbaar is via een smartphone met een camera en internettoegang. Een URL wordt gecodeerd tot een QR-code, de gebruiker neemt hier een foto van met zijn gsm, en de code wordt in zijn toestel omgezet in een URL, waarna de website op het scherm verschijnt.

De focus kan liggen op belangrijke historische figuren uit de Mechelse geschiedenis, op de topstukken in de kerken, op de kunstambachten waarvoor Mechelen gereputeerd is, op het spirituele en/of ambachtelijke immaterieel erfgoed, op de vondsten bij de opgraving van het Sint-Romboutskerkhof ... De historische kerken vormen, samen met de andere collectiebeherende instellingen, als het ware een associatief geheel. Het tentoonstellings- en activiteitenbeleid van de Stedelijke Musea en van andere stadsdiensten wordt hierop maximaal afgestemd. De wandelpocket voor de historische kerken ontstond naar aanleiding van het stadsfestival Stadsvisioenen (450 jaar Aartsbisdom Mechelen-Brussel) in 2009. In 2011 vond de tentoonstelling HanswijknOSTalgie plaats in aanloop naar de Hanswijk Cavalcade in 2013.

Idealiter wordt er met de vrijwilligersploeg voortgewerkt aan de inventarisatie van het roerend patrimonium en aan het behoud en het beheer ervan.

RECONNAISSANCE
NOTRE DAME DE LOURDES
UNE CONVERSION ECLATANTE
VENUE PENDANT LA QUINZAINE
DES APPARITIONS
DE L'ANNÉE JUBILAIRE
1883.

HOMMAGE
DE RECONNAISSANCE
À NOTRE DAME DE LOURDES
POUR UNE GUÉRISON
OBTENUE EN JUIN 1887.

Notre Dame
santé des D
Guérissez no
1884

Reconnaissance
Notre Dame de Lourdes
pour avoir préservé
notre cher Joseph
un moment in

Hoofdstuk 2

De beleidskaders

I.

De betrokken partijen

Het ontsluitingsplan voor de Mechelse historische kerken wordt in sterke mate bepaald door de visie van vier hoofdpartners: de stedelijke overheid, de eigenaars/beheerders van de kerken, de Vlaamse overheid en de kerkelijke overheid.

1.

De stedelijke overheid

Mechelen, een van de Vlaamse kunststeden, telt ruim 400 beschermde beschermde monumenten en stads- en dorpsgezichten en nog zeker 250 waardevolle gebouwen of gezichten die in aanmerking komen voor bescherming. Met haar historische kerken te midden van een rijke historische stadsstructuur, oefent de stad een bijzondere aantrekkingskracht uit op toeristen. Dat is duidelijk tot uiting gekomen in het voornoemde Kunststedenonderzoek. Daaruit blijkt dat het imago van Mechelen sterk wordt bepaald door de authentieke, goed onderhouden en interessante architectuur. Verblijfs-toeristen kiezen Mechelen uit voor de bezienswaardigheden, de naam en faam en het kunsthistorisch patrimonium. Zij wandelen door de stad, bezoeken de monumentale kerken en genieten van de gastronomie. In Mechelen bezoekt 85% van de toeristen de historische kerken, tegenover 62% in de andere kunststeden. De kerken zijn duidelijk dé toeristische troef. De verdere optimale ontsluiting van dit patrimonium is dan ook bijzonder te verantwoorden, temeer nog omdat geraamd wordt dat verblijfs- en dagtoeristen in 2011 samen 56,3 miljoen euro gespendeerd hebben in de stad. Dat kwam vooral de detailhandel en de horeca ten goede.

De stad Mechelen is geen eigenaar van de historische parochiekerken van de binnenstad maar speelt wel een zeer belangrijke rol in het beheer van dit cultuurhistorische erfgoed. Sinds vele decennia treedt zij op als bouwheer bij de

uitvoering van restauratiewerken, om inhoudelijke en financiële redenen.

Een belangrijke partner in de ontsluiting van de kerken is de vzw Torens aan de Dijle. Deze vereniging werd op 16 januari 2000 opgericht en bestaat uit vertegenwoordigers van de Stad en de kerkbeheerders. Ze heeft als doel de integrale zorg voor de Mechelse kerken te bevorderen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, en in het bijzonder de bijbehorende uitrusting en decoratieve elementen in de breedste zin van het woord. Haar speciale aandacht gaat uit naar de culturele, historische en artistieke uitstraling van deze kerken en naar hun ontsluiting. De vereniging neemt allerlei initiatieven die rechtstreeks of onrechtstreeks helpen om deze doelstelling te verwezenlijken. Dit houdt onder meer in:

- archeologisch, historisch en kunsthistorisch onderzoek aanmoedigen over de Mechelse kerken en hun interieur;
- studies, boeken en muziekopnames uitbrengen;
- evenementen in de kerken inrichten, zoals tentoonstellingen, conferenties, concerten met religieuze en profane muziek;
- de kerken openstellen en onthaal voor bezoekers organiseren, met inbegrip van toegankelijke brochures in vijf talen.

Uit het Bestuursakkoord⁵ van de nieuwe Mechelse beleidsploeg, die begin 2013 aantrad, kunnen we alvast de volgende punten distilleren die rechtstreeks of onrechtstreeks een impact kunnen hebben op de realisatie van dit ontsluitingsplan.

Uit de inleiding

‘De omvang van de toekomstige beleidsploeg is atypisch. De meerderheid verzamelt niet minder dan drie vierden van de gemeenteraadsleden. Maar gelet op de grote uitdagingen is dit een troef. Ze staat ook symbool voor de wil van de nieuwe ploeg om mensen samen te brengen rond dit nieuwe stadsproject. We willen daarbij niet alleen draagvlak hebben in de gemeenteraad, maar zullen de volgende jaren ook maximaal inzetten op dialoog en participatie. Op die manier halen we het beste uit onze stad en zorgen we voor het sterkste beleid.’

5 Samen werken aan een beter Mechelen. Bestuursakkoord VLD-Groen-m+, N-VA, CD&V - 2013-2018.

Uit punt I. - Stadsvernieuwing en openbare werken

‘7. Mechelen is een historische stad. Een grote uitdaging daarbij is het zoeken van nieuwe functies voor historische gebouwen, inzonderheid gebouwen met een religieuze dimensie. De volgende bestuursperiode willen we hier in overleg met de kerkelijke autoriteiten doorbraken realiseren. Ook voor andere grote gebouwen met een historisch belang zoeken we samen met de eigenaar naar een zinvolle en betaalbare bestemming.’

Uit punt IV. - Cultuur

‘14. Hof van Busleyden als hedendaags stadsmuseum. Het unieke stadsverhaal van Mechelen wordt voor de toeschouwer op een aantrekkelijke, vernieuwende, informatieve en interactieve manier voorgesteld. Inspelend op hedendaagse toeristische trends wordt het museum op maandag opengehouden.’

Uit punt VIII. - Financieel beleid

‘6. We streven - in een constructief overleg met de kerkelijke autoriteiten - naar een fusie van de Mechelse kerkfabrieken, zodat er waar mogelijk financiële en logistieke solidariteit ontstaat tussen vermogende en minder vermogende kerkfabrieken. Voor religieuze gebouwen waarvoor een nieuwe bestemming gezocht wordt, werkt het stadsbestuur actief mee aan een oplossing.’

Uit punt X. - Wijkwerking, inspraak en burgerschap

‘7. Er worden verschillende standaard-inspraaktrajecten vastgelegd, waarbij ook technieken die de nieuwe media aandragen, zoals bijvoorbeeld online bevestigingen, worden gehanteerd. Naargelang de aard van het project - heraanleg weg, bouw podiumzaal, aanpak samenlevingsprobleem - wordt de aanpak van de inspraak vastgelegd en afgelijnd. Goede afspraken optimaliseren betrokkenheid en creëren geen foute verwachtingen.’

‘15. Inspraak veronderstelt ook actief burgerschap. De stad wordt niet alleen op het stadhuis, maar op de allereerste plaats door de Mechelaars gemaakt. We appelleren aan dat actieve burgerschap door in te zetten op participatieprojecten. Peter- en meterprojecten, vrijwilligerswerk, respect voor de medeburger en tolerantie ten aanzien van verschil zijn hefboomen voor een betere stad. Buurtcomités worden daarom ondersteund en burgers aangemoedigd om hun verantwoordelijkheid ten aanzien van hun medemensen en hun omgeving op te nemen. We werken een knooppunt vrijwilligers uit, de zogenaamde Mechelse vrijwilligersbank.’

Uit punt XIV. - Toerisme

‘4. Als cultuurhistorische stad moeten we onze monumenten renoveren en bewaren, maar ook voldoende ontsluiten en toegankelijk maken. We zetten daarbij onder meer in op het toeristische label «Mechelen, hoofdstad van de Bourgondische Nederlanden.» Een unieke samenwerking met de culturele en vrijetijdsector laat toeristen toe om hun verblijf op te luisteren met een concert, tentoonstelling of sportmanifestatie. Een bezoek aan Mechelen kan ook perfect gecombineerd worden met de culinaire en shoppinggeneugten van onze stad. We willen een intensere samenwerking tussen toerisme, cultuur, horeca en handelaars.’

‘7. Mechelen trekt resoluut de kaart van het verblijfstoerisme. Het aantal aankomsten en overnachtingen gaat in stijgende lijn, al sinds 2000. Het aantal logies neemt toe en de bezettingscijfers liggen niet langer onder het gemiddelde van de andere Vlaamse kunststeden. Er is zeker nog ruimte voor extra hotels, maar het aantal charmelogies in Mechelen mag nog toenemen. Die dragen bij tot het hartelijke imago van de stad. Particulieren en bedrijven die hierin wilden investeren, worden geholpen bij de realisatie.’

2.

De kerkelijke (bisschoppelijke) overheid

In de conceptnota ‘Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk’, gepresenteerd door Vlaams minister voor Binnenlands Bestuur en Onroerend Erfgoed Geert Bourgeois op 24 juni 2011, worden concrete beleidsadviezen en -opties voor het beheer en de (re)valorisatie van de parochiekerk geformuleerd. De minister richt daarbij een uitnodiging aan de kerkgemeenschap om, in dialoog met de lokale besturen, na te gaan op welke wijze en in welke mate in de toekomst gebruik gemaakt zal worden van de kerken in Vlaanderen.

De vijf Vlaamse bisdommen hebben vervolgens de taak opgenomen om hun visie op de toekomst van de parochiekerken te ontwikkelen. Spreken over de bestemming van kerkgebouwen is daarbij niet het startpunt, maar het eindpunt van een diepgaande bezinning over de plaats van de kerk in de samenleving en de noodzakelijke toerusting om deze opdracht in de wereld daadwerkelijk gestalte te geven.⁶

⁶ Over parochies en parochiekerken, Infoavond maart 2012, Aartsbisdom Mechelen-Brussel - Vicariaat Vlaams-Brabant en Mechelen.

Door het beschermde statuut van het kerkgebouw met het interieur en het roerend patrimonium dat er integrerend deel van uitmaakt, kunnen de historische kerken moeilijk aan de eredienst onttrokken worden. Het roerend patrimonium wordt als inherent deel van het monument beschouwd en moet erbij bewaard blijven.

Op 8 november 2012 maakten de Vlaamse bisschoppen hun richtlijnen bekend voor het gebruik van parochiekerken. Deze richtlijnen definiëren het kader waarin hun ontsluiting georganiseerd kan worden.⁷

De Vlaamse bisschoppen definiëren als kernactiviteiten van een plaatselijke parochiekerk: gebed, bezinning, liturgie en sacramentale vieringen. Parochies uit een zelfde federatie of pastorale eenheid kunnen onderling afspreken in welke parochiekerk ze bepaalde liturgische diensten willen laten plaatsvinden.

In bepaalde gevallen kan een parochiekerk voor medegebruik in aanmerking komen. Medegebruik houdt in dat het kerkgebouw ter beschikking gesteld wordt voor religieuze activiteiten van andere katholieke of christelijke geloofsgemeenschappen. De eerste die daarvoor in aanmerking komen, zijn katholieke gemeenschappen van een oosterse kerk of van buitenlandse oorsprong die niet over een eigen liturgische ruimte beschikken. Parochiekerken worden in de regel niet ter beschikking gesteld voor niet-christelijke rituelen of vieringen.

Van een nevenbestemming is er sprake wanneer een parochiekerk nog wel voor religieuze activiteiten gebruikt wordt, maar te groot is voor de plaatselijke geloofsgemeenschap. De bisschoppen onderscheiden twee vormen van nevenbestemming:

- Multifunctioneel gebruik van een kerkgebouw houdt in dat de kerk tijdelijk, buiten de uren van de religieuze activiteiten, voor andere doeleinden of door andere instanties gebruikt kan worden. Een dergelijk gebruik is volgens de Vlaamse bisschoppen wel te overwegen als die activiteiten verzoenbaar zijn met de eigenheid van de christelijke gebedsruimte: een tentoonstelling, sociaal dienstbetoon, een leslokaal ...
- Gedeeld gebruik houdt in dat voor deze vorm van multifunctioneel gebruik een bouwkundige ingreep vereist is. Dat kan alleen als er voorafgaand grondig overlegd wordt met diverse instanties.

⁷ Voor de eenduidigheid worden de definities die de Vlaamse bisschoppen geven aan de termen 'medegebruik', 'nevenbestemming', 'multifunctioneel gebruik' en 'gedeeld gebruik', overgenomen in dit beleids- en ontsluitingsplan.

Aan de inrichting van de centrale liturgische ruimte mag in principe niet geraakt worden.

Een herbestemming van de kerk impliceert dat ze aan de eredienst onttrokken wordt. De bisschoppen moedigen aan om de kerkgebouwen in al hun facetten te behouden en hun historische, artistieke en culturele waarden te valoriseren en te ontsluiten.

Voor de acht historische kerken van Mechelen is er nog geen officieel standpunt ingenomen over het behoud van de parochiekerken, mogelijke vormen van medegebruik, nevenbestemming of herbestemming. Dit wordt verwacht tegen juni 2013. Het is aangewezen dat de stedelijke overheid in het voorjaar 2013 bij deze denkoefening wordt betrokken (zie verder hoofdstuk 5).

3. **De eigenaars en/of beheerders van de kerken**

De kerkbeheerders hebben de opdracht om de eredienst te verzorgen. De kerkfabriek is daarom verantwoordelijk voor het onderhoud en de bewaring van de kerk van de parochie en voor het beheer van de goederen en de gelden die eigendom zijn van de kerkfabriek of die bestemd zijn voor de uitoefening van de eredienst in de parochie. De kerkfabriek wordt bestuurd door de kerkraad. Die bestaat uit vijf leden en een verantwoordelijke van de parochie (meestal de parochiepriester), aangesteld door de bisschop. De kerkraad wordt om de drie jaar in de loop van april gedeeltelijk vernieuwd. Uit de leden wordt een voorzitter, een secretaris en een penningmeester gekozen, elk met een specifieke opdracht.

Voor de Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk is de situatie verschillend. Zij is immers eigendom van de jezuïetenorde.

Uit gesprekken met de kerkbeheerders kwamen hun standpunten over het huidige gebruik, het mogelijke medegebruik en de ontsluiting aan het licht (zie verder). Globaal geldt dat de kerkbeheerders een verdere professionalisering van de ontsluiting van de kerkgebouwen ondersteunen. Een herbestemming van de kerken is voor hen niet aan de orde, gedeeld gebruik is evenmin wenselijk, maar multifunctioneel gebruik is echter wel bespreekbaar.

4.

De Vlaamse overheid

Onroerend Erfgoed is een agentschap van de Vlaamse overheid dat het onroerend erfgoed onderzoekt, inventariseert, beheert, beschermt en de informatie hierover ontsluit. Met de Vlaamse overheid werd in 2011 de Meerjarige subsidiëringsovereenkomst voor de verdere restauratie van het ensemble van de historische kerken in de binnenstad van Mechelen afgesloten.

Bij de ondertekening van deze overeenkomst benadrukte Vlaams minister van Onroerend Erfgoed Geert Bourgeois, het volgende: 'De stad engageert zich om nu verder te werken aan de verdere ontsluiting van dit erfgoed, specifiek gericht op de dagtoerist en de verblijfstoerist'.

Het behoud van de oorspronkelijke religieuze functie is aangewezen. De cultusobjecten kunnen niet verwijderd worden wegens hun beschermde status als onderdeel van het beschermd monument.

Belangrijk te vermelden zijn uiteraard ook de conceptnota 'Een toekomst voor de Vlaamse parochiekerk' en het gewijzigde erediensdecreet van 6 juli 2012 dat ingegaan is op 1 januari 2013. Dit decreet kent een belangrijke rol toe aan het lokale overleg tussen gemeentebesturen en centrale kerkbesturen en/of afzonderlijke kerkfabrieken. De kerkraden zullen in het voorjaar van 2013 een meerjarenplan moeten opmaken dat de financiële afspraken vastlegt tussen de kerkfabriek en de gemeente voor de komende bestuursperiode. Dit meerjarenplan moet gebaseerd zijn op een strategische visie op de toekomst van de parochiekerken op het grondgebied van de gemeente. De visie moet het resultaat zijn van overleg op lokaal niveau.

II. Beleid en regelgeving

Op het religieuze (rooms-katholieke) erfgoed in Vlaanderen en op het beheer ervan zijn diverse wetten, decreten, besluiten en andere wetgevende teksten van toepassing. Niet alleen het burgerlijk wetboek is van toepassing, het religieus erfgoed is ook onderworpen aan de voorschriften van het kerkelijk wetboek (Codex Iuris Canonici). Een actueel en volledig overzicht ervan is terug te vinden op de website van het Centrum voor Religieuze Kunst en Cultuur (CRKC).⁸

Om een integrale (toeristische) ontsluiting van dit religieuze erfgoed te realiseren met aandacht voor de onroerend, roerend en immateriële erfgoedwaarden, is het van belang om rekening te houden met de beleidsvisies die op dit vlak zijn uitgezet. Zij zijn richtinggevend voor dit ontsluitingsplan.

1 Toerisme

De beleidsnota Toerisme 2009-2014 van minister Geert Bourgeois erkent duidelijk het belang van het rijke erfgoed in Vlaanderen als magneet voor het toerisme in en naar Vlaanderen.⁹ Kunststeden die een schat aan (onroerend) erfgoed herbergen vormen de belangrijkste internationale trekpleisters. Bovendien onderschat de minister de toeristische waarde van het immaterieel erfgoed niet, aangezien de toerist vraagt om meer beleving. Processies - zoals de Hanswijk Cavalcade en de Ommegang, waarvan de ommegangsreuzen opgenomen zijn op de Unesco Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed - zijn daarbij grote troeven. Duurzame ontwikkeling van cultuur- en erfgoedtoerisme worden vooropgesteld.

⁸ www.crkcc.be

⁹ Beleidsnota 2009-2014 Toerisme, Geert Bourgeois, Viceminister-president van de Vlaamse Regering en Vlaams minister van Bestuurszaken, Binnenlands Bestuur, Inburgering, Toerisme en Vlaamse Rand.

2 Onroerend erfgoed

Vanuit zijn bevoegdheid voor onroerend erfgoed stelt minister Bourgeois voor de toekomst een integrale en holistische regelgeving voor het onroerend erfgoed voorop.¹⁰ Op dit ogenblik is het Besluit van de Vlaamse Regering van 14 december 2001 houdende vaststelling van het premiestelsel voor restauratiewerkzaamheden aan beschermde monumenten (gewijzigd bij besluiten van de Vlaamse regering van 20 september 2002, 23 juni 2006 en 30 april 2009⁷⁹, 4 december 2009, 10 september 2010, 10 juni 2011, 22 juli 2011 en 29 juni 2012) van toepassing. Dat bepaalt de voorwaarden van een meerjarige subsidiëringsovereenkomst.¹¹ De minister kan in deze overeenkomst onder andere voorwaarden opleggen voor de publieke toegankelijkheid tijdens en na de uitvoering van de restauratiewerkzaamheden. Het systeem van meerjarige subsidiëringsovereenkomsten speelt in op de behoefte aan een aangepaste regeling voor restauratiedossiers van grootschalige aard of met een langdurige uitvoeringstermijn die volledig moeten kunnen worden uitgevoerd maar om (restauratie)werftechnische, budgettaire of organisatorische redenen een gefaseerde en planmatige aanpak vergen.

3 Cultureel erfgoed

Op 26 oktober 2012 heeft de Vlaamse Regering, als gevolg van het Planlastendecreet, de Vlaamse beleidsprioriteiten bekend gemaakt voor de periode 2014-2019. Zo zullen lokale besturen vanaf 2014, met de algemene invoering van de beleids- en beheerscyclus, meer vrijheid hebben om een eigen lokaal beleid vorm te geven. Via sectorale regelgeving draagt Vlaanderen enkele bouwstenen van het integrale beleid van lokale besturen aan. De lokale besturen kunnen in hun meerjarenplanning op deze Vlaamse beleidsprioriteiten intekenen en daar subsidies voor krijgen.

¹⁰ Beleidsnota 2009-2014 en Beleidsbrief Onroerend Erfgoed. Beleidsprioriteiten 2012-2013 ingediend door Geert Bourgeois, Viceminister-president van de Vlaamse Regering, Vlaams minister van Bestuurszaken, Binnenlands Bestuur, Inburgering, Toerisme en Vlaamse Rand.

¹¹ Wet-, Decreet- en Regelgeving. Monumenten, Stads- en Dorpsgezichten Landschappen, Archeologie en Varend Erfgoed (officiële coördinatie) - datum laatste bijwerking: 15/11/2012.

Voor de beleidsprioriteiten in het beleidsdomein Cultureel Erfgoed komen de steden Antwerpen, Gent, Brugge, Leuven en Mechelen in aanmerking. Op basis van het decreet van 6 juli 2012 over het Vlaamse cultureel-erfgoedbeleid werden beleidsprioriteiten geformuleerd.¹² Die gaan enerzijds uit van de voortzetting van het bestaande beleid maar houden anderzijds ook rekening met de noden van de sector. Digitalisering, religieus cultureel erfgoed, erfgoed dat niet is ondergebracht in professionele bewaarinstellingen, participatie stimuleren door vrijwilligerswerking ... staan in de beleidsnota Cultuur vermeld als beleidsprioriteiten.

De Vlaamse beleidsprioriteiten voor de gemeenten Antwerpen, Gent, Brugge, Leuven en Mechelen bouwen voort op de huidige cultureel-erfgoedconvenants, gesloten op basis van het Cultureel-erfgoeddecreet van 23 mei 2008. Daarbij is de tweede prioriteit van cruciaal belang: inzetten op religieus cultureel erfgoed. Hierbij wil het beleid tegemoetkomen aan de noden van cultureel erfgoed dat zich in kerken, kloosters en andere religieuze instellingen bevindt. Eveneens is de vierde beleidsprioriteit belangrijk: een focus op de ondersteuning van de vrijwilligerswerkingen in de cultureel-erfgoedsector.

4 Immaterieel erfgoed

Vlaams minister Joke Schauvliege stelt in haar beleidsnota 2009-2014 dat ze voor het immateriële culturele erfgoed de ratificatie van de Unesco-conventie van 2003 ter bescherming van het immaterieel erfgoed wil aangrijpen om een duurzaam, toekomstgericht beleid uit te bouwen, afgestemd op de internationale ontwikkelingen. Het immateriële erfgoed verkrijgt zo zijn eigen plaats in het cultureel-erfgoedbeleid. Daarbij is immaterieel cultureel erfgoed niet het exclusieve terrein van de volkscultuur, van de musea voor volkskunde, de landelijke expertisecentra voor cultureel erfgoed en de cultureel-erfgoedcellen. Ook musea, culturele archiefinstellingen en de Vlaamse Erfgoedbibliotheek kunnen een rol spelen in het beleid voor immaterieel cultureel erfgoed. Immaterieel cultureel erfgoed gaat namelijk ook over ambachten, creatie, design, mode ...

¹² Besluit van de Vlaamse Regering van 14 september 2012 houdende de formulering van de Vlaamse beleidsprioriteiten voor het Cultureel-erfgoeddecreet.

5 Topstukken

Ook het Topstukkendecreet is enigszins van belang.¹³ Dit decreet bepaalt de bescherming van het belangrijkste roerend cultureel erfgoed dat omwille van zijn bijzondere archeologische, historische, cultuurhistorische, artistieke of wetenschappelijke betekenis voor de Vlaamse Gemeenschap in Vlaanderen bewaard moet blijven. Stukken vermeld op de topstukkenlijst vallen onder specifieke beschermingsmaatregelen onder meer voor fysieke ingrepen en uitvoerreglementen.

Mechelen heeft topstukken op diverse plaatsen. In de kathedraal bevinden zich het *bidsnoer* uit het eind van de 16de - begin van de 17de eeuw, en de *Calvarietocht* van Van Dijck. De twee Rubensschilderijen, *De wonderbare visvangst en de Aanbedding van de Koningen*, zijn respectievelijk in de Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk en in de Sint-Janskerk te vinden. Het karton voor een glasraam van de *Genealogie van keizer Karel V* wordt bewaard in het Aartsbischooppelijk Archief Mechelen. Ook het Stadsarchief bezit topstukken: het *Koorboek Van Margaretha Van Oostenrijk, Middelnederlands poëzie* en - recentelijk aan de lijst toegevoegd - de *Handgeschreven versteekbladen van Johannes & Amandus Grujtttes* van de Mechelse Beiaardschool (in bewaring bij het Stadsarchief). Tot slot zijn er in de collectie van de Stedelijke musea ook nog enkele topstukken te vinden: de *Collectie van zeven besloten Hofkes of Hortus Conclusus (16de eeuw)*, *De Calvarie met vijftien Heiligen (triptiek ca.1400)* en de pendantbustes, *Hercules* en *Omphale*, van Lucas Faydherbe.

¹³ Het decreet houdende bescherming van het roerend cultureel erfgoed van uitzonderlijk belang van 24 januari 2003.

Hoofdstuk 3

De stakeholders

I.

De kerkbeheerders

Om het huidige gebruik van de acht historische kerken te kennen, werd een gespreksronde met de verschillende kerkbeheerders opgezet. De gesprekken werden in de loop van de maand september – begin oktober 2012 gevoerd met een afvaardiging van de kerkraden of de religieuze orde. Dat waren in de meeste gevallen de voorzitters, al dan niet bijgestaan door secretaris, koster, vertegenwoordiger van het Centraal kerkbestuur of federatiepastoor. De interviews werden afgenomen door Michèle Eeman (diensthoofd Monumentenzorg) en Anouk Stulens (afdelingshoofd Erfgoedontwikkeling). Greet Voorhoof (Erfgoedcel) verzorgde de verslaggeving. De interviews verliepen aan de hand van een vragenlijst die de beheerders op voorhand gekregen hadden, en die grotendeels gebaseerd was op een soortgelijke online bevraging door het CRKC in het voorjaar van 2012.¹⁴

1

Ziel

Uit de boeiende gesprekken met de verschillende gedreven beheerders van de acht historische kerken is gebleken dat zij bijzonder trots zijn op het eigen kerkgebouw. De beheerders spreken vaak in superlatieven: ze vinden het gebouw het mooiste, het oudste ... of verwijzen naar het prachtige orgel, de sublieme akoestiek, de unieke kunstvoorwerpen en het rijke interieur ... Voor sommigen is de kerk de speerpunt van het religieuze leven in de stad; anderen verwijzen naar het beroemde zangkoor, de sterke parochiegemeenschap, de openheid en toegankelijkheid van de plek, of de plaats van stilte en bezinning. Ze hebben bovendien een duidelijke visie over datgene wat de ziel uitmaakt van hun kerk. Die wordt niet alleen bepaald door de spirituele waarden en de religieu-

¹⁴ <http://www.crkc.be/bevraging-parochiekerken>.

ze functie, maar evenzeer door het ensemble gevormd door gebouw met de aankleding en de sfeer die daarmee samenhangt. Ook de gemeenschappen die met de kerk verbonden zijn of bereikt worden, worden daarbij gerekend. Deze gemeenschappen zijn niet gering. Ook al is er duidelijk een terugloop van kerkgangers in bepaalde kerken, toch kunnen diverse groepen van mensen gedetermineerd worden die op een of andere manier – al dan niet met de liturgie – betrokken zijn bij de kerk. Bij de direct betrokken gemeenschappen denken we aan mensen die zich engageren voor de kerkraad, het centraal kerkbestuur, de parochiale verenigingen zoals Femma, de koren, organisaties, beiaardiers, de verenigingen voor parochiale werking, de vele vrijwilligers ... Daarbij wordt vaak opgemerkt dat er weinig jongeren actief betrokken zijn. Uiteraard spelen de federatiepastoor en de andere voorgangers een cruciale rol. Daarnaast worden de stedelijke dienst Monumentenzorg, de Stedelijke Musea Mechelen, vzw Torens aan de Dijle en de dienst Toerisme vernoemd als actief betrokken bij de restauratie en het behoud of de ontsluiting van de kerkgebouwen. De vele vrijwilligers die onder begeleiding van de Erfgoedcel en de dienst Musea meewerken aan de inventarisatie van het kerkelijk roerend erfgoed, worden eveneens als direct betrokkenen beschouwd. Onrechtstreeks rekenen ze daartoe ook de omwonenden, de inwoners van de stad, winkeliers, horeca, de hogere overheden, studenten, musici, kunstenaars, de toeristen, aannemers en restaurateurs, leveranciers, erfgoedverenigingen ... De mindmaps als bijlage geven een gedetailleerder beeld per kerk. (Bijlage 1)

2

Infrastructuur

Uit de interviews kwam tot uiting dat alle kerken op een veilige manier toegankelijk zijn. Op het ogenblik van de gesprekken wordt die nergens beperkt door restauratiewerkzaamheden of stellingen. De geplande binnenrestauraties zullen tijdelijk hinder veroorzaken. Sommige kerkgebouwen zijn niet of minder gemakkelijk toegankelijk voor mensen met een beperking, wegens de treden aan het portaal. Alle kerkgebouwen worden verwarmd. In de meeste gevallen heerst er een constant klimaat met een gegarandeerde minimumtemperatuur die ligt rond de 12°C. Er wordt veelal bijverwarmd voor de eredienst of andere activiteiten in het gebouw. De meeste kerken hebben sanitaire voorzieningen voor medewerkers of

gelovigen, die soms ook toegankelijk zijn voor mensen met een beperking.¹⁵ Parkeergelegenheid is er bij alle kerken, voor of rond het gebouw of in dichtbijgelegen parkeergarages. Bij een van de kerken wordt er met de uitbater van de parkeergarage onderhandeld over voordelige tarieven tijdens de zondagsviering, wegens de grote opkomst (200 gelovigen). De kerken blijven vrij goed gespaard van vandalisme, diefstal of overlast. Occasioneel worden er kleine beschadigingen gemeld. In de jaren 1980 was er een golf van inbraken waaraan onder meer verholpen werd door alarminstallaties te plaatsen. Ook de oprichting van de vzw Torens aan de Dijle, die toezicht garandeert tijdens de openingsuren, heeft hiertoe aanzienlijk bijgedragen. Zeer recent was er wel een diefstal in drie kerken (inhoud van het offerblok) maar de dief kon worden ingerekend dankzij het optreden van de restaurateurs die op dat moment in de Hanswijkbasiliek aan het werk waren.

3 Erfgoed

Alle beheerders zijn ook de effectieve eigenaars van de gebouwen. Voor de restauratie van de kerken wordt het bouwheerschap overgenomen door de Stad Mechelen of in het geval van de Kathedraal door de Provincie Antwerpen. De jezuïetenorde is zelf de opdrachtgever van Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaal. Naast de verantwoordelijkheid voor het onroerend erfgoed, nemen de beheerders de zorg voor het roerend patrimonium ernstig op. De meeste kerken bezitten een noemenswaardig orgel dat nog vaak wordt benut voor vieringen of concerten. De instrumenten worden dan ook regelmatig gestemd. In sommige kerken gebruiken leerlingen van het conservatorium het orgel voor repetities of examens. Een andere kerk diende een restauratiedossier in voor het orgel om het weer in zijn oude glorie te herstellen. Indien het

¹⁵ Het Besluit van de Vlaamse Regering tot vaststelling van een gewestelijke stedenbouwkundige verordening inzake toegankelijkheid (BS 02/09/09) beschouwt gebouwen bestemd voor de eredienst steeds als publiek toegankelijk. Publiek toegankelijke gebouwen moeten voorzien in aangepaste sanitaire voorzieningen. Wel worden er in het besluit uitzonderingen voorzien op het toepassingsgebied, onder meer wanneer het gaat om werken aan onroerend erfgoed. Toegankelijkheid vormt in deze context een bijzondere uitdaging. Daarom worden werken aan gebouwen die tot het onroerend erfgoed behoren van het toepassingsgebied van deze verordening uitgesloten, maar wordt de toegankelijkheid van onroerend erfgoed nagestreefd doordat – krachtens artikel 35 van deze verordening – de gewestelijke erfgoedambtenaar van het agentschap Onroerend Erfgoed, in zijn/haar advies een afweging maakt tussen de normen inzake toegankelijkheid en de te behouden erfgoedwaarden.

historisch orgel niet meer gebruikt kan worden, is een alternatief voorhanden. Niet alle kerken bezitten relikwieën die het voorwerp vormen van devotie of bijzondere verering, maar er zijn wel belangrijke relikwieën in alle kerken aanwezig: het hart van Sint-Jan Berchmans, de relieken van Sint-Rombout, een Lourdesgrot, het miraculeuze beeld van Onze-Lieve-Vrouw van Hanswijk en de daaraan gerelateerde collectie votiefschilderijen en 344 marmeren gedenksteden. Hieraan is een processie verbonden die nog steeds periodiek uitgaat. In de meeste kerken is er een inventaris aanwezig, opgemaakt door leden van de kerkraad. Die is dringend aan actualisering en professionalisering toe. De kerkbeheerders geven te kennen dat ze hiervoor ondersteuning verlangen van het vrijwilligersproject van de Erfgoedcel. De beheerders van de Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkkerk, waar de inventarisatie achter de rug is, zijn bijzonder opgetogen over het resultaat. Een calamiteitenplan is in sommige kerken aanwezig dankzij het project ECCE (2008 - Faro).¹⁶ De calamiteitenplannen bevatten onder meer instructies, preventieve maatregelen en alarmprocedures bij diefstal, brand, waterschade of insecten en schimmels, maar ook evacuatieprocedures voor mensen en collecties. Verschillende beheerders volgden een opleiding voor het opstellen van het calamiteitenplan. Het ontbreekt in sommige kerken echter aan mankracht om dit plan te vervolledigen en te actualiseren of bij te sturen. Er heerst een algemene ontevredenheid over de dienstverlening van de firma die zorgt voor de (brand)beveiliging. Voor het behoud (conservering en restauratie) van het roerend patrimonium wordt er in vele kerken een meerjarenplanning gevolgd, bijvoorbeeld naar rato van twee kunstwerken per jaar. Daarbij zijn de onderhoudssubsidies van de Vlaamse overheid altijd erg nuttig gebleken. Door het wegvallen van deze effectieve subsidie wordt het moeilijker om de werken te realiseren. Ook werden er vroeger alternatieve vormen van financiering gevonden, wat tegenwoordig minder evident blijkt te zijn. Er wordt gewerkt met fondsen van ledenwerking, bijvoorbeeld 'Vrienden van de Kathedraal', of met projectsubsidies van de Koning Boudewijnstichting. Er

¹⁶ ECCE! Eerste Hulp bij Calamiteiten van Cultureel Erfgoed in Antwerpen, Gent, Leuven en Mechelen resulteert in afgewerkte calamiteitenplannen voor 32 erfgoedorganisaties. Voor Mechelen zijn dat de Begijnhofkerk, Het Firmament, Het Joods Museum van Deportatie en Verzet, de Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk, de Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk, de Sint-Katelijnekerk, de Sint-Pieter en Pauluskerk en het Speelgoedmuseum. Coördinatie en ondersteuning gebeurden door Erfgoedcel Mechelen, de politie en de brandweer Mechelen.

wordt ook gedacht aan fondsenwerving voor specifieke restauratieprojecten. Er is nood aan praktische ondersteuning op het vlak van preventieve conservering en aan een betere en eenvormige signalisatie van de kunstvoorwerpen in situ. Kunstvoorwerpen worden al dan niet op regelmatige tijdstippen of permanent tentoongesteld. Bepaalde kerken hebben een schatkamer in de vorm van beveiligde vitrines in een zijkapel of structureel verankerd in de kooromgang. In meerdere kerken is de wens te horen om het bijzondere kerkelijke textiel beter tentoon te stellen. De Kathedraal voorziet in de binnenrestauratie een schatkamer en een expositieruimte rond het Gulden Vlies. Bruiklenen zijn in de meeste gevallen mogelijk maar zijn veeleer sporadisch en dan het liefst met bekende bruikleenvragers, waaronder de Stedelijke Musea Mechelen. De kerken die met de Stad Mechelen samenwerken voor de restauratie van het gebouw, dus waar de Stad het bouwheerschap overneemt, zijn bijzonder tevreden over deze samenwerking. Dit geldt bij de Kathedraal ook voor de samenwerking met de Provincie. De acht historische kerken zijn aangesloten bij Monumentenwacht provincie Antwerpen en worden op regelmatige tijdstippen geïnspecteerd. De bouwkundige en interieurinspecties worden door de dienst Monumentenzorg opgevolgd, maar de kerkbeheerder neemt daartoe zelf steeds het initiatief. Ook de Kathedraal en de Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk zijn aangesloten bij Monumentenwacht en worden geïnspecteerd. Voor het reguliere onderhoud worden vrijwilligers ingezet of is er een poetsvrouw aangeworven die tweewekelijks komt. Alleen de Kathedraal heeft een onderhoudsploeg (sociale tewerkstelling) in loondienst. Voor geen enkele kerk werden er – buiten de verwarmingsfirma of de beveiligingsfirma – onderhoudscontracten afgesloten. Wel wordt er gewerkt met bekende uitvoerders (goten reinigen, orgel stemmen ...) voor kleine onderhoudswerken.

4 **Eredienst**

Alle kerken worden nog gebruikt voor de eredienst. In zeven kerken zijn er een of meerdere vieringen op zaterdag of zondag. De Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk, de Kathedraal, de Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk en de Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkkerk kunnen rekenen op een mooie opkomst voor de zondagsviering (70 tot 400 gelovigen). Er zijn ook nog dagelijks vieringen in vijf

kerken, in de weekkapel of in de (tweede) sacristie. Huwelijken, uitvaarten (verrijzenisvieringen) en doopvieringen (gegroepeerd) vinden plaats in zes van de acht kerken. In Leliëndaal worden er geen sacramenten toegediend omdat ze geen parochiekerk is, maar er is wel biechtgelegenheid. In alle kerken vinden er geregeld schoolvieringen plaats. De Hanswijkbasiliek houdt eveneens gebedsmomenten voor verenigingen en in de meimaand dagelijks meerdere bedevaartvieringen voor groepen, scholen en verenigingen.

In de Hanswijkbasiliek zijn er verschillende ruimtes in gebruik voor de parochiale werking. Het gaat om bijeenkomsten van bijvoorbeeld Femma, het zangkoor, vergaderingen van het Centraal Kerkbestuur en de Vereniging Parochiale Werking. De ruimtes worden eveneens gebruikt voor ontvangsten, parochiale activiteiten zoals bezinningsavonden, poëzieavonden, voordrachten of kleine concerten. Voor andere kerken is er de pastorie (vergaderingen, catechese ...), een parochiezaal, het Gildehuis van de parochie of wordt er bij de leden van het kerkbestuur thuis vergaderd. De Kathedraal heeft een kleine ruimte in de kerk, maar heeft verder geen ruimtes ter beschikking voor de parochiale werking. Tegen betaling kan er een beroep gedaan worden op het Diocesaan Parochiaal Centrum.

5 **Openstelling - bezoekers - toeristen**

Buiten de eredienst zijn alle kerken dagelijks ontsloten en toegankelijk voor het publiek (behalve op maandag) van 13u tot 16u (winter) en 17u (zomer). De vzw Torens aan de Dijle verzorgt deze openstelling. De Stedelijke Musea Mechelen stellen naar best vermogen medewerkers ter beschikking van de vzw voor het onthaal. De Kathedraal vormt hierop een uitzondering: zij zorgt in eigen beheer voor de openstelling en kan rekenen op vrijwilligers voor het onthaal. Torens aan de Dijle is aanwezig in de voet van de toren met een balie voor het torenbezoek. De Hanswijkbasiliek, de Sint-Petrus-en-Pauluskerk en de Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk zijn in principe de hele dag geopend. Tijdens de ogenblikken waarop er geen medewerkers van Torens aan de Dijle beschikbaar zijn, is dat (helaas) zonder toezicht.

Alle beheerders beschouwen permanent toezicht echter als een meerwaarde. In de Hanswijkbasiliek wordt in de meimaand een winkeltje bemand door vrijwilli-

gers en is het parochiesecretariaat open in de voor- en de namiddag. De beheerders die met de Stad samenwerken voor de openstelling op namiddagen, zijn hier erg tevreden over. De bereidheid tot samenwerking met de stedelijke diensten is erg groot. Sommige beheerders wensen een permanente openstelling (volledige dag) met toezicht, andere beheerders zijn tevreden met de openstelling in de namiddag. Wegens personeelstekort bij de Stedelijke Musea Mechelen moest er eind 2012 geschrapt worden in de uren van de onthaalmedewerkers. Zo zijn de Hanswijkbasiliek en de Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk in het najaar open zonder toezicht, omdat ze in principe steeds open zijn. Er is begrip voor de noodoplossing, maar de kerkbeheerders betreuren toch dat het toezicht net bij hen wegviel.

Een betalende toegang is voor geen enkele beheerder wenselijk, tenzij eventueel voor de Kathedraal waar gedacht wordt aan een museaal gedeelte. Er wordt gesuggereerd om de prijs van de gidsbeurten te verhogen om meer inkomsten te genereren. Op de inkomsten van het offerblok geplaatst door Torens aan de Dijle (vrije bijdrage voor ontsluiting van de kerken) hebben de kerkbeheerders geen zicht.¹⁷

Doorgaans zijn de beheerders tevreden over de kwaliteit van de stadsgidsen, al is een bijkomende opleiding in bepaalde gevallen wenselijk. Ze zijn zeker bereid om de gidsen te ondersteunen met bijkomende informatie over het patrimonium of de betekenis van de kerk voor zover deze expertise voorhanden is. Een grondiger bezoek onder leiding van een gids is wenselijk in de Sint-Janskerk (meer dan alleen de topstukken). Ook mag er meer discipline geëist worden van de bezoekers van de muurschilderingen (veilige afstand behouden, geen rugzakken ...). De Kathedraal vindt de gezamenlijke ontsluiting van toren en kerk meer dan wenselijk. In de toekomst zou geëvolueerd moeten worden naar een werking vergelijkbaar met Toerisme Pastoraal in Antwerpen. Daar geven goed opgeleide vrijwilligers professionele uitleg bij het cultuurhistorisch patrimonium in de monumentale kerken van Antwerpen vertrekkend vanuit een pastorale visie. Algemeen is er tevredenheid over de samenwerking met de dienst Toerisme, maar die heeft niet met elke kerkbeheerder contact. De informatiebordjes aan de ingang van de kerk moeten gespecificeerd en geoptimaliseerd worden (zoals correcte informatie over openingstijden en de Nederlandse tekst wat groter).

¹⁷ Nvdr: deze bijdrage beperkt zich tot gemiddeld 100€ per maand in de 7 kerken – exclusief Kathedraal.

6 Communicatie en promotie

De beheerders zijn voorstanders van een gezamenlijke toeristische communicatie van de acht historische kerken. Zo bieden ze overal de meertalige wandelgids en de oudere boekjes per kerk aan, allemaal uitgegeven door Torens aan de Dijle. Sommige kerken hebben daarnaast nog eigen promotiemateriaal zoals een kennismakingsfolder, folders bij tentoonstellingen, gelegenheidspamfletten of postkaarten. Ook wordt er gecommuniceerd over de activiteiten van de parochie in het parochieblad. De Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk heeft een eigen website, de Kathedraal werkt aan een eigen huisstijl en website. De andere kerken zijn op het internet aanwezig via de website van *kerknet.be* of de stedelijke website van vzw Torens aan de Dijle, onderdeel van *www.stedelijke-museamechelen.be*.

Het aantal bezoekers van de kerken op jaarbasis wordt bijgehouden door de onthaalmedewerkers van Torens aan de Dijle. Omdat zij alleen onthaal verzorgen in de namiddag, is er voor de kerken die de hele dag open zijn, geen volledig beeld van de bezoekersaantallen. Evenmin worden er kwalitatieve gegevens van bezoekers bijgehouden (doel van bezoek, herkomst). Wel wordt er opgemerkt dat veel Spanjaarden, Nederlanders en Oostenrijkers de kerken bezoeken.

7 Van medegebruik tot herbestemming

Vele kerken (Sint-Catharina, Sint-Petrus-en-Paulus, Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle, Sint-Jan-Baptist-en-Evangelist, Sint-Rombouts, Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijk) worden al dan niet wekelijks, eerder sporadisch of op belangrijke feestdagen gebruikt door de Assyrische gemeenschappen (Chaldeeuwse christenen) voor de eredienst (300 gelovigen). Ook zijn er huwelijksvieringen. Dit medegebruik gebeurt op basis van een mondelinge overeenkomst. Over het algemeen zijn de kerkbeheerders hierover positief, al wordt opgemerkt dat deze gemeenschappen op een andere manier met het gebouw omgaan en dat ze weinig kennis hebben over het waardevolle patrimonium. Ze nemen het daarenboven niet zo nauw met orde en netheid. Ze zijn wel van goede wil en helpen bij de schoonmaak. Ze zijn ook vragende partij om gebruik te maken van parochiezalen.

Wat betreft niet-liturgische activiteiten – volgens de richtlijnen van de Vlaamse bisschoppen «nevenbestemming» – staan de beheerders allemaal vrij tolerant tegenover (culturele) activiteiten in de kerk, voor zover het niet gaat om commerciële activiteiten en ze binnen bepaalde klijlijnen blijven. Ze kunnen een manier zijn om jongeren kennis te laten maken met cultureel erfgoed. Het religieuze karakter van het gebouw moet echter gerespecteerd worden en de activiteit mag zeker niet ‘antigodsdienst’ zijn. Doorgaans gaat het om concerten, tentoonstellingen, activiteiten van Open Kerken vzw, activiteiten van scholen (proclamatie), theatervoorstellingen, repetities (koor, studenten conservatorium, harmonie ...), lezingen, filmvoorstellingen ... Er zijn geen kwantitatieve of kwalitatieve cijfers voorhanden over het aantal mensen dat aan deze activiteiten participeert.

In de Hanswijkbasiliek wordt erover gewaakt dat op zijn minst een gedeelte van het programma religieus geïnspireerd is. De Kathedraal staat slechts bepaalde niet-religieuze activiteiten toe, zoals lezingen door de Vrienden van de Kathedraal, concerten van het Festival van Vlaanderen of georganiseerd door de provincie Antwerpen. Een hedendaagse kunsttentoonstelling (Contour) of andere tentoonstellingen (In 't Gelid) werden wel al toegestaan. Algemeen wordt opgemerkt dat al deze niet-liturgische en niet-parochiale activiteiten een bijkomend engagement vragen van de beheerders (kerkgebouw openen en sluiten, toezicht voorzien ...) en dat dit praktisch haalbaar moet zijn.

Voor dergelijke activiteiten vragen de meeste kerken een forfaitaire vergoeding, soms aangevuld met een uurtarief voor de verwarming op basis van een overeenkomst. Niet alle kerken staan open voor een meer uitgesproken promotie voor medegebruik. In sommige kerken werden bepaalde aanvragen al geweigerd (zoals een concert van Rob De Nijs).

Voor de kerkbeheerders is een mogelijke herbestemming van het kerkgebouw in geen enkel geval aan de orde. Hun uitgangspunt is dat de gebouwen hun liturgische functie behouden. Over de nevenbestemming lopen de meningen wat uiteen. Van permanent gedeeld gebruik kan voor bepaalde beheerders zeker geen sprake zijn. Ook zien sommigen niet in wat de mogelijkheden voor een niet-religieuze functie kan zijn. Voor andere kerkbeheerders wordt een multifunctionele nevenbestemming bij voorkeur toegewezen aan andere christelijke geloofsgemeenschappen. Ook wordt gedacht aan een (gedeeltelijke) museale invulling of gedeeld gebruik als concertruimte omwille van de goede akoestiek in de kerk en haar ligging (nabijheid stadsschouwburg).

8

Vrijwilligerswerking, samenwerking en lidmaatschappen

Voor vele kerken is de ondersteuning door en inzet van vrijwilligers cruciaal en erg gewaardeerd. Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle en Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijk hebben elk een grote groep vrijwilligers van ongeveer 100 personen. De Sint-Janskerk telt 50 vrijwilligers. Voor andere kerken gaat het om kleinere groepen, leden van het kerkbestuur en de parochieploeg. De opdracht van het kerkbestuur voor de zorg van het gebouw en de andere eigendommen van de kerk, is met een kleine ploeg vrijwilligers zeer arbeidsintensief en dus zwaar geworden. Ook rijst het probleem van de opvolging in de toekomst.

Andere vormen van vrijwilligerswerking ondersteund door de Erfgoedcel, zijn erg welkom. Dit geldt zeker voor grote projecten, zoals het inventarisatieproject van het roerend kerkelijk erfgoed. Daarbij is de professionele ondersteuning van de Erfgoedcel, de Stedelijke Musea Mechelen en de dienst Erfgoed van de provincie Antwerpen onontbeerlijk.

De samenwerking met de diverse stedelijk partners loopt over het algemeen erg positief. Alle kerken zijn lid van vzw Torens aan de Dijle en van Monumentenwacht provincie Antwerpen vzw, vaak ook voor de andere historische eigendommen van de kerkfabriek. Sommige kerken zijn aangesloten bij het voormalige Forum voor Erfgoedverenigingen vzw, nu Herita, of bij Open Kerken vzw.

II.

De betrokken stedelijke diensten

Bij de verdere ontsluiting van de historische kerken zijn naast de kerkbeheerders zelf diverse stedelijke diensten betrokken. In eerste instantie gaat het om de dienst Monumentenzorg die het bouwheerschap voor de restauratie op zich neemt, preventief onderhoud opvolgt en de ontsluiting inhoudelijk ondersteunt. Daarnaast spelen de Stedelijke Musea Mechelen en de vzw Torens aan de Dijle een cruciale rol aangezien zij het fysieke onthaal en het toezicht in de opengestelde historische kerken verzekeren. Torens aan de Dijle is een overleg- en samenwerkingsplatform waarbinnen de diverse betrokken actoren – de vertegenwoordigers van de acht historische kerken, de federatiepastoor en medewerkers van de Stad Mechelen – op een evenwaardige manier betrokken zijn. Dit geheel maakt initiatieven rond het religieus erfgoed op ruimere schaal mogelijk. Naast beperkte eigen inkomsten wordt de werking van de vzw gefinancierd door een subsidie van de Stad Mechelen en het inzetten van stadspersoneel. Samen verzorgen de Stedelijke Musea Mechelen en Torens aan de Dijle thematentoonstellingen en een educatieve werking in de kerken, naast publicaties en digitale ontsluiting en draagvlakverbreding. Ze worden bijgestaan door de Erfgoedcel Mechelen voor het gebruik van sociale media, vrijwilligerswerking, calamiteitenbeheersing ... In het kader van Soirée Lamot, georganiseerd door de Erfgoedcel, worden regelmatig lezingen gegeven over religieus erfgoed zoals de cyclus over de jezuïeten (400 jaar jezuïeten in Mechelen). De dienst Toerisme en Uit is verantwoordelijk voor de promotie, de productontwikkeling en marketing in binnen- en buitenland. Voor bepaalde acties kunnen ook andere stedelijke diensten betrokken worden, waaronder de dienst Wijk- en Dorpszaken.

1

De Stedelijke Musea Mechelen en vzw Torens aan de Dijle

Missie

De Stedelijke Musea Mechelen realiseren, uitgaande van de lokale verankering van de collectie, een verregaande integratie van de museale werking in de eigentijdse stad. Bij de vertaling van deze doelstelling naar het publiek fungeert de Museumas als hefboom. De as is tevens de spil van een geïntegreerde cultuurwerking, waarbinnen een intensieve samenwerking met de overige stedelijke en regionale erfgoedactoren wordt uitgebouwd.

De historische kerken worden steevast beschouwd als belangrijke «satelieten» die rond de Museumas draaien. Het ontsluiten van die kerken is dan ook een wezenlijk onderdeel van de geïntegreerde erfgoedvisie.

De Stedelijke Musea Mechelen coördineren de werking van Torens aan de Dijle en zorgen voor de praktische ontsluiting van de historische kerken tijdens de openingsuren van Torens aan de Dijle. Daarnaast trekken zij nadrukkelijk het luik publiekswerking en nemen zij de praktische organisatie van publieksactiviteiten in het kader van Torens aan de Dijle op zich. Dit gebeurt uiteraard in continu overleg en nauwe samenwerking met de vertegenwoordigers van de betrokken kerken.

De Stedelijke Musea Mechelen stellen hun expertise ter beschikking op het vlak van behoud en beheer en ondersteunen de vrijwilligerswerking daarin, uitgebouwd door de Erfgoedcel Mechelen.

Doelstellingen

1. Mechelen beschikt over een optimale infrastructuur voor de ontwikkeling van de Museumas
met als onderdeel:
 - 1.7 Mechelen beschikt over een optimale infrastructuur voor de ontsluiting van de historische kerken
 - 1.7.1 De website voor het project Torens aan de Dijle is operationeel
 - 1.7.2 Er is een onthaalruimte voor bezoekers aan de historische kerken ingericht

- 1.7.3 De informatiedragers naar het publiek zijn geactualiseerd en beschikbaar gemaakt, ook voor niet-Nederlandstaligen.
2. Mechelen beschikt over een publiekswerking rond het stedelijk en regionaal cultureel erfgoed
 - 2.1.2 In de historische kerken zijn binnen het project Torens aan de Dijle publiekprojecten ontwikkeld afgestemd op het concept van de Museumas
 - 2.1.6 Er worden tentoonstellingen ingericht, gericht op het informeren van bezoekers over de Mechelse kunst, cultuur en geschiedenis.
3. Mechelen ondersteunt vrijwilligers.

2

De erfgoedcel Mechelen en het Erfgoedcentrum Lamot

Missie

Mechelen is een dynamische cultuurstad waar erfgoed een betekenisvolle plek krijgt in de hedendaagse samenleving. Daarom bouwt de Stad het Erfgoedcentrum Lamot uit tot een forum waar ze het verhaal van de stad én van de regio op een vernieuwende en verfrissende manier vertelt. Ze zoekt hiervoor partners binnen en buiten de erfgoedsector. Ze stimuleert de erfgoedorganisaties en -gemeenschappen in hun engagement met een ondersteuningsbeleid waar samenwerking en uitwisseling van ervaring centraal staan. Vanuit deze erfgoedwerking draagt Mechelen bij tot expertise-uitwisseling en reflectie op landelijk niveau.

Doelstellingen

Met dit ontsluitingsplan wil de Erfgoedcel zoeken naar een manier om het kerkelijk erfgoed een betekenisvolle plek geven in het stedelijk verhaal. Dit betekent dat de Erfgoedcel zich mee wil inschrijven in zowel het in kaart brengen van de waarden als het ondersteunen van de activering van erfgoedgemeenschappen en de ontsluiting van de kerken. De expertise die de cel opdoet, wordt gedeeld binnen het Vlaamse erfgoedveld.

De toepassing van de missie wordt concreter in de volgende strategische (SD) en operationele doelstellingen (OD):

SD Mechelen fungeert als overleg platform voor lokale en regionale erggoedactoren en als wegwijzer naar expertisecentra, logistieke middelen, subsidiekanalen ... voor erfgoed.

OD Mechelen stimuleert en coördineert de aanpak van gezamenlijke problematieken rond behoud en beheer, publiekswerking, publiekswerving en vrijwilligerswerking.

Toegepast

Met het proces rond het opmaken van dit ontsluitingsplan neemt de Erfgoedcel/ Erfgoedcentrum een coördinerende rol op. Zij tracht de verschillende spelers samen te brengen en de expertise te verbinden om zo tot een integrale en geïntegreerde aanpak te komen voor de acht historische kerken. Voor de expertise die ontbreekt binnen de Stad worden experts aangesproken om het dossier te versterken.

SD Mechelen experimenteert met vernieuwende methodieken om haar erfgoedwerking te optimaliseren.

Toegepast

Erfgoed heeft de potentie om brede groepen in de samenleving te bereiken. In het brede domein Cultuur is het een van de meest laagdrempelige subdomeinen. Een voorwaarde blijft hoedanook dat rekening wordt gehouden met de drempels en kansen voor participatie en dat specifieke doelgroepen op een adequate manier worden bereikt. Daarom zoeken we naar manieren of methodieken, ook buiten de erfgoedsector, om de participatie binnen het kerkenraject mogelijk te maken. Ten slotte blijft ook de verdieping van de meer 'traditionele' erfgoeddoelgroepen binnen het kerkenraject een streefdoel.

SD Mechelen vergroot het draagvlak voor erfgoed door enerzijds erfgoedgemeenschappen te activeren vanuit concrete themagebonden projecten en door anderzijds de vrijwilligerswerking van het erfgoedcentrum voort te zetten.

Toegepast

Erfgoed is maar erfgoed omdat mensen er een bepaalde waarde aan toekennen. Soms koestert een groep mensen gezamenlijk bepaalde elementen of vormen van erfgoed. Nog vaker leeft dit erfgoed in de hoofden van verschillende individuen. Door zelf op zoek te gaan naar deze 'slapende' erfgoedgemeenschappen en ze te betrekken bij onze erfgoedprojecten rond concrete actuele thema's willen we ze activeren en een forum aanbieden. Op lange termijn zorgen deze erfgoedgemeenschappen voor een maatschappelijke verankering en inbedding van het erfgoed. Daarnaast blijft de vrijwilligerswerking van het Erfgoedcentrum instaan voor het inzetten van individuele geëngageerde Mechelaars. Wij voorzien de ondersteuning en opleiding om de registratie in de kerken mogelijk te maken en gaan na of er een draagvlak is bij de vrijwilligers om een grotere rol op te nemen.

3

De Stedelijke Dienst Monumentenzorg Mechelen

De stad Mechelen onderscheidt zich door een zeer goed bewaarde historische stadsstructuur en een gediversifieerd, authentiek bouwkundig patrimonium. De oude footprint van straten en pleinen, het stadsweefsel met overwegend kleine percelen en de veelal kleinschalige architectuur vormen een divers, maar samenhangend geheel. De 374 beschermde monumenten en de 17 beschermde stads- en dorpsgezichten zijn de markantste getuigen van tien eeuwen stads-geschiedenis. Maar Mechelen is meer dan de optelsom van het beschermde erfgoed. De stad biedt immers een rijke, uiterst gevarieerde staalkaart van waardevol, niet-beschermde bouwkundig erfgoed, al dan niet geïnventariseerd en juridisch vastgesteld. De voor Mechelen specifieke, bepalende factoren daarin zijn de historische en culturele ontwikkelingen op het einde van de 15de en de 16de eeuw – met de vestiging in de stad van de Grote Raad, Margareta van York en Margareta van Oostenrijk – die nog zeer lang nadien hebben doorgespeeld. Als structurerende begeleidingsarchitectuur bepaalt het mee de schaal en maat en de identiteit van de stad.

Voor de stedelijke dienst Monumentenzorg is het een basisopdracht te waken over de sterke cultuurhistorische identiteit die op elk bebouwd perceel in de stad

aangetroffen kan worden. Niet alleen het uitzonderlijke, ook het typische verdient alle aandacht: van de talloze laatmiddeleeuwse basisconstructies, verscholen achter dikwijls heel gewone gevels, tot de laat-modernistische woningen.

De dienst is ervan overtuigd dat Mechelen beschikt over een enorm potentieel om duurzaam, kwaliteitsvol en hedendaags wonen en werken te realiseren dat afgestemd is op de historische uniciteit en authenticiteit van de stad. Dit heeft tot gevolg dat de concrete taken van de dienst zich niet beperken tot monumentenzorg in strikte zin, maar dat ze zich vertakken naar en wortelen in het ruimere stedenbouwkundige beleid.

Sinds 2008 wordt er gestreefd naar een efficiëntere en meer professionele aanpak van onderhoud- en restauratiewerken waarbij de Stad optreedt als bouwheer. Hiertoe is de initiërende en adviserende taak van de stedelijke dienst Monumentenzorg uitgebreid met het integrale beheer van de restauratieprojecten aan de beschermde kerken en ander waardevol patrimonium. Dit heeft geleid naar:

- een meer onderbouwde, wetenschappelijke aanpak, waarbij uitgebreide vooronderzoeken een belangrijke rol spelen in de bepaling van de uiteindelijke restauratieopties;
- vakkundig opgemaakte dossiers die in aanmerking komen voor de maximale overheidspremies;
- restauraties waarbij de kwaliteit van de uitvoering minutieus bewaakt wordt.

4. De Stedelijke Dienst Toerisme

Missie

De doelstelling van het Strategisch Plan Toerisme voor 2010-2015 is ervoor te zorgen dat het toerisme in Mechelen en Sint-Katelijne-Waver een belangrijker plaats inneemt in de lokale stadseconomie. Het streefdoel is een jaarlijkse stijging van 5% in de stedelijke omzet die rechtstreeks met het toerisme verbonden is. Een van de voornaamste focuspunten daarin is inzetten op het verblijfstoerisme, met andere woorden meer dagjesmensen ertoe aanzetten om ook eens hier te overnachten.

Het strategisch plan vertrekt vanuit de eigenheid van Mechelen en Sint-Katelijne-Waver: een compacte stad met veel open ruimte, zowel in het centrum als in de groene rand, centraal gelegen en vlot bereikbaar. Er heerst een menselijke sfeer, toegankelijk en verwelkomend. De stad cirkelt rond de Sint-Romboutstoren, de grote blikvanger en het kerkelijk erfgoed. Gastronomie, gezelligheid en actieve ontspanning gaan er hand in hand met stedelijke cultuur en geschiedenis. Dit specifieke karakter bouwen we uit tot de kracht van ons toeristisch aanbod.

Doelstellingen

- Het cultuur- en vrijetijdsaanbod wordt op treffende wijze georganiseerd en gepromoot, voor een breed spectrum aan doelgroepen;
- Toerisme heeft een eigen plek in de stadseconomie;
- Bezoekers kunnen intekenen op een attractief aanbod van producten, projecten en evenementen;
- Mechelen bouwt een toeristisch kenniscentrum uit;
- Mechelen verzorgt zijn onthaalstructuur voor bezoekers en partners.

De kerken hebben elk een gemeenschap van gelovigen die er gebruik van maakt voor de eredienst, de sacramenten of de parochiale werking. Daarnaast maken tal van groepen al of niet als gelovigen gebruik van deze plekken. Dit is duidelijk gebleken uit de bevraging van de kerkbeheerders. Het gaat bijvoorbeeld over andere christelijke gemeenschappen zoals Assyriërs, de parochieploeg en de vrijwilligers die het onderhoud verzorgen, de koren die er repeteren en concerteren, schoolgemeenschappen, organisten en studenten van het conservatorium, parochianen, dag- en verblijfstoeristen, erfgoedliefhebbers, publiek voor concerten of tentoonstellingen in de kerken ... Andere belanghebbenden zijn de omwonenden, de buurtbewoners en de bewoners van de stad, erfgoedspecialisten, restaurateurs en aannemers die opdrachten vervullen voor de kerken, andere bedrijven die goederen leveren aan de kerken (kaarsen, postkaarten ...). Voor al deze diverse groepen van belanghebbenden hebben de kerken een bepaalde waarde of betekenis. We willen deze meervoudige waarden en betekenissen gebruiken voor een optimale ontsluiting van de kerken. Daarom moeten we ze in kaart brengen.

Om de diverse erfgoedwaarden voor al deze belanghebbenden in kaart te brengen, willen we gebruik maken van een typologie die onder meer aangereikt werd door de Getty Conservation Institute in Los Angeles (USA).²⁰ Daarbij wordt een onderscheid gemaakt tussen sociaal-culturele waarden en economische waarden.

De eerste groep van sociaal-culturele waarden omvat:

- de historische waarde:
 - materiële waarde (zoals de ouderdom van de kerken)
 - associaties met personen en gebeurtenissen
 - de zeldzaamheid en uniciteit van de plek
 - de technologische kwaliteiten van bijvoorbeeld architectuur of kunstwerken
 - de archivalische en documentaire waarde
 - de educatieve en academische waarde (potentieel voor kennisopbouw en -ontwikkeling)
 - de artistieke waarden (zoals de vaak unieke kunstwerken of architecturale realisaties)

²⁰ Assessing the Values of Cultural heritage. Research report, ed. DE LA TORRE, M., uitgeven door Getty Conservation Institute, Los Angeles (USA), 2002.

- cultureel-symbolische waarde (politieke en arbeidsgerelateerde waarde)
- sociale waarde
 - sociaal kapitaal
 - sociale netwerken en relaties
 - waarde van de publieke en gedeelde plek (ruimtelijke context, relatie van kerk tot stad)
 - identiteit van een gemeenschap
- spiritueel-religieuze waarde
 - de religie op zichzelf en de ermee verbonden waarde
 - de niet-religieuze maar toch spirituele ervaring, de verwondering, het ontzag voor de plek, de stilte
- esthetische waarde
 - visuele kwaliteiten, de schoonheid, het sublieme
 - het ontwerp en de evolutie van het gebouw en zijn interieur
 - zintuiglijke ervaring (geur, gevoel, uitzicht, welbehagen)

De tweede groep van economische waarden kan worden onderverdeeld in:

- gebruikswaarden
 - prijsgebonden: toegangsprijs, grondprijs, loonkosten, restauratiekosten ...
- non-profitwaarden
 - moeilijk uit te drukken in prijs
 - sociaal-economische waarden
 - uitgaande van de waarde als publiek goed
 - niet exclusief en niet concurrerend

Deze laatste categorie – de non-profitwaarden – probeert waarden te definiëren zoals de bestaanswaarde, de optiewaarde of mogelijke waarde in de toekomst (bij bijvoorbeeld medegebruik, nevengebruik of herbestemming) en de zogenaamde legaatwaarde of de waarde om het door te geven aan de volgende generaties. Economische waarden overlappen soms met de sociaal-culturele, maar om ze te meten worden andere technieken, methodes en uitgangspunten gebruikt.

In de eerste plaats hebben de acht historische kerken een *individuele* waarde. Daarnaast hebben ze *collectief* intrinsieke waarden die bepaald worden door de authenticiteit van de gebouwen op een bepaald moment in tijd en context. Daarbovenop is er een complexe *samenhang* van deze diverse waarden, die mee bepaald worden door de grote, diverse groep van belanghebbenden. Het is wenselijk deze zo breed mogelijk in kaart te brengen en op basis hiervan de juiste en meest duurzame keuzes te maken voor het beheer en de ontsluiting van de kerken. Deze methode vraagt om een gefaseerde aanpak.

Een eerste aanzet tot het in kaart brengen van de waarden van het erfgoed is in deze nota opgenomen in een matrix (zie verder) gebaseerd op de al bekende gegevens uit hoofdstuk 1 (voorwerp van ontsluiting) en de visie van de beheerders (hoofdstuk 3, punt 2).

Waardebepaling	Sint-Pieter-en-Paul	Hanswijk	Begijnhof	Sint-Jans	Kathelijne kerk	Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle	Leliëndaal	Kathedraal
1. Sociaal-culturele waarden								
historische waarden								
o materiële waarde	Klassieke barokkerk uit 1693	Bedevaartskerk uit 1678	Barokkerk uit 1638	Gotische kerk	Gotische kerk, de oudste van Mechelen	Gotische kerk met lange bouwgeschiedenis (eind 14de tot 17de eeuw)	Barokkerk	Gotische kerk
o associaties met personen en gebeurtenissen (focus op immaterieel erfgoed)	Ontwerp van pater Antoon Losson en pater Willem Hesius, Franciscus Xaverius (1506-1552)	Mariale devotie vanaf 988, Lucas Faydherbe (1617-1697)	Begijnen, Heilige Alexius en Heilige Catharina, jezuïet Pieter Huyssens ((1577-1637) architect Jacques Francart (1583-1651), Lucas Faydherbe (1617-1697)	Grote Raad Mechelse barokkunstenaars Klooster van de oratorianen	Volkskerke Populaire heiligen Pieter Valckx		Norbertinessen, Jesuïeten, Sint-Jan Berchmans	Sint-Rombout Gulden Vlies Familie Keldermans Aartsbisschoppen (Mercier)
o de zeldzaamheid en de uniciteit van de plek	Gebouwd als devotie- en pelgrimskerk Erg gaaf 17de-eeuws interieur Authenticiteit	Unieke combinatie van centraalbouw en basilicale bouw	Ooit een van de grootste begijnhoven van de Zuidelijke Nederlanden	Rijk interieur Monumentale middeleeuwse muurschilderingen	Orgel	Eenvoud Moderne glasramen	Lourdesgrot	Crypte met graven van aartsbisschoppen Baken in de stad en in het landschap Zetel van het aartsbisdom
o de technologische kwaliteiten van de architectuur of bepaalde kunstwerken	Beeldhouwwerk Totaal ontwerp	Labyrint in vloerpatroon Stucreliefs van Faydherbe Preekstoel	Schilderijen van Theodoor Boeyermans (1620-1678), Jan Cossiers (1600-1671)	Houtsnijwerk van preekstoel, kerkmeesterbanken en orgelbuffet	Houtsnijwerk preekstoel, koorgestoelte	Ruimtelijkheid en licht Kunstschatten	Sober barok interieur (zwart/wit)	Toren Koor: prototype van Brabantse gotiek
o de archivalische en documentaire waarde	Iconografisch en architecturaal programma als pelgrimskerk van jezuïeten	Mariale devotie, origineel bouwconcept als bedevaartskerk	Vrouwelijke en mannelijke heiligen, leven van begijnen	Rol van de kerk tijdens de Grote Raad	Gebruik na stadsbrand in 1342	Ambachten	Jezuïeten Norbertinessen	Aartsbisdom in Mechelen Metropolitane kerk
o de educatieve en academische waarde (potentieel voor kennisopbouw en ontwikkeling)	Jezuïeten, beeldhouwers en schilders, pergrims in Mechelen	Onderzoek naar Mariadevotie, immaterieel erfgoed, processies Faydherbe	Jan Cossiers, begijnhof intra muros - extra muros	Oratorianen, de 'Mechelse school'	Impact van een restauratie naar vermeende gotische toestand	Kerk van de ambachten	Faydherbe	Beeldenrijkdom schilderijenschat, bestellingen van ambachten en gilden
o de artistieke waarden (zoals de vaak unieke kunstwerken of architecturale realisaties)	Beeldhouwwerken van Hendrik-Frans Verbruggen (1654-1724)	Werk van Faydherbe	Unesco-Werelderfgoed	Rubens (topstuk)		Rubens (topstuk)		Toren Unesco-Werelderfgoed

Waardebepaling	Sint-Pieter-en-Paul	Hanswijk	Begijnhof	Sint-Jans	Kathelijnekerk	Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijle	Leliëndaal	Kathedraal
o niet exclusief en niet concurrerend								
bestaanswaarde								
legaatwaarde								
optiewaarde	Concertzaal owv locatie?	Kerk & jeugdwerking?	Unesco-Werelderfgoed Begijnhoven	Museale invulling? Owv locatie bij Busleyden	Assyrische gemeenschappen?	Parochiekerk	Stilteplek?	Kathedraalmuseum?

Door de huidige bijeengebrachte kennis in de waardematrix te verwerken, worden de waarden maar ook de noden van de historische kerken duidelijk. De historische waarde staat buiten kijf. Zowel de materiële waarde (ensemble van de historische kerken uit verschillende periodes) als de uniciteit en de artistieke waarde is evident. Dit aspect is het uitgangspunt voor dit ontsluitingsplan en rechtvaardigt zowel de restauratie van de kerken als de verdere ontsluiting. De educatieve en academische waarde, de artistieke waarde, de archivalische en documentaire waarde en de technologische kwaliteit van de kunstwerken tonen weerom de rijkdom van de kerken; maar ook de mogelijkheid om in te zetten op onderzoek. Dankzij verder onderzoek kunnen we de uniciteit en de specificiteit van de kerken beter duiden. Bovendien kunnen we ze inschrijven in het historische stadsverhaal en de ruimere context van het religieuze erfgoed. Bouwen aan de kennis over onroerend, roerend en immaterieel erfgoed van de acht historische kerken biedt ook de beste garantie voor een kwaliteitsvolle en respectvolle omgang met dit erfgoed. Dat zijn precies ook de doelstellingen voor een duurzame toeristische ontwikkeling van dit erfgoed..

De waarde van de historische kerken gaat echter verder dan het zuivere patrimonium. De invulling van de sociaal-spiritueel-religieuze waarde in de matrix vertoont nog hiaten, net als voor de gebruikswaarde en de non-profitwaarde. Als de sociale waarde verder in kaart gebracht is, zal deze matrix aangevuld kunnen worden. De combinatie van bevraging, verder onderzoek, restauratie en ontsluiting maken het mogelijk om een grondig antwoord te formuleren op de gebruikswaarde en de non-profitwaarde. Een waaier van parameters die om een invulling vraagt, zeker met de huidige maatschappelijke tendensen van ontkerkelijking en het zoeken naar economische return.

Hoofdstuk 5

het ontsluitingsplan voor de acht historische kerken

I.

De vijf doelstellingen

In de *Meerjarige subsidiëringsovereenkomst voor de verdere restauratie van het ensemble van de historische kerken in de binnenstad van Mechelen* van 20 december 2011 werd het uitwerken van een beleids- en ontsluitingsplan als één van de voorwaarden opgenomen. Bij de ondertekening van de overeenkomst benadrukte Vlaams minister van Onroerend Erfgoed Geert Bourgeois: *'De stad engageert zich om nu verder te werken aan de verdere ontsluiting van dit erfgoed, specifiek gericht op de dagtoerist en de verblijfstoeerist.'*

De Stad Mechelen neemt deze opdracht op in een brede ontsluitingsvisie met volgende algemene doelstellingen:

1. het waardevolle historische erfgoed van het ensemble van de historische kerken behouden (restaureren en onderhouden), beheren en ontsluiten;
2. de betrokkenheid van alle belanghebbenden vergroten om het draagvlak versterken;
3. de kerkgebouwen en hun kunstpatrimonium beter toegankelijk en beleefbaar maken voor een breed publiek;
4. de kennis van dit unieke religieuze erfgoed en zijn context verruimen en delen;
5. een kwaliteits- en respectvolle beleving van het erfgoed vergroten.

Het realiseren van de doelstellingen draagt bij tot:

- de binding van inwoners en gebruikers (van de stad) met hun eigen erfgoed zodat een erfgoedgemeenschap ontstaat die mee zorg wil dragen voor dit erfgoed;
- het versterken van het cultuurtoeristische profiel van de Stad Mechelen als een van de Vlaamse kunststeden;
- het respect voor religie en cultureel erfgoed.

1

Het waardevolle historische erfgoed van het ensemble historische kerken behouden (restaureren en onderhouden), beheren en ontsluiten

1.1

Plan van aanpak om de acht historische kerken te behouden en 'in ere te herstellen'

Dankzij de meerjarige subsidiëringsovereenkomst is het mogelijk om de hoogdringende buitenrestauratie van de Begijnhofkerk, alsook de restauraties van de binnenschillen van de zes kerken waarvoor de stad opdrachtgever is, in het volgende decennium af te ronden.

De voorgestelde fasering vertrekt vanuit de stand van zaken van de onderzoeken en restauratiedossiers: de Sint-Petrus-en-Pauluskerk en de Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkkerk zijn hierin het verst gevorderd. Ze houdt echter rekening met de precaire bouwfysische toestand door het exterieur van de Sint-Alexius-en-Catharinakerk en het interieur van de Sint-Jan-Baptist-en-Evangelistkerk zo snel mogelijk in te plannen.

Als er duidelijke opties zijn voor (frequent) multifunctioneel gebruik of gedeeld gebruik van de kerk of van bepaalde delen van het gebouw (zoals een crypte voor tijdelijke tentoonstellingen), dan biedt dit een kans om de noodzakelijke en adequate faciliteiten mee te integreren vanaf de ontwerpfase van de restauratie. Dit maakt een maximale beleving en het optimale gebruik van de diverse functies van de historische kerken mogelijk. Het kan concreet gaan om relatief eenvoudige ingrepen zoals de onthaalfunctie (balie), bezoekersfaciliteiten zoals sanitair, verlichting of tentoonstellingsmogelijkheden van kunstvoorwerpen. Er moet tevens gedacht worden aan de toegankelijkheid van de kerken voor stadsgidsen op momenten dat de kerken gesloten zijn, en aan alle noodzakelijke faciliteiten die daaraan verbonden zijn (alarm, sleutelbeheer, bedieningspaneel van de verlichting ...).

1.2

Het restauratieplan

Volgens de afgesloten meerjarige subsidiëringsovereenkomst zijn de grote restauratiewerken als volgt gepland:

2011 – Interieurrestauratie van de Sint-Petrus-en-Pauluskerk

Planning

- Ontwerper: aangesteld
- Vooronderzoeken: afgerond
- De ingediende dossiers voor de 1ste en de 2de fase van de interieurrestauratie worden samengevoegd
- Aanbesteding: 2012
- Uitvoering 2013

Kostenraming²¹

- Restauratie van de binnenschil en de (niet-figuratieve) glasramen: € 2.346.419,90

Verdere onderzoeken

Er werd in 2012 een opdracht uitgeschreven voor een onderzoek naar de akoestisch kwaliteiten van het kerkinterieur. Deze studie zal richtinggevend zijn voor mogelijke vormen van nevenbestemming of eventuele herbestemming.

2012 – Interieurrestauratie van de Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkkerk

Planning

- Ontwerper: aangesteld
- Vooronderzoeken: afgerond
- De dossiers voor de restauratie van de glasramen van de koepel, voor de technieken en voor de globale interieurrestauratie werden samengevoegd
- Aanbesteding: begin 2013

Kostenraming

- Restauratie van de binnenschil en glas-in-loodramen; vernieuwen en aanpassen van de technieken: € 3.187.573,18

2013 – Exterieurrestauratie van de Sint-Alexius-en-Catharinakerk (Begijnhofkerk)

Planning

- Nieuwe ontwerper werd aangesteld in april 2012
- Dossieropmaak: 2012
- Totaaldossier: in te dienen begin 2013
- Aanbesteding: eind 2013-begin 2014

Kostenraming

- Voltooiing van de buitenrestauratie, inclusief de glasramen: € 5.500.950,40 €

2014 – Interieurrestauratie van de Sint-Jan-Baptist-en-Evangelistkerk

Planning

- Ontwerper: aangesteld
- Vooronderzoeken:
 - historisch-archivalisch onderzoek is afgerond
 - materiaaltechnisch onderzoek gaat begin 2013 van start
 - Dossieropmaak globale interieurrestauratie (muren, gewelven, technieken en dakgebinte): 2012-2013
- Totaaldossier: in te dienen eind 2013
- Aanbesteding: 2014

Kostenraming

- Restauratie van de binnenschil en het dakgebinte: € 2.695.438,35

²¹ Alle bedragen zijn inclusief btw.

2015 – Interieurrestauratie van de Sint-Catharinakerk

Planning

- Ontwerper: aangesteld in 2012
- Vooronderzoeken:
 - historisch-archivalisch onderzoek: 2012-2013
 - materiaaltechnisch onderzoek: start in de eerste helft van 2013
- Dossieropmaak interieurrestauratie: 2013-2014
- Totaaldossier: in te dienen eind 2014
- Aanbesteding: 2015

Kostenraming

- Restauratie van de binnenschil: € 2.404.590,65

2016 – Interieurrestauratie van de Sint-Alexius-en-Catharinakerk (Begijnhofkerk)

Planning

- Bouwhistorisch vooronderzoek: 2013
- Aanstelling ontwerper: 2013
- Materiaaltechnische vooronderzoeken: 2013
- Dossieropmaak interieurrestauratie: 2014-2015
- Totaaldossier: in te dienen eind 2015
- Aanbesteding: 2016

Kostenraming

- Restauratie van de binnenschil: € 2.419.715,65

Financiering

De Stad Mechelen neemt als opdrachtgever het volledige aandeel van de kerkfabriek op zich.

Verdeelsleutel van de restauratiekosten:

- 60% Vlaamse overheid
- 20% Provincie Antwerpen
- 20% Stad Mechelen

Eventuele niet-restauratieve werken, erelonen en contractuele prijsaanpassingen zijn ten laste van de Stad. Daarenboven neemt de Stad alle noodzakelijke onderzoeken (historisch, materiaaltechnisch ...) en instandhoudings- en onderhoudswerken voor haar rekening in afwachting van de eigenlijke restauratiewerken. Zo nodig worden de dossiers voor deze laatste werken in eigen beheer opgemaakt door de architecten van de dienst Monumentenzorg. In de stedelijke begroting en meerjarenplanning worden consequent de nodige budgetten voorzien.

Hoogdringende instandhoudingswerken (houtworm- en zwambestrijding ...) worden mee opgenomen in het grote restauratiedossier voor de binnenschil.

1.3

Restauratie van het roerend patrimonium

Tijdens maar voornamelijk na de grote restauratiewerken zullen fasegewijs, in overleg met de betreffende kerkfabriek, de procedures opgestart worden voor de restauratie van het roerend patrimonium (altaren, schilderijen, biechtstoelen, preekstoel, orgel ...) met kleinere gespecialiseerde dossiers.

Deze aanpak heeft een aantal belangrijke voordelen:

- met *kleinere gespecialiseerde dossiers* kunnen rechtstreeks gespecialiseerde aannemers en restaurateurs aangesproken worden;
- de kerken kunnen *tijdens de uitvoering open blijven* en het publiek kan betrokken worden bij de restauratiewerken.

Enkele dossiers zijn al in voorbereiding.

Sint-Petrus-en-Pauluskerk

In 2013 is er een aanbesteding gepland om een ontwerper aan te stellen voor de restauratie van de monumentale schilderijenreeks *Het leven en de wonderen van Franciscus Xaverius*.

Sint-Catharinakerk

In het ontwerpteam voor de restauratie van het interieur van de kerk zijn een orgelspecialist en een schilderijdeskundige opgenomen voor de gespecialiseerde restauratiedossiers.

Sint-Jan-Baptist-en-Evangelistkerk

Er werd een budget aangevraagd voor een gespecialiseerde ontwerper voor de restauratie van het orgel.

1.4

De onderhoudsplanning

Naast en na de grote restauratiecampagnes blijft regelmatig onderhoud van de kerkgebouwen van groot belang om het architecturale en kunsthistorische erfgoed veilig te stellen en latere ingrijpende restauraties te voorkomen. Zo zal het gebruik van de kerken ook de beste garantie zijn voor hun onderhoud.

De intentie om de kerkgebouwen ‘als goede huisvader’ te onderhouden is zeker aanwezig. De kerkfabrieken zijn aangesloten bij Monumentenwacht en laten op regelmatige basis inspecties uitvoeren.

De Stad heeft de bedoeling om, in overleg met de kerkfabrieken of het centrale kerkbestuur dat de verschillende kerkfabrieken groepeerd, tot een gestructureerde aanpak te komen voor het onderhoud en de kerkfabrieken mee verantwoordelijkheid te geven. Dit kan door concrete afspraken te maken:

- de periodiciteit van de inspecties Monumentenwacht exterieur en interieur en de manier waarop gevolg gegeven wordt aan de rapporten die daar de neerslag van zijn;
- het afsluiten van onderhoudscontracten om goten, bedaking en glasramen jaarlijks na te kijken en waar nodig te herstellen;
- een duidelijke afbakening van de taken en plichten van de kerkfabriek en de Stad: hoever reikt de onderhoudsplicht van de kerkfabriek (klein onderhoud) en vanaf welk moment kan er een beroep gedaan worden op de stadsdiensten?

De dienst Monumentenzorg van de Stad heeft al een infosessie voor de kerkfabrieken georganiseerd waarin de noodzaak van regelmatig onderhoud benadrukt werd en waarin toelichting gegeven werd over het opmaken van onderhoudsdossiers, conform de wetgeving op de overheidsopdrachten en monumentenzorg. De dienst Monumentenzorg zal hiervoor initiatieven blijven nemen.

1.5

Vrijwilligerswerking - inventarisatieproject

De Erfgoedcel ontwikkelde in samenwerking met de provincie Antwerpen en de Stedelijke Musea Mechelen/Torens aan de Dijle een project waarbij het roerend kerkelijk erfgoed wordt geïnventariseerd door een groep speciaal opgeleide vrijwilligers. De inventarisatiegegevens worden opgenomen in een op maat ontwikkelde databank van het CRKC. Dit garandeert een eenvormige en volledige opmaak van het verplichte beheersinstrument.

De inventarisatie voor de eerste kerk, de Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkkerk, werd afgerond in september 2012. Die voor de Sint-Petrus-en-Pauluskerk is gestart in het najaar van 2012 en zal afgerond zijn vóór de aanvang van de restauratiewerken. De andere kerken volgen in functie van de timing van de restauratiewerken. Momenteel is eerst de Sint-Janskerk voorzien, vervolgens de Sint-Katelijnekerk en nadien de Begijnhofkerk. De Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk en de Kathedraal komen als laatste aan de beurt.

Het project is tot nu toe bijzonder succesvol gebleken: zestien personen konden gemotiveerd worden om zich hier op vrijwillige basis voor in te zetten. Zowel de vrijwilligers als de kerkraad evalueerden deze werking erg positief.

De vrijwilligers bouwen naast kennis van het specifieke erfgoed vooral ook een band op met de kerk en de verantwoordelijken. Het zou een mooie kans zijn als dit project naar inhoud verbreed en in tijd uitgebreid kon worden door er vervolgtprojecten aan te koppelen.

1.6

Preventieve conservering

Voor de preventieve conservering van het roerend patrimonium bestaan er mogelijkheden om bijkomende initiatieven te nemen met de vrijwilligers van de kerken die het reguliere onderhoud uitvoeren, alsook met de vrijwilligersgroep van de Erfgoedcel. Er wordt gedacht aan praktische workshops ter plekke over bijvoorbeeld het reinigen en opbergen van historisch textiel of metalen kunstvoorwerpen onder begeleiding van Monumentenwacht interieur.

De vele waardevolle kunstvoorwerpen (textiel, metaal, hout, gips ...) in de kerken moeten in optimale omstandigheden bewaard en geconserveerd worden. Dat is nog niet altijd het geval. Dit heeft niet te maken met een gebrek aan goede wil maar eerder met een gebrek aan kennis – dit werd ook aangegeven door de kerkraden zelf – en vooral aan tijd en mensen om de voorwerpen beter te op te bergen en te conserveren.

In Vlaanderen zijn er voldoende partners in professionele erfgoedorganisaties die deze kennis graag ter beschikking stellen. Het is dan ook zinvol om hierrond een project te starten met Monumentenwacht interieur (provincie Antwerpen) en met de behouds- en beheersmedewerker van Faro. Daarbij kunnen de beheerders en de vrijwilligers op basis van praktische workshops in situ richtlijnen krijgen over de manipulatie van voorwerpen, het bewaren van de diverse kunstvoorwerpen en mogelijke kleine ingrepen die zij zelf kunnen doen. Het kan bijvoorbeeld gaan over het reinigen van kasten, het gebruik van de juiste onderhoudsproducten, het opbergen van kerkelijk textiel, het reinigen en bewaren van metalen voorwerpen, het boenen van houten kerkmeubilair ... Een opleidingscyclus zal worden georganiseerd in het Erfgoedcentrum Lamot met praktijkoefeningen in de kerken. Een betere kennis en bewaring van het patrimonium kunnen substantieel bijdragen tot een optimale ontsluiting.

1.7

Herbestemmingsmethodieken

Vanaf juni 2013, als de kerkelijke overheid haar definitieve standpunt bekendmaakt over de bestemming van de parochiekerken in Mechelen, zal het duidelijk worden welke kerken eventueel een nieuwe bestemming moeten krijgen. Intussen kan de Stad idealiter een projectgroep opstarten om in samenspraak met de

kerk de te volgen procedures uit te werken, duurzame keuzes te maken, en uit te zoeken welke expertise erbij moet worden betrokken. We denken bijvoorbeeld aan diverse partners zoals Onroerend erfgoed, het CRKC en academici.

Ook kan buitenlandse expertise worden aangetrokken, zoals *The Churches Conservation Trust* uit het Verenigd Koninkrijk.²² Deze organisatie is verantwoordelijk voor de conservering en het herstel van de 341 kerken in haar beheer. Ze zoekt daarbij naar een nieuwe bestemming van de kerk vertrekkend vanuit de noden van de lokale gemeenschap. Zo werkt ze meteen ook gemeenschapsvormend en streeft ze naar zelfbedruipende projecten. Stichting Kempens Landschap werkt met deze partner samen voor het Europese project Heritage Recycled (HERE). Samen met de Engelse partners *The Churches Conservation Trust* en *Suffolk Mind* gaat Kempens landschap op zoek naar een betere methode om leegstaand erfgoed een herbestemming te geven. Met voorbeeldprojecten, zoals het Ursulineninstituut in Onze-Lieve-Vrouw-Waver of de Engelse kerk van Saint-Mary at the Quay in Ipswich, zal gewerkt worden aan een toekomst voor het religieuze erfgoed in Europa. Het project kadert binnen het Interreg IVA 2 - zeeënprogramma van de Europese Unie. De afdeling Erfgoedontwikkeling nam al contact op met beide partners om betrokken te worden bij de methodiekwikkeling voor herbestemming. Het is een optie om de bestaande ideeën over mogelijke herbestemming van bepaalde kerken aan de hand van deze methodiek verder vorm te geven binnen de projectgroep.

1.8

Ontsluiting tijdens de werken

Er bestaan verschillende mogelijkheden om de aandacht te vestigen op de lopende bouwwerken:

- in de mate van het mogelijke blijven de kerken (gedeeltelijk) open tijdens de werken en wordt getracht de aan de gang zijnde werken te duiden met informatieborden. Het open houden van de kerken biedt niet alleen voordelen voor het publiek, maar zet ook de uitvoerders ertoe aan om het kerkinterieur ordelijk en net te houden;

22 <http://www.visitchurches.org.uk/Assets/Governancedocuments/StrategicPlan0915.pdf?1302705231>

- net als bij open monumentendagen, stadsfestivals ... verzorgt de dienst Monumentenzorg, in overleg met de ontwerpers en de aannemer, regelmatig rondleidingen door de werken. Op deze manier krijgt de geïnteresseerde bezoeker de unieke mogelijkheid om de opbouw, de afwerking, de graad van verfijning en detaillering van de kerkinterieurs van zeer nabij te bewonderen, leert hij de problematiek van kerkinterieurs kennen en komt hij in contact met de verschillende restauratietechnieken en -ambachten. Ervaring leert dat deze initiatieven telkens op grote publieke belangstelling kunnen rekenen en bijdragen tot een groter draagvlak voor dergelijke dure restauratiecampagnes. Als deze data lang genoeg op voorhand bekend zijn (of een bepaalde regelmaat vertonen) en de rondleiding ook in andere talen kan, kan de dienst Toerisme dergelijke 'Achter de schermen van...' opnemen als een permanent product.
- de Stedelijke Musea Mechelen voorzien permanente vorming voor de Mechelse stadsgidsen zodat ze met kennis van de meest actuele informatie de groepsrondleidingen kunnen geven (via lezingen, gedrukte media, website van de Stedelijke Musea Mechelen ...);
- digitale (infoschermen, website ...) en sociale media zullen gebruikt worden om de restauratiewerken voor een nog breder publiek te ontsluiten (de Facebookpagina's van de Stedelijke Musea Mechelen: Rik Wouters of Van Busleyden);
- publieksmomenten kunnen worden georganiseerd voor de geïnteresseerde Mechelaar en andere belangstellenden, onder meer in samenwerking met de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde Kunsten en Letteren van Mechelen (19/02 – lezing door Marc Debatty, dienst Monumentenzorg Mechelen – Sint-Petrus-en-Pauluskerk: twee decennia voorbereiding op restauratie).

Met uitzondering van de Open Monumentendag en de werfbezoeken, zal de afdeling Erfgoedontwikkeling het initiatief en de organisatie van voornoemde projecten op zich nemen, echter wel met inhoudelijke inbreng van de dienst Monumentenzorg.

Deze activiteiten zijn ideale communicatiemomenten die mee voor een draagvlak kunnen zorgen en mensen kunnen betrekken bij het erfgoed. Ook bieden ze mogelijkheden voor fondsenwerving en alternatieve financiering voor conserverings- of restauratiewerken van het roerend patrimonium.

2. De betrokkenheid van alle belanghebbenden vergroten om het draagvlak te versterken

2.1 De visie van de kerkelijke overheid

Op dit ogenblik is er nog geen definitieve visie van het Bisdom Mechelen beschikbaar over de toekomst van de acht historische kerken.²³ Blijven de kerken hun liturgische functie behouden of niet? Welke kerken blijven als parochiekerk dienstdoen? Wat zijn de gevolgen voor de andere kerken en hun beheerders? Wat is de impact op het beheer en op de ontsluiting?

Er werd binnen de Kerk een intern traject opgestart om een visie te ontwikkelen tegen eind juni 2013. Het is erg wenselijk om in het voorjaar 2013 samen met de kerkelijke overheid te overleggen over de mogelijkheden en wensen (cf. 1.7). Na de standpuntbepaling van de Kerk en de uiteindelijke, mee door de Stad gedragen toekomstvisie, zal het beheers- en het ontsluitingsplan van de kerken hierop moeten worden afgestemd.

2.2 De wijken bevragen om betekenissen in kaart te brengen

Om het lokale draagvlak te vergroten is er een beter begrip nodig van de betekenissen die de kerken nu hebben voor de diverse groepen belanghebbenden. De bedoeling is enerzijds betekenissen in kaart te brengen en anderzijds mogelijke vormen van participatie te bevorderen. Het is wenselijk om in samenwerking met de stedelijke dienst Wijk- en Dorpszaken een bevraging op te starten gericht naar de bewoners van en verschillende bevolkingsgroepen in de wijken rond de acht historische kerken.

Een eerste stap bestaat erin om de juiste methodiek te bepalen voor de bevraging. In samenwerking met Faro werd het bestaande instrumentarium onderzocht en werd in februari 2013 een opleiding georganiseerd voor de medewerkers van Erfgoed en Wijk- en Dorpszaken.

Deze technieken worden in de praktijk toegepast en de resultaten van de bevraging zullen de beleidskeuzes voor de ontsluiting van de kerken mee vorm geven en een breed draagvlak ervoor tot stand te brengen.

Het belang van stilteplekken kan hierin eveneens een plaats krijgen. Zo wees een studie aan de Artesis Hogeschool (Master Monumenten- en Landschapszorg) uit dat er in deze hectische maatschappij nood is aan stilteplekken.²⁴ De studie onderzocht ook aan welke voorwaarden zulke plekken het best voldoen, zoals de aanwezigheid van voldoende details om te fascineren; het niet alles ineens prijsgeven of de grootsheid en ruimtelijkheid van de plek. Daarnaast geeft de studie aan wat dergelijke stilteplekken kunnen bereiken, zoals rust geven, een gevoel van welzijn of er even tussenuit zijn. Kerken zijn hiervoor dan ook ideale plekken.

2.3 Andere belanghebbenden bevragen

Ook een bevraging van andere groepen over de betekenissen van de historische kerken kan in belangrijke mate helpen om een breder draagvlak te creëren. We denken onder andere aan de Cultuurraad, de Vrienden van de Stedelijke Musea Mechelen, de Oudheidkundige Kring, de Academie en het Conservatorium, de Beiaardschool, de vzw Contour, de gidsen, de B&B's en nog andere spelers in de stad.

Voortbouwend op de suggesties van de kerkbeheerders horen hier zeker ook diverse gemeenschappen bij: iedereen die zich engageert voor de kerkraad, het centraal kerkbestuur, de parochiale verenigingen zoals Femma, de koren, organisten, beiaardiers, de verenigingen voor parochiale werking, de vele vrijwilligers ...

²³ De vijf Vlaamse bisdommen ontwikkelen een eigen visie op de toekomst van de parochiekerken. De visie en het stappenplan van het Aartsbisdom Mechelen-Brussel - Vicariaat Vlaams-Brabant en Mechelen kan geraadpleegd worden op: http://www.crcb.be/sites/default/files/over_parochies_en_parochiekerken_info-avonden.pdf.

²⁴ In een gesprek met dr. Jacqueline Van Leeuwen, stafmedewerker organisatieontwikkeling bij Faro, verwees zij naar deze studie.

2.4

Communicatie en ambassadeurschap

Er wordt een werkgroep Communicatie (Torens aan de Dijle, Stedelijke Musea Mechelen, Erfgoedcel, Monumentenzorg, Toerisme ...) opgericht die zich prioritair zal inzetten om het 'ambassadeurschap' voor de Mechelse historische kerken te promoten. De eerste concrete acties zijn gericht op de start van de restauratie van de Sint-Petrus-en-Pauluskerk. De promotiecampagne zal de acht kerken in hun globaliteit opnemen maar de acties zullen specifiek geënt worden op de meerjarenplanning voor de restauratie.

De werkgroep zal in 2013 gerichte acties ontwikkelen volgens een instrumentarium (presentaties, lezingen (Soirée Lamot), elektronische nieuwsbrieven, sociale media, digitale ontsluiting, bezoeken achter de schermen ...) dat het meest geschikt is voor de gekozen acties, rekening houdend van de beschikbare middelen en mensen.

Het project met de ambassadeurs zal eveneens gekoppeld worden aan een traject om alternatieve financiering te zoeken. Mechelen heeft al positieve ervaringen met het motiveren van mensen om bij te dragen aan projecten, zoals het peter- en meterschap bij de opgraving van het Sint-Romboutskerkhof. Parallel hiermee voert een studente Cultuurmanagement van de Universiteit Antwerpen onderzoek naar dit ambassadeurschap en naar vormen van alternatieve financiering, zoals fiscaal aftrekbare giften. Ook de resultaten van dit onderzoek zullen dienen om het ambassadeurschap en de fondsenwerving verder uit te werken. De vergaarde fondsen zullen aangewend worden voor preventieve conservering en kleinschalige restauraties van het roerend kunstpatrimonium. De concrete acties van de fondsenwerving zullen qua timing afgestemd worden op de restauratieplanning, bijvoorbeeld de ondersteuning van de kunstvoorwerpen in de Sint-Petrus-en-Pauluskerk.

3.

De kerken en hun kunstpatrimonium beter toegankelijk en beleefbaar maken voor een breed publiek

3.1

Integratie in het Museumtraject

De Stad Mechelen ontwikkelt een visie voor de stedelijke museale werking, het Museumtraject genoemd. Mechelen hertekent de komende jaren grondig zijn Museum. De verbouwing van het Hof van Busleyden als (onderdeel van het) Mechels stadsmuseum, de ontsluiting van de historische kerken, de plannen voor het archeologische project 'Mechelen ondergronds' en de integratie van Kazerne Dossin in de stad zijn al enkele belangrijke ankerpunten in de nieuwe ontwikkelingen. In dit traject gaan we op zoek naar hoe al deze erfgoedspelers en hun Mechelse erfgoed zich verhouden tot de Mechelse historische context. De kerken spelen een belangrijke rol in de duiding van diverse aspecten van de stadsgeschiedenis, bijvoorbeeld de rol van de jezuïeten, de dalscholieren, de oratorianen, de ambachten ... Het religieuze verleden was altijd al erg belangrijk voor Mechelen, dat als zetel van het aartsbisdom een bijzondere aantrekkingskracht had voor architecten (Keldermans, Faydherbe), schilders (Rubens), beeldhouwers (Verhaegen, Verbruggen), orgelbouwers (Kerrickx) ... Al deze grote maar ook minder grote namen kregen in deze stad kansen om hun talenten te ontplooiën. Zij creëerden kerken, kloosters en kunstwerken, die vandaag door hun authenticiteit een grote aantrekkingskracht uitoefenen op het brede publiek. Bezoekers komen er in direct contact met 'de geschiedenis zoals ze was'. Het religieuze erfgoed – in het bijzonder dat van de acht historische kerken – is zonder meer een van de sterktes van de Mechelse collectie, met een internationaal potentieel. Met hun kostbare bagage kunnen kerken een prominente rol spelen in een cross-oververhaal tussen verleden en heden, tussen 'oud' en 'hedendaags' erfgoed. Zo kunnen restauratiewerken aan historisch erfgoed rechtstreeks geconfronteerd en verbonden worden met hedendaagse kunstambachten. Met hun architecturale en kunsthistorische rijkdom – uniek in Vlaanderen – lenen zij zich ook uitstekend voor een uniek, origineel verhaal. De acht historische kerken hebben bovendien elk een eigen ziel. Die is 'blootgelegd' in het eerste hoofdstuk van dit dossier en kan verder gemaximaliseerd wor-

den in acht thema's, die eventueel ook te integreren zijn in het Museumtraject.

Nog een andere mogelijkheid is een integratie van de kerkgebouwen in 'Mechelen Ondergronds'. Met dit project wil de Stad de vele archeologische vondsten toegankelijk maken voor het publiek op de vindplaatsen zelf, op diverse locaties in de Stad. Een bezoek aan de ondergrondse locaties kan uitmonden in een alternatieve stadswandeling, waarin de crypten van de Sint-Romboutskathedraal, van de Sint-Petrus-en-Pauluskerk en van de Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkkerk een concrete meerwaarde kunnen betekenen.

3.2

Organisatie van de onthaalfunctie

Uit de bevraging bij de kerkraden (exclusief de Kathedraal) komt tot uiting dat de huidige ontsluiting door Torens aan de Dijle meer dan wenselijk is. Er zal onderzocht worden hoe een professioneel onthaal realiseerbaar is met de beschikbare middelen.

3.3

Het kerkelijk erfgoed toegankelijker maken

Er worden heel wat acties ontwikkeld om de acht historische kerken toegankelijker te maken.

- Om de onthaalfunctie nog te verbeteren krijgen de onthaalmedewerkers verdere opleidingen. Er wordt afgestemd met het toeristische en culturele onthaalplan van de dienst Toerisme;
- Op langere termijn kunnen geïnteresseerde vrijwilligers worden ingezet voor de verdere ontsluiting van de kerken als 'museale mediators'.²⁵ Inspirerend is de werkwijze van Toerisme Pastoraal in Antwerpen, waarbij goed opgeleide vrijwilligers professionele uitleg geven bij het cultuurhistorisch patrimonium in de monumentale kerken van Antwerpen vertrekkend vanuit een pastorale visie.

- In de komende jaren wordt er ingezet op een ruim instrumentarium voor een brede ontsluiting:
 - er worden presentaties en lezingen georganiseerd over de vorderingen van de restauratiewerken;
 - de kerkenpocket wordt geactualiseerd op basis van de nieuwe bevindingen van de vooronderzoeken;
 - wetenschappelijk onderzoek wordt gebundeld en op de meest adequate manier vertaald voor het brede publiek en op maat van diverse doelgroepen (lange termijn), bijvoorbeeld specifiek voor kinderen (Mechelen Kinderstad);
 - de bestaande websites worden geoptimaliseerd, mede gebruikmakend van sociale media;
 - er wordt ingezet op digitale ontsluiting (wifi, QR-code, apps, mobiele websites, sociale media), waarbij Torens aan de Dijle samen met de dienst Toerisme zal waken over een globale stijl en visie. De dienst Toerisme werkt een visienota uit over de mogelijkheden van sociale en digitale media ter ondersteuning van een bezoek aan de stad. Deze kan getest worden in plootprojecten. Zo is de Sint-Janskerk vragende partij voor een betere signalisatie en informatieverstrekking in de vorm van een QR-ontwikkeling;
 - er zal worden gewerkt met exclusieve openstellingen en blikken achter de schermen, in samenwerking met andere (stedelijke) partners: Academie, Muziekschool, Contour, Het Festival van Vlaanderen, UiT in Mechelen, gidsen ...;
 - de aantrekkingskracht van de 'publieke' ruimtes zal worden vergroot;
 - het bestaande aanbod kan beter op elkaar afgestemd en gecommuniceerd worden, zoals buurtwerking Begijnhof, koorrepetities, amateurconcerten ...;
 - er wordt ingezet op een aangepaste educatieve werking vanuit de Stedelijke Musea Mechelen binnen de visie van het nieuwe stadsmuseum;
 - activiteiten zullen afgestemd worden op andere evenementen in de stad;
 - er komen (kleinschalige) tentoonstellingen in de kerken met als trekker de Stedelijke Musea Mechelen; een voorbeeld is 'De Schatkamer van Hanswijk' in 2013 (crypte Hanswijkbasiliek);

- Torens aan de Dijle zoekt er bij nieuwe publieksactiviteiten expliciet naar om minder traditionele doelgroepen in contact te brengen met religieus erfgoed (Multimediaproject rond het schilderij *De Wonderbare Visvangst* van Rubens in de Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk in mei 2013).

3.4 Toeristische ontsluiting

Het Strategisch Plan Toerisme (2010-2015) wijst op het belang van het monumentale religieuze erfgoed in de promotie van de kunststad Mechelen. De dienst Toerisme neemt dit erfgoed systematisch op in zijn promotie, productontwikkeling en marketing naar binnen- en buitenland. De soepele openingsuren van de kerken en het meertalige kwaliteitsvolle onthaal zijn hiervoor cruciale voorwaarden. Het Kunststedenonderzoek 2011 wijst uit dat de bezoeker het monumentale religieuze erfgoed in Mechelen als een van de belangrijkste bezienswaardigheden van de stad beschouwt, opvallend meer dan in andere kunststeden. De dienst Toerisme neemt het monumentale religieuze erfgoed op in de visienota over toeristisch en cultureel onthaal. Het spreekt vanzelf dat het gebruik van digitale en sociale media in een toeristisch en cultureel verhaal ook toepasbaar is in de kerken. Meer nog: het religieuze erfgoed maakt er systematisch deel van uit. De dienst Toerisme zorgt, samen met Torens aan de Dijle, voor kwaliteitsvolle productontwikkeling die inzet op authenticiteit en originaliteit en rekening houdt met de eigenheid van de diverse doelgroepen: de ontdekker, de actieve genietter, de scholen, de bedrijven, de gezinnen en de sociaal-culturele groepen. We zoeken naar natuurlijke verbindingen met andere producten en speerpunten van de stad: de toren, streekproducten, vakmanschap. De idee om producten te ontwikkelen rond hedendaagse kunstambachten en de kerken is hier een mooi voorbeeld van (bv. workshops). Dit vergroot de beleving van een bezoek aan de kerken en aan Mechelen.

25 Lezing over Toerisme Pastoraal, vorming voor vrijwilligers en gidsen, aangepaste rondleidingen door dienst Toerisme.

Diverse acties worden momenteel uitgewerkt of voorbereid, in de mate van het mogelijke geïntegreerd in de realisatie van het Strategisch Plan Toerisme.

- De informatieverstrekking en het onthaal zullen geoptimaliseerd worden, onder meer door gebruik te maken van hedendaagse communicatiekanalen.
- De opleiding van de Mechelse stadsgidsen zal nog verder geprofessionaliseerd en constant geactualiseerd worden.
- De sluitingsdag van de kerken is verplaatst naar woensdag in de plaats van maandag. Dit ligt in de lijn van het Strategisch Plan Toerisme 'Warm welkom in Mechelen' dat het stimuleren van een verlengd weekendverblijf als een van de speerpunten heeft. Door de kerken en de toren – samen met de Stedelijke Musea Mechelen – ook op maandag open te stellen, wordt het voor de verblijfstoerist interessanter om een dag langer in Mechelen te blijven.
- Er zijn ontwikkelingen om van vrijdagavond een shoppingavond te maken. Wanneer bezoekers dan al langer in de stad blijven, kan dit aangegrepen worden als een opportuniteit om in de kerken avondactiviteiten te organiseren.
- De bestaande wandel- en fietsroutes kunnen verbreed en verdiept worden door er de historische kerken meer in te integreren. Zo kan de focus gelegd worden op topstukken, op verhalen rond historische figuren die verbonden zijn aan de kerk, op muurschilderingen, religieus erfgoed in de stad ...
- Herhaalbezoeken kunnen gestimuleerd worden door het aanbod te diversifiëren.

Er wordt nagegaan of er binnen het Impulsprogramma Kunststeden Vlaanderen-Brussel 2013 van Toerisme Vlaanderen mogelijkheden bestaan voor ondersteuning van projecten. Die moeten de toeristische meerwaarde van de kunststeden vergroten. De nadruk ligt op projecten die bijdragen tot een kwalitatief fysiek en virtueel internationaal meertalig onthaal en op positionerings- en identiteitsversterkende projecten.

3.5 Erfgoedroute Mechelen

Een concrete actie voor 2013 is het erfgoedproject van Kerkwerk Multicultureel Samenleven vzw (KMS), dat ontsluitingsroutes omhelst zoals een alternatieve erfgoedroute in Mechelen, Brugge en Brussel. In Mechelen plant KMS om religieuze kunstwerken te ontsluiten via een fictief verhaal, dat aangereikt zal worden in de vorm van een downloadbare toepassing voor iPad en/of smartphone. De betrokken kunstwerken zijn onder meer afkomstig van de Sint-Janskerk, de Sint-Petrus-en-Pauluskerk, de Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk en de Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk. Op de Erfgoeddag op 21 april 2013 wil KMS uitpakken met een eerste publieksgerichte activiteit, waarbij gidsen/acteurs het verhaal overbrengen aan het publiek.

4.

De kennis van het religieuze erfgoed verruimen en delen

4.1

Onderzoeksprojecten aantrekken

De Stad is bijzonder alert om onderzoeksprojecten rond specifieke deelaspecten van de ontsluiting van kerkelijk erfgoed aan te trekken. Concreet werden daartoe al afspraken gemaakt met studenten van de Vrije Universiteit Brussel (thesis Kunstgeschiedenis rond het thema herbestemming) en de Universiteit Antwerpen. Ook aan het Raymond Lemaire International Centre for Conservation van de KU Leuven werden thema's aangereikt voor projectwerken en thesen (impact van het Unesco-Werelderfgoed en de vereisten van de bufferzone, de functie van de historische kerken in het stedelijke historische landschap zoals gedefinieerd in de aanbevelingen van Unesco: *Recommendation on the Historic Urban Landscape november 2011*, samenwerking rond de aanvraag Strategisch Basisonderzoek IWT: economische impact van preventieve conservering op regionale en lokale ontwikkeling ...). De huidige samenwerking tussen de Universiteit Antwerpen – Centrum voor Stads geschiedenis en de afdeling Erfgoedontwikkeling van de Stad Mechelen voor de realisatie van het Museumtraject, kan op langere termijn wellicht ook zuurstof geven voor verder onderzoek.

Het valt verder te onderzoeken of we samen met het Stadsarchief en het Aartsbisschoppelijk archief geïnteresseerden in de parochie geschiedenis kunnen voorthelpen om de parochiale geschiedenis opnieuw in de parochie te brengen. Daarnaast is er natuurlijk het rijke immateriële erfgoed dat verbonden is met de kerken (processies en ommegangen, bedevaarten, relaties tussen patroonfeesten en kermissen ...) ²⁶

²⁶ Cfr. Lezing Jan Jaspers, Wat bezielt onze kerkgebouwen, studiedag Religieus Immaterieel Erfgoed, CRKC, Heverlee, 6 december 2012

5. De kwaliteits- en respectvolle beleving van het erfgoed vergroten

5.1 Culturele activiteiten met respect voor de integriteit van het gebouw

Bij het organiseren van culturele activiteiten in de kerken is de richtlijn voor nevenbestemming (multifunctioneel gebruik) het eerste uitgangspunt, waarbij respect voor de liturgie vooropstaat. Niettemin mag verhoopt worden dat de kerkelijke overheid en de kerkbeheerders een zekere openheid aan de dag leggen tegenover een breed scala van activiteiten die de beleving van het kerkgebouw in al zijn aspecten ten goede komt. Als een herbestemming ooit een noodzaak wordt, moeten alle opties afgewogen worden met de betrokken partijen en komt de integriteit van het gebouw prominenter op het voorplan te staan.

€ 0,50

II. Implementatie

Fase 1

Concretisering van het beleids- en ontsluitingsplan

In de loop van 2013 zullen de geselecteerde projecten verder uitgewerkt worden rekening houdend met de haalbaarheid, de timing en de inzet van personeel en beschikbare middelen. Dat behelst onder meer:

- de meerjarenplanning uitwerken;
- de acties faseren;
- de financiële implicaties berekenen;
- de afstemming tussen de betrokken interne en externe partners, met ieders rol en verantwoordelijkheden ...

Fase 2:

Uitvoering van de acties 2013 (na de goedkeuring van fase 1)

- De eerste acties in 2013 zijn gefocust op de ontsluiting van de Sint-Petrus-en-Pauluskerk tijdens de restauratiewerken: het uitwerken van specifieke acties zoals workshops, bezoeken achter de schermen, focus op ambachten en restauratietechnieken, sociale media ... Het engagement van de diverse stedelijke diensten (Monumentenzorg, Erfgoedcel, Stedelijke Musea Mechelen, Toerisme en UiT) is daarbij een noodzakelijke voorwaarde.
- Marc Debatty, lezing over de restauratie voor de KKOLKM.
- Soirée Lamot in april-juni is opgezet rond het thema van de Erfgoeddag 'Stop de Tijd' met een lezing door het CRKC over de herbesteding van kerken.
- In samenwerking met Wijk- en Dorpszaken wordt een participatief traject uitgewerkt:
 - Integratie van het onderzoek Wijk- en Dorpszaken (titel nog niet bekend);
 - Interactieve workshop: participatieve bevragingsmethodieken in samenwerking met FARO: 25/02/2013;
 - in kaart brengen van de betekenissen van kerken voor verschillende doelgroepen.
- Er wordt verder overlegd met de kerkelijke overheid over alle mogelijkheden

voor medegebruik, nevenbestemming en herbesteding.

- Er wordt verder overlegd met de dienst Toerisme over de professionalisering, de verbreding en de verdieping van de producten, het onthaal en de promotie.
- Er wordt onderzocht of er projecten kunnen worden ingediend voor het Impulsprogramma Kunststeden Vlaanderen-Brussel 2013.
- Voor de vrijwilligers wordt een workshop preventieve conservering georganiseerd in samenwerking met Monumentenwacht provincie Antwerpen.
- Er komt een thematentoonstelling 'Schatkamer van Hanswijk' (n.a.v. de restauratie van votiefpanelen);
- Er komt een multimediaproject in de Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk.
- De inventarisatie van het roerend erfgoed in de kerken wordt voortgezet.

Onderzoeksprojecten zullen worden ondersteund en opgevolgd:

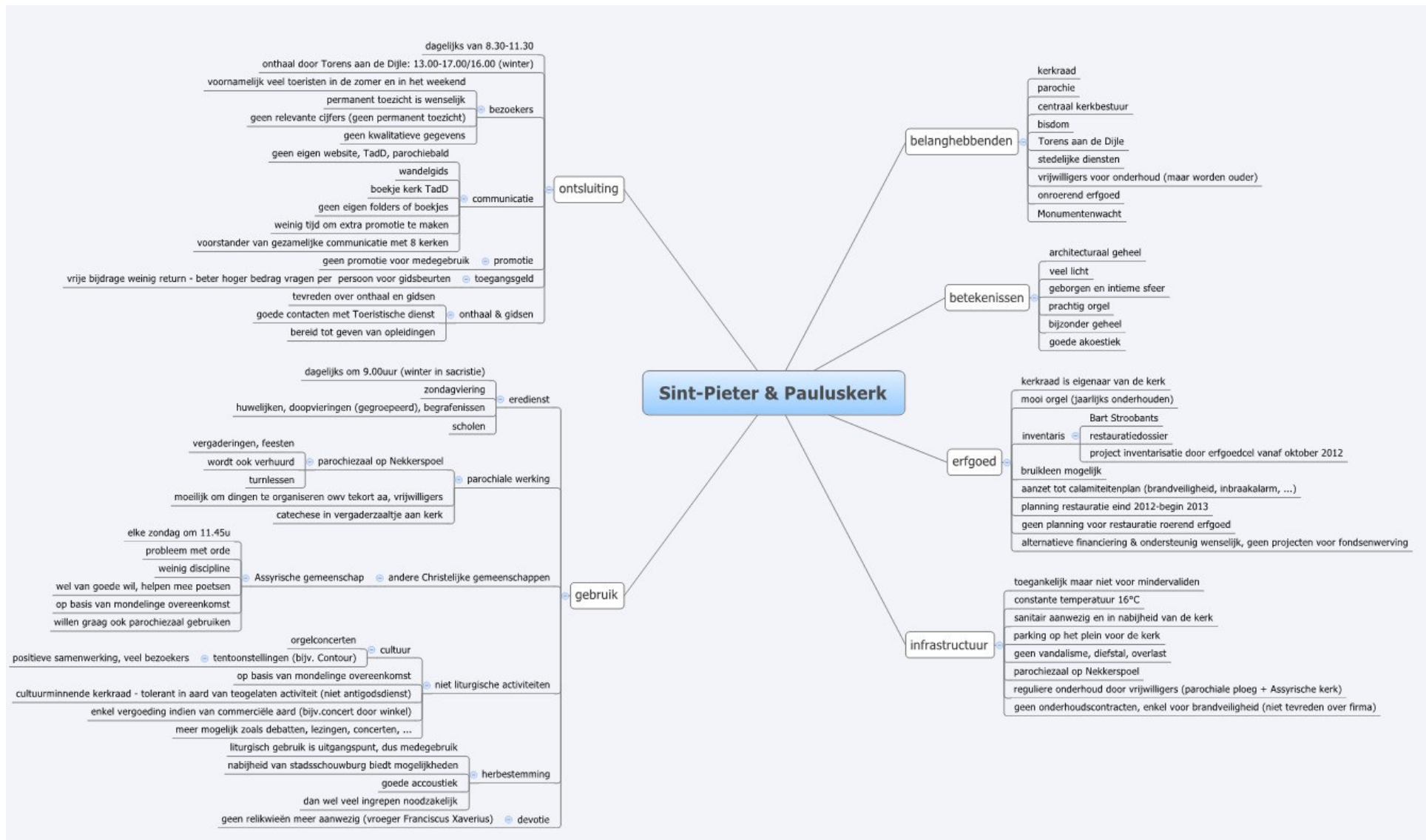
- VUB – nevenbestemming & herbesteding kerkelijk erfgoed
- UA – Cultuurmanagement: mogelijke vormen van alternatieve financiering.

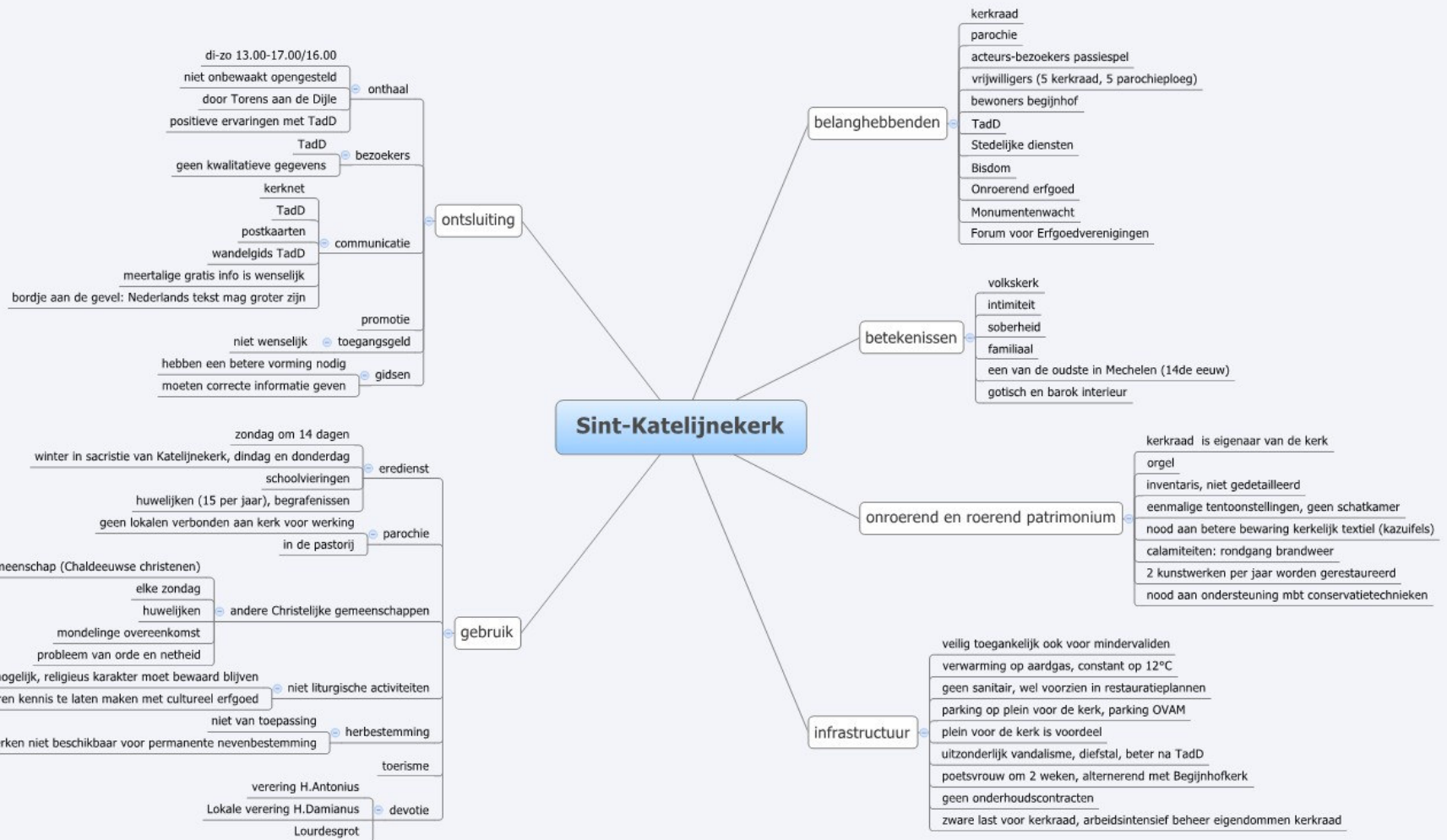
De communicatie en de promotie worden verder uitgewerkt:

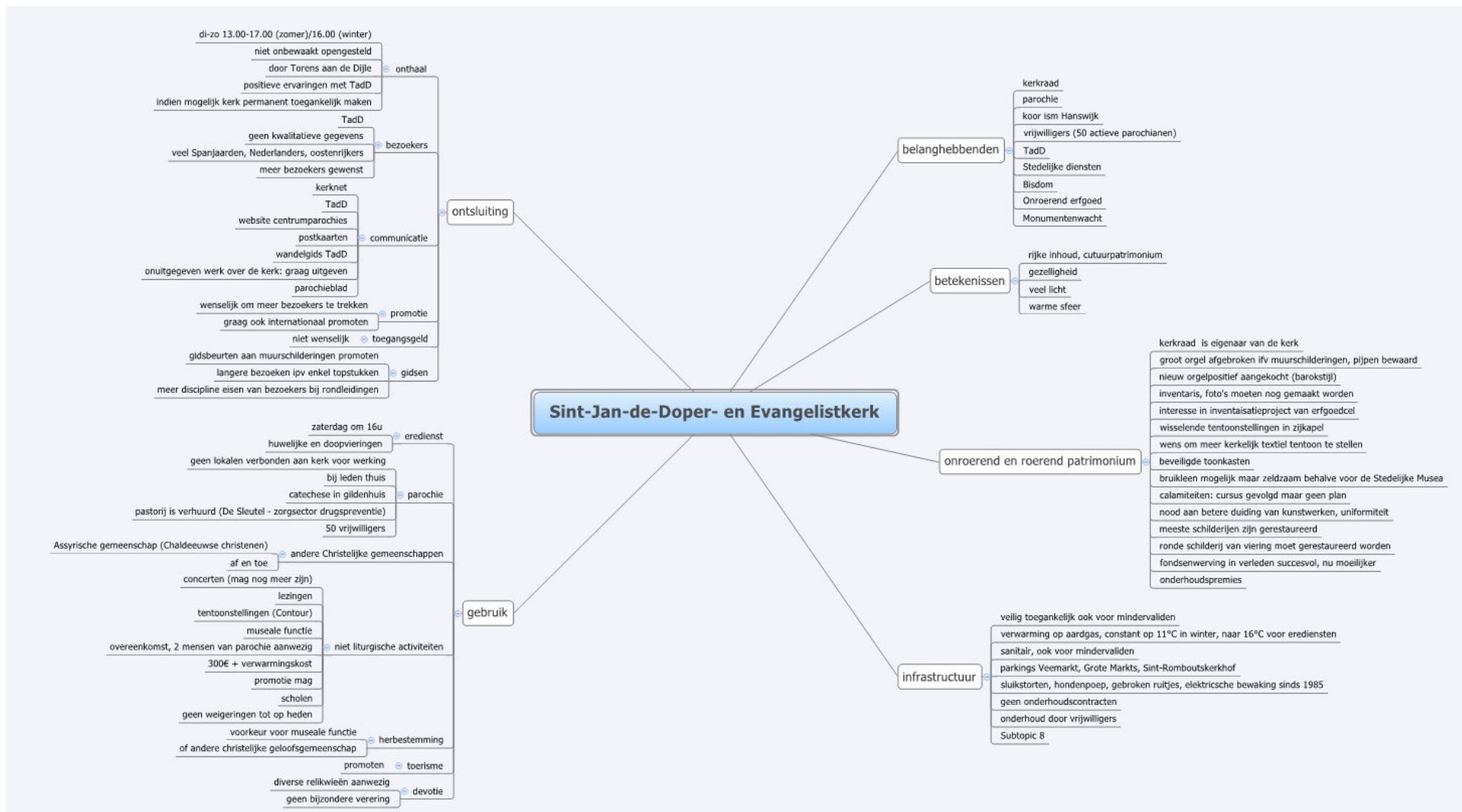
- een project rond het ambassadeurschap
- een communicatieplan wordt opgesteld
- de duiding en de signalisatie rond kunstvoorwerpen wordt uitgetest in een pilootproject met QR-code voor de Sint-Janskerk.

Bijlage 1

Mindmaps: resultaat van de interviews met de kerkbeheerders in pdf

Onze-Lieve-Vrouw over de Dijle

ontsluiting

- dagelijks 13.00-17.00/16.00
- goede samenwerking
- duidelijke afspraken nodig → TadD
- geen bijkomende openstelling noodzakelijk
- cijfers TadD
- permanent toezicht door TadD → bezoekers
- geen kwalitatieve gegevens
- eigen website
- wandelgids
- website TadD → communicatie
- brochures, postkaarten
- voorzitter van gezamenlijke communicatie met 8 kerken, aparte boekjes zijn minder interessant
- promotie voor medegebruik toegelaten → promotie
- niet wenselijk → toegangsgeld
- tevreden → onthaal & gidsen
- geen expertise om voor opleidingen te zorgen

gebruik

- dagelijks in weekkapel
- zondagviering: veel gelovigen
- doopvieringen (weekkapel) → eredienst
- huwelijken, begrafenissen
- weekkapel
- school: Ursulinen
- vergaderingen, catechese → pastorij → parochiale werking
- 4x per jaar (grote feestdagen)
- geen overeenkomst → Assyrische gemeenschap → andere Christelijke gemeenschappen
- concerten
- studenten conservatorium (oefenen en examen)
- repetities (koor, harmonie)
- tentoonstelling → cultuur
- theater
- voodracht
- film
- proclamatie Ursulinen → school
- extra voor verwarming (75€/uur) → tarief
- 750 € gewoon tarief
- contract
- geen activiteiten geweigerd (niet-religieus) maar wel hoge prijs gevraagd
- niet van toepassing
- liturgisch gebruik is uitgangspunt, dus medegebruik → herbestemming
- weinig mogelijkheden voor niet religieuze evenementen
- niet van toepassing → devotie

belanghebbenden

- kerkraad
- actieve parochie
- grote ploeg vrijwilligers → jobbeurs voor vrijwilligers in de kerk
- OLV Koor: 100 leden
- Ursulinen school
- Torens aan de Dijle
- stedelijke diensten: positieve samenwerking
- onroerend erfgoed
- Monumentenwacht via provincie

betekenissen

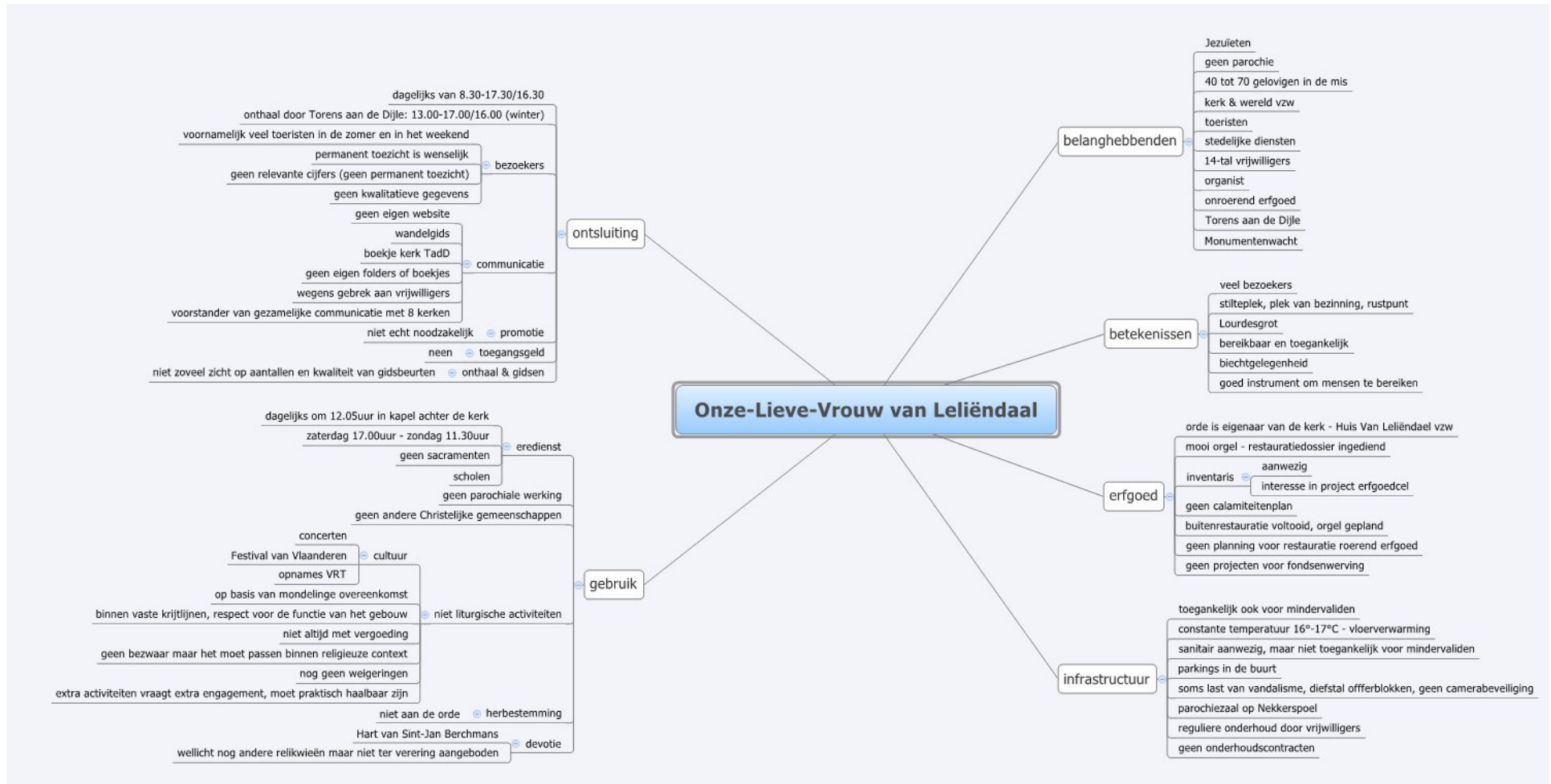
- sterke parochiegemeenschap
- beroemd koor
- 4 voorgangers
- soberheid van het kerkgebouw
- veel kerkgangers
- 7 uitgangspunten van de gemeenschap → boodschap van Jezus als inspiratie
- samenkomst op zondag om hem te gedenken
- iedereen welkom
- kinderen en jongeren begeleiden
- mensen oproepen tot hun verantwoordelijkheid
- verbondenheid met brede kerkgemeenschap
- zorg dragen voor kwetsbaren in de samenleving

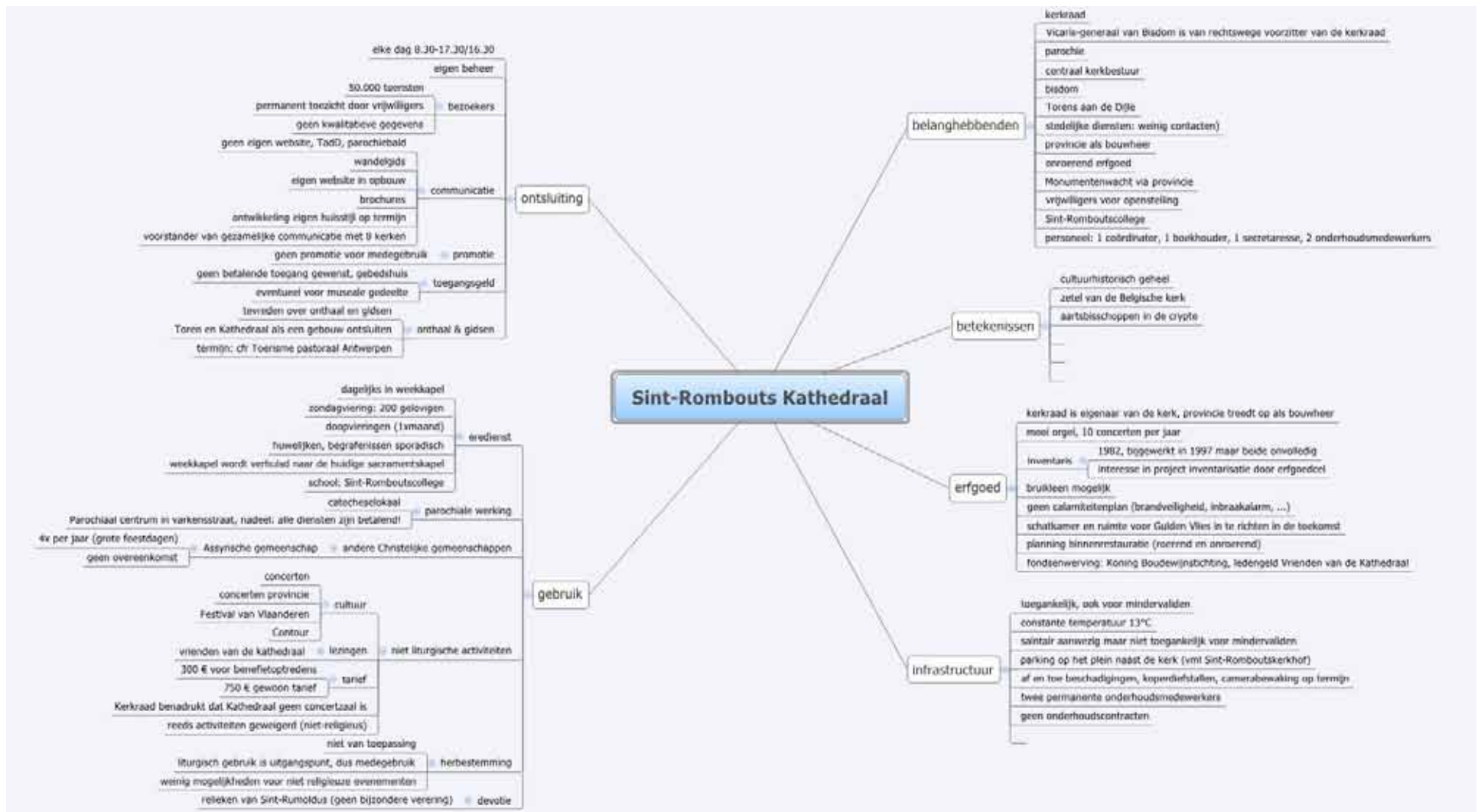
erfgoed

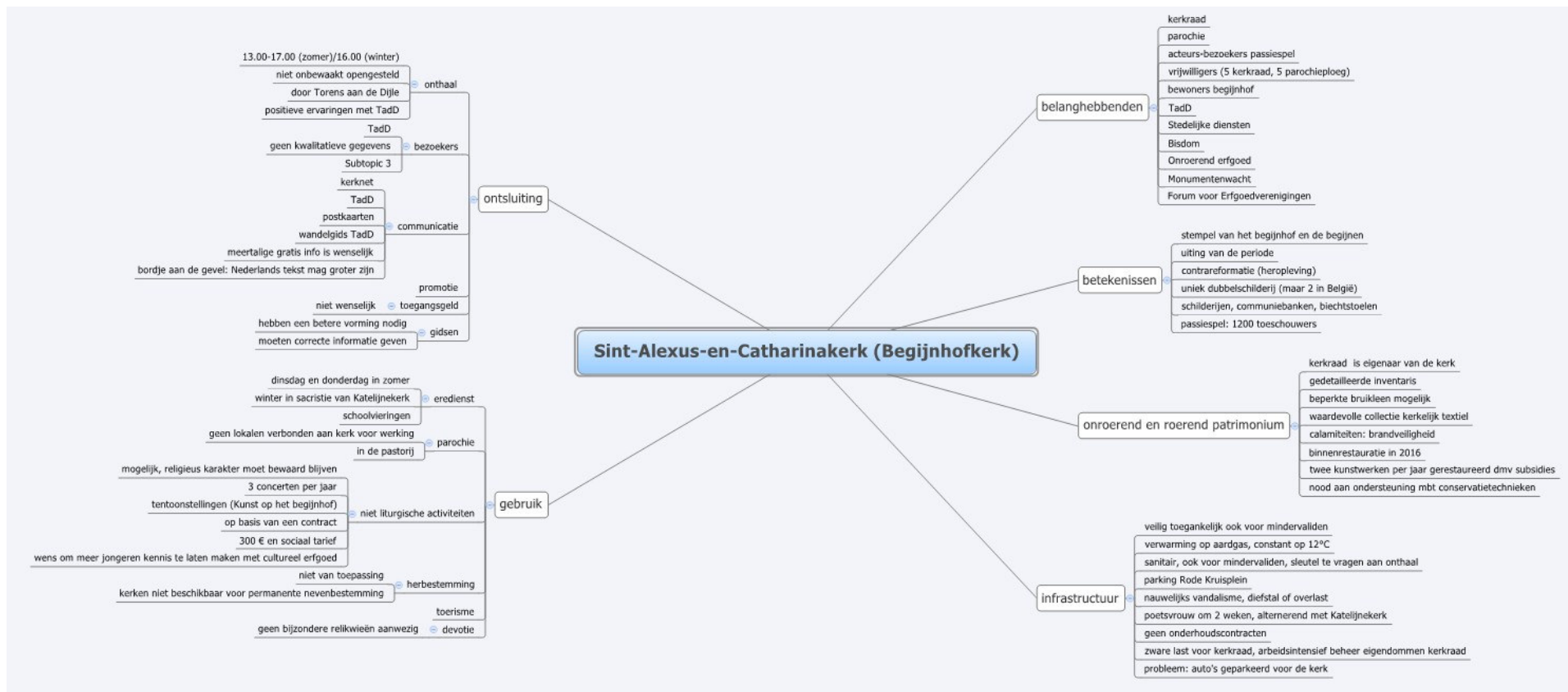
- kerkraad is eigenaar van de kerk
- orgel (tijdens misvieringen en 4 concerten per jaar)
- handgeschreven
- inventaris → interesse in project inventarisatie door erfgoedcel
- opleiding calamiteiten gevolgd, geen plan bij gebrek aan mankracht
- enkele voorwerpen worden tentoongesteld in beveiligde vitrines
- nood aan vitrine voor bijv. textiel (kazuifels)
- financiering restauratie roerend erfgoed via subsidies, extra omhalingen
- giften voor restauratie Rubens niet ondenkbeeldig

infrastructuur

- toegankelijk, ook voor mindervaliden
- constante temperatuur 13-14°C vanaf 2012-2013 (aanbevelingen KIK)
- sanitair aanwezig ook toegankelijk voor mindervaliden
- parkeerplaatsen rond de kerk, overeenkomst Vinci-Ganzendries in onderhandeling voor zondagen voordeeltarief
- geen vandalisme, diefstal
- permanent poestvrouw in dienst
- klusjes door vrijwilligers
- goten 2x per jaar controle
- elektriciteit en binnenverlichting in 2014 aangepakt

Colofon

Redactie	Sigrid Bosmans Bart Stroobants Anouk Stulens
Met bijdragen van	Marc Debatty Michèle Eeman Tina Vanhoye
Opmaak	Arne Vandelanotte
Eindredactie	Anouk Stulens en Marijke Hoflack
Projectoördinatie	Anouk Stulens

© Afdeling Erfgoedontwikkeling, Stad Mechelen

V.U. H. De Nijn, Grote Markt 21, 2800 Mechelen

Mechelen, februari 2013

Met bijzondere dank aan

Externe deskundigen

- Prof. Dr. Thomas Coomans de Brachène
- Christian Devos
- Prof. Dr. Marc Jacobs
- Jan Jaspers
- Madeleine Manderyck
- Marc Mees
- Veerle Meul
- Julie Rutgeerts
- Donald Verlinden
- Jan Arnalsteen

Kerkbeheerders

- Hugo De Cleyn, voorzitter kerkraad Onze-Lieve-Vrouw-over-de-Dijlekerk
- Walter Laurens, koster Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkbasiliek
- Jan Mortier, voorzitter kerkraad Sint-Catharinakerk en de Sint-Alexius-en-Catharinakerk (Begijnhofkerk)
- Bram Van der Auwera, coördinator Sint-Romboutskathedraal
- Paul Vander Poorten, voorzitter Kerkraad Sint-Petrus-en-Pauluskerk
- Paul Van Looy s.j., beheerder Onze-Lieve-Vrouw-van-Leliëndaalkerk
- Guido Van den Eede, secretaris Centraal kerkbestuur en secretaris de kerkraad Sint-Catharinakerk en de Sint-Alexius-en-Catharinakerk (Begijnofkerk)
- François Verberdt, voorzitter Kerkraad Sint-Jan-de-Doper-en-Evangelistkerk
- Fernand Verreth, voorzitter kerkraad Onze-Lieve-Vrouw-van-Hanswijkbasiliek

